

**T.C.
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**KORKU NAMAZI İLE İLGİLİ RİVAYETLERİN TESPİT VE
DEĞERLENDİRİLMESİ**

(Yüksek Lisans)

Ensar YAŞAR

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Fatih GÜMÜŞ**

**RİZE
2024**

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında, Dr. Öğr. Üyesi Fatih GÜMÜŞ danışmanlığında, Ensar YAŞAR tarafından hazırlanan *Korku Namazı ile İlgili Rivayetlerin Tespit ve Değerlendirilmesi* adlı bu tez çalışması, 05/08/2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri	Ünvanı, Adı SOYADI	İmza
Başkan	: Dr. Öğr. Üyesi Fatih GÜMÜŞ	
Üye	: Prof. Dr. Yavuz KÖKTAŞ	
Üye	: Doç. Dr. Abdulvehhab GÖZÜN	

ETİK BEYAN

Temel İslam Bilimleri Tezli Yüksek Lisans Programından mezun olmak üzere teslim ettiğim “Korku Namazı ile İlgili Rivayetlerin Tespit ve Değerlendirilmesi” adlı tezim, bilim ve araştırma etiği prensiplerine riayet edilerek tarafımdan yazılmıştır.

Tez çalışmamda, başka kaynaklardan aktarılan bütün bilgi ve alıntılar, Enstitünüz Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak açıkça gösterilmiştir. Kaynağı gösterilenler dışında kalan bütün bilgiler uygun araştırma yöntemi kullanılarak tarafımdan edinilmiş ve esere bu şekilde yansıtılmıştır. Şahsıma ait olmayan hiçbir bilgi, kasıt veya kusurlar, şahsıma aitmiş gibi gösterilmemiştir. İnternet kaynakları dâhil, sahibine/kaynağına atıf yapılmaksızın hiçbir bilgi kullanılmamıştır. Aksinin ortaya çıkması halinde doğacak bütün hukuki, idari, akademik ve etik sorumluluk tarafıma ait olacaktır. Eserin tesliminden sonra herhangi bir zamanda, bilim etiğine aykırılık tespit edilmesi ve / veya eserimle ilgili intihal veya intihal şeklinde anlaşılabilecek bir durumun ortaya çıkması halinde; Üniversiteniz ve eğitim kadronuzun hiçbir şekilde sorumlu tutulmayacağımı hür irademle kabul, beyan ve taahhüt ederim.

05/08/2024

Ensar YAŞAR

ÖN SÖZ

Âlemlerin rabbi olan Allah’a (c.c.) hamd, bizler için en güzel örnek olan peygamberimiz Hz. Muhammed’e (s.a.v.) ve kıyamete kadar onun yolundan gidenlere salât ve selam olsun.

İslâm inanç, ibadet ve ahlâkî prensipler çerçevesinde insanlığa gönderilen son dindir. İnanç temelinde inşa edilmek istenen dini hayatta ibadetlerin ayrı bir yeri vardır. Bir anlamda kulun inancının pratiğe dökümü olan ibadetler, insanın kalbindeki inancını pekiştirir ve rabbi ile irtibatını güçlendirir. Müslümanların sorumlu olduğu ibadetler içerisinde namazın müstesna bir yeri vardır. Gerek âyetlerde gerekse Hz. Peygamber’den (s.a.v.) aktarılan rivayetlerde namaza gösterilmesi istenen ihtimam diğer ibadetlere nazaran daha fazladır. Öyle ki normal hayat şöyle dursun, savaş esnasında bile namazın ertelenmesi düşünülmemiş nasıl kılınması gerektiğiyle ilgili olarak Nisâ 4/102. âyet nazil olmuştur.

Bu durumda kılınan namaz, salâtü’l-havf (korku namazı) olarak isimlendirilmektedir. Hadis kitapları, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) tatbik ettiği korku namazıyla alakalı rivayetlere genişçe yer vermektedir. Bu çalışmada salâtü’l-havf konusu, önce ilgili âyetler bağlamında ele alınacak ve konu ile alakalı temel meselelere temas edilecektir. Ardından da konuyla ilgili rivayetler tahlil edilerek namazın uygulanmasına ilişkin ortaya çıkan farklılıklar ve sebepleri tespiti çalışılacaktır.

Bu çalışmanın başlangıcından nihayetine kadar her daim katkıda bulunan değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Fatih GÜMÜŞ’e, yoğunluğuna rağmen çalışmanın her aşamasında desteklerini esirgemeyen Öğr. Gör. Vehbi CANSIZ’a, bu çalışmayı yapmamızı sürekli telkin ve teşvik eden Rize Müftü Yusuf Karalı Dini Yüksek İhtisas Merkezi Müdürü kıymetli Dr. Seyit Badır ve Ebubekir GÜNBEY hocalarıma, çalışma esnasında kendilerini çokça ihmal ettiğim kıymetli eşime ve sevgili oğluma şükranlarımı arz ediyorum.

Ensar YAŞAR

RİZE/2024

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	I
ETİK BEYAN	II
ÖN SÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖZET	VI
ABSTRACT	VII
KISALTMALAR	VIII
GİRİŞ	1
1. KORKU NAMAZININ MAHİYETİ, KILINDIĞI YERLER VE REK‘AT SAYISI	5
1.1. Korku Namazının Mahiyeti	5
1.2. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Korku Namazı Kıldığı Yerler	16
1.3. Korku Namazının Rek‘at Sayısı	25
2. KORKU NAMAZININ KILINIŞIYLA İLGİLİ RİVAYETLER	33
2.1. Ebû Ayyâş ez-Zürakî’den Gelen Rivayet	34
2.2. Abdullâh b. Abbâs’tan Gelen Rivayetler	39
2.2.1. Rivayet-1:	39
2.2.2. Rivayet-2:	42
2.2.3. Rivayet-3:	46
2.3. Ebû Hüreyre’den Gelen Rivayetler	48
2.3.1. Rivayet-1:	48
2.3.2. Rivayet-2:	51
2.4. Hz. Âişe’den Gelen Rivayet	55
2.5. Câbir b. Abdullâh’dan Gelen Rivayetler	59
2.5.1. Rivayet-1:	59
2.5.2. Rivayet-2:	62
2.5.3. Rivayet-3:	64
2.5.4. Rivayet-4:	66
2.5.5. Rivayet-5:	70
2.6. Ebû Bekre’den Gelen Rivayet	71

2.7. Zeyd b. Sâbit'den Gelen Rivayet	75
2.8. Huzeyfe b. Yemân'dan Gelen Rivayet	78
2.9. Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den Gelen Rivayet.....	81
2.10. Hz. Alî'den Gelen Rivayetler.....	83
2.10.1. Rivayet-1:	83
2.10.2. Rivayet-2:	84
2.11. Abdullâh b. Mes'ûd'dan Gelen Rivayet.....	85
2.12. Abdullâh b. Ömer'den Gelen Rivayet.....	90
2.13. Sehl b. Ebî Hasme'den Gelen Rivayet.....	95
3. SONUÇ	103
KAYNAKÇA	106

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri

Tez Türü : Yüksek Lisans

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Fatih GÜMÜŞ

Hazırlayan : Ensar YAŞAR

Yıl : 2024

Sayfa Sayısı : 123

ÖZET

**KORKU NAMAZI İLE İLGİLİ RİVAYETLERİN TESPİT VE
DEĞERLENDİRİLMESİ**

İslâm'ın beş şartından biri olan namaz, Kur'ân ve sünnette üzerinde ısrarla durulan ve en zor şartlarda bile vaktinde kılınması istenen bir ibadettir. Bu zor şartların başında yer alan savaş halinde bile namazın terkine ya da tehirine müsaade edilmemiş, konuyla ilgili Nisâ 4/102. âyet nazil olmuştur. salâtü'l-havf (korku namazı) olarak isimlendirilen bu namazın Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından birçok defa kılındığı aktarılmaktadır. Konuyla ilgili rivayetler, hadis kitaplarında genişçe yer tutmakta hatta bazı kaynaklarda özel bab başlığı altında tahrîc edilmektedir. Rivayetleri inceleyen âlimler, bu namazla ilgili bazı hususlara ve korku namazının kaç şekilde kılınacağına dair farklı neticelere ulaşmışlardır. Çalışmamızda, konu ile ilgili rivayetler hem sened hem de metin yönünden incelenmiş, âlimler tarafından ulaşılan muhtelif sonuçların ortaya çıkma nedenleri üzerinde durulmuştur. Sonuç itibariyle bu namazın Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından kaç değişik şekilde kılındığı, hangi rivayetin kim tarafından ve niçin tercih edildiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Her bir sahâbiden gelen rivayetler müstakil başlık altında incelenmiş, böylece rivayetin tarikleri arasındaki ihtilafların daha belirgin olarak ortaya çıkması hedeflenmiştir. Çalışmanın sonucunda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu namazı muhtelif zaman ve şartlarda dört farklı şekilde kıldığı tespit edilmiştir. Uygulamadaki bu farklılığın da tedbire uygun olması açısından düşmanın durumu, kıblenin yönü vb. hususların dikkate alınmasından kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Hadis, Rivayet, Korku Namazı, İhtilaf.

Recep Tayyip Erdoğan University Graduate School of Education

Department : Basic Islamic Sciences

Thesis Type : Master's Thesis

Counselor : Assist. Prof. Dr. Fatih GÜMÜŞ

Prepared by : Ensar YAŞAR

Year : 2024

Pages : 123

ABSTRACT

DETECTION AND EVALUATION OF NARRATIONS ABOUT THE FEAR PRAYER

Prayer, one of the five pillars of Islam, is an act of worship that is emphasized in the Quran and Sunnah and is required to be performed on time even under the most difficult conditions. Even in the event of war, which is one of the most difficult conditions, the abandonment or postponement of prayer is not allowed. Nisâ 4/102. The verse was revealed. This prayer, called Salatu'l-havf (fear prayer), was performed by Hz. It is reported that it was performed many times by the Prophet (pbuh). Narrations on the subject occupy a wide place in hadith books and are even included in some sources under the title of special chapters. Scholars who examined the narrations have reached different conclusions about some issues regarding this prayer and how many ways to perform the fear prayer. In our study, the narrations on the subject were examined in terms of both narration and text, and the reasons for the different conclusions reached by scholars were emphasized. As a result, this prayer is Hz. It has been tried to determine how many different ways it was performed by the Prophet (pbuh), which narration was preferred by whom and why. The narrations coming from each companion were examined under an independent title, thus aiming to reveal the conflicts between the narrations more clearly. As a result of the study, Hz. It has been determined that the Prophet (pbuh) performed this prayer in four different ways at various times and conditions. In order for this difference in practice to be appropriate for the precaution, the enemy's situation, the direction of the qibla, etc. It was concluded that the following issues were taken into consideration.

Keywords: Hadith, Rumor, Fear Prayer, Disagreement.

KISALTMALAR

as	:	Aleyhi's-selâm
Bk.	:	Bakınız
b.	:	İbn
b.y.	:	Basım yeri yok
cc	:	Celle celâlühû
ed.	:	Editör
Hız.	:	Hazreti
İSAM	:	İslâm Araştırmaları Merkezi
ö.	:	Ölüm tarihi
s.a.v.	:	Sallallâhu aleyhi ve sellem
sy.	:	Sayı
s.	:	Sayfa
TDV	:	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	:	Tahkik eden
ts.	:	Basım tarihi yok
vb.	:	Ve benzeri
vd.	:	Ve diğerleri
y.y.	:	Yayıncı yok

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu, Önemi ve Amacı

İslâm, hayatın akışı içerisinde insanın karşılaşabileceği zorluk, sıkıntı, hastalık, can ve mal tehlikesi gibi hususları dikkate almış, bu durumlarda bazı yükümlülüklerin yerine getirilmesi konusunda birtakım ruhsatlar sağlamıştır. Yolculuk halinde namazların kısaltılması, seferî halde oruç tutulmaması, açlıktan ölme tehlikesi bulunduğu normal zamanda haram olan şeylerin yenmesine izin verilmesi dinimizde var olan ruhsatlardan bazılarıdır.

En önemli ibadetlerden olan namazın kılınmasıyla ilgili olarak tanınan ruhsatlardan biri de tehlike anında normalin dışında kılınmasıdır. Korku namazı olarak bilinen bu ruhsatla ilgili Bakara 2/239. âyette namazın, yaya olarak veya binek üzerinde kılınabileceği ifade edilirken, Nisâ 4/102. âyette ise savaş durumunda düşman korkusu olduğu anda namazın cemaatle nasıl kılınacağı anlatılmaktadır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) de korku namazını kıldığına dair birçok rivayet, kitaplarda kendine yer bulmuştur. Araştırmamızın konusu söz konusu edilen bu rivayetlerdir. Erken dönemlerden itibaren âlimler, bu rivayetleri incelemiş, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu namazı hangi şekillerde kıldığını tespit etmeye çalışmışlardır. Konu hakkında âlimlerimizin dile getirdiği hususlar birbirinden oldukça farklıdır. Rivayetlerin tamamının değerlendirilmemesi, rivayetlerin bütün tariklerine bakılmaması ve aynı olayı aktaran farklı râvîlerin tasarruflarının dikkate alınmaması, konuyla ilgili farklılıkların temel sebepleri arasında yer almaktadır. Çalışmada konuyla ilgili rivayetler bütün tariklerine işareten değerlendirilmiş ve var olan râvî tasarrufları dikkate alınarak ihtilafların çözümüne ilişkin yorumlar yapılmıştır. Bu açıdan çalışma konuyla ilgili araştırma yapanlara bütüncül bir bakış açısı sağlaması açısından önem arz etmektedir. Aynı şekilde, zahiren birbiriyle çelişen rivayetlerdeki çelişkinin sebebi, bu tür rivayetlere âlimlerimizin yaklaşımı ve bunları çözmedeki yöntemlerinin ne olduğu, çalışmanın önemli yönlerindendir.

Çalışmanın amacı ise konu ile ilgili rivayetleri tespit ve tahlil etmek, rivayetler hakkında yapılan yorumları değerlendirmek suretiyle bu namazın nasıl kılınabileceğini ortaya koymak ve konu hakkındaki ihtilafların sebeplerine ışık tutmaktır.

Yapılan alan araştırması ve ön okumalarda korku namazıyla ilgili yapılan herhangi bir Türkçe tez çalışmasına rastlanmamıştır. Konuyla alakalı ülkemizde ve yurt dışında yapılan çalışmalar şunlardır:

1- Taha Çelik tarafından hazırlanan “*Korku Namazı ile İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi*” isimli makale: Çalışmada korku namazı ile alakalı genel bilgiler kısaca aktarılmış ve namazın kılınışı ile ilgili bütün rivayetlere değil belli başlı rivayetlere kısaca yer verilmiş, rivayetlerin tarikleri arasındaki farklara değinilmemiştir.

2- Şükrü Şirin tarafından hazırlanan “*Fıkhî Tefsir Geleneğinde Korku Namazı*” isimli makale: Çalışmada korku namazı konusunun ahkâm tefsirlerinde ele alınışı incelenmiş olup konuyla alakalı rivayetlere yer verilmemiştir.

3- Ali b. Nâyif eş-Şuhûd tarafından hazırlanan “*el-Hulâsa fî ahkâm-i salâti’l-havf*” isimli çalışma: Çalışmada korku namazının fıkhî yönü incelenmiş ve çalışma, fıkıh ve tefsir kitaplarından yapılan uzun alıntılarla derlenerek hazırlanmıştır.

4- Saîd Kahtânî tarafından hazırlanan “*Salâtü’l-havf*” isimli makale: Konuyla alakalı yalnızca beş rivayete yer vermekle yetinmiş, rivayetlerle alakalı herhangi bir açıklama yapmamıştır.

5- Yâsir b. Abdullâh es-Selmân tarafından hazırlanan “*Merviyyâtü salâti’l-havf*” isimli makale: Çalışmada korku namazı ile ilgili temel meselelere temas edilmemiş, rivayetlerin tahrîcinde kütüb-i sitte ve Ahmed b. Hanbel’in *Müsned* isimli eseriyle yetinilmiş, rivayetlerin kimler tarafından tercih edilip edilmediği hususlarıyla ilgili yapılan yorumlara yer verilmemiştir.

6- Âdil b. Muhammed tarafından hazırlanan “*Salâtü’l-havf fî’s-sünneti’n-nebeviyye*” isimli makale: Çalışmada on yedi tane rivayetin tahrîci yapılmış fakat rivayetlerle alakalı herhangi bir değerlendirme yapılmamıştır. Konu ile alakalı bazı önemli meseleler kısa izahlarla geçirilmiştir.

Görüldüğü üzere bu değerli çalışmalar konuyu bütün yönleriyle ele almamakta, konuyla ilgili rivayetlerin hepsini incelememektedir. Yapılan bu çalışmada ise yukarıda da ifade edildiği üzere konuyla ilgili bütün merfû rivayetler tespit edilip bütün tarikleri dikkate alınarak ele alınmış, râvîlerin tasarrufları neticesinde ortaya çıkan ihtilaflara bütüncül bir bakış açısıyla çözüm üretilmeye çalışılmıştır. Bu açıdan çalışma mevcut çalışmalardan oldukça farklıdır.

Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Çalışmada, herhangi bir kaynak sınırlaması yapılmaksızın ulaşılabilen kaynaklardaki bütün merfû hadisler tespit edilmeye çalışılmış, mevkûf ve maktû rivayetler çalışmanın kapsamına dahil edilmemiştir.

Çalışma bir giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde korku namazı ile alakalı âyetler incelenmiş, korku namazının mahiyeti, kılındığı yerler ve rek'at sayısı gibi konular ele alınmıştır. Yine bu bölümde korku namazının ilk kılındığı yer tespit edilmeye çalışılmış, bu namazın mensûh ve Hz. Peygamber'e (s.a.v.) has olduğuna dair iddialara ve bunlara yapılan itirazlara yer verilmiştir.

İkinci bölümde ise korku namazının kılınışını aktaran ve on üç farklı sahâbîden gelen rivayetler ele alınmıştır. Bu bağlamda konuyla ilgili tasnif, sahâbîlerin aktarmış oldukları bütün rivayetleri farklı tarihleriyle bir arada görme ve mukayese yapmaya imkân sağlaması açısından, sahâbîler dikkate alınarak yapılmıştır. Sahâbî sıralamasında ise ilk olarak kılınan korku namazını aktardığı düşünülen rivayet tercih edilmiştir.

Bu bölümde öncelikle konuyla ilgili en detaylı tarik tercih edilerek rivayetlerin metni ve tercümesi verilmiştir. Tercüme daha iyi anlaşılсын diye rivayetin diğer tariklerinde bulunan farklı ifadeler ve metinde kapalı olan yerler parantez içi ilavelerle aktarılmıştır. Bunun yanında ilgili rivayetin hangi kaynaklarda geçtiği tespit edilmiş, tahrîc sıralamasında önce kütüb-i sitte müellifleri, daha sonra diğer müellifler ölüm tarihleri dikkate alınarak sıralanmıştır.

Âlimlerin rivayetlerin sıhhat durumuyla alakalı değerlendirmelerine yer verilmiş, gerektiğinde râvîlerin cerh ve tadil durumuna temas edilmiş, senetle ilgili hususlara değinilmiştir. Rivayetlerin tarikleri incelenmiş, tarikler arasındaki farklar da dikkate alınarak anlatılan korku namazı tespit edilmeye çalışılmıştır. Âlimler tarafından rivayetlerin nasıl yorumlandığına ve yapılan yorumlardaki ihtilafın sebeplerine yer verilmiştir. Rivayetlerde aktarılan namazın nerede, hangi vakitte ve korku namazının farklı kılınmasına etki eden düşmanın durumu ve kıblenin konumu belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca rivayetlerde anlatılan korku namazının kimler tarafından tercih edildiği sebepleriyle birlikte zikredilmiştir. Aynı şekilde rivayetlerde anlatılan korku namazını kabul etmeyenler ve rivayetlere yönelik yaptıkları eleştiriler aktarılmış ve değerlendirilmiştir.

Çalışmada geçen müellif, kitap, mezhep ve kavramların yazımında Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi’ndeki yazım şekilleri esas alınmıştır. Dipnotlar, *Zotero* programı aracılığıyla İSNAD atıf sistemine (2. Edisyon) uygun olarak verilmiştir. Dipnotta geçen Arapça eserlerin yazımında müelliflerinin adlarıyla birlikte transkripsiyon alfabesi kullanılmıştır.

1. KORKU NAMAZININ MAHİYETİ, KILINDIĞI YERLER VE REK'AT SAYISI

Bu bölümde korku namazı ile alakalı âyetler incelenecek, korku namazının mahiyeti, kılındığı yerler ve rek'at sayısı gibi konular ele alınacaktır. Ayrıca korku namazının ilk kılındığı yer tespit edilmeye çalışılacak, bu namazın mensûh ve Hz. Peygamber'e (s.a.v.) has olduğuna dair iddialara ve bunlara yapılan itirazlara yer verilecektir.

1.1. Korku Namazının Mahiyeti

Korku namazı ifadesi, sözlükte salâtü'l-havf kelimesinin karşılığıdır. Salât kelimesi dua, ibadet etmek, bağışlanma dilemek manalarına gelirken¹ havf kelimesi, güvenin zıttı, hoşlanılmayan bir şeyin meydana gelmesinden veya sevilen bir şeyin kaçmasından endişe etmek, beklenen bir kötü durumdan dolayı insanda meydana gelen üzüntü manalarına gelmektedir.²

Korku namazı konusu gerek hadis kitaplarında gerekse fıkıh külliyyatında genişçe ele alınan bir konu olmasına rağmen yeni bir namaz türü olmadığı için tarifi pek yapılmamıştır. Yapılan tanımlarda da korku namazı genelde düşman karşısında nöbetleşe cemaatle kılınan namaz şeklinde tarif edilmektedir.³ Konuyla ilgili rivayetlerin ekseriyetle düşman karşısında kılınan namaza dair olması bu doğal sonucu ortaya koymaktadır. Bu tarifi, korkuyu dar anlamıyla ele aldığı ve sadece düşmanla savaşa indirgendiği için yeterli olduğu söylenemez. Zira *فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا* / *Bir şeyden korkarsanız yaya veya binek üzerinde kalabilirsiniz.*⁴ âyetinde korku mutlak olarak zikredilmekte ve ilgili namazın binek üzerinde veya yürüyerek kılınabileceği ifade edilmektedir. Âyette korku kavramının mutlak olarak zikredilmesinden hareketle âlimler, düşman korkusunun yanında, yırtıcı hayvan saldırısı, sel, yangın vb. korkuları

¹ Ebü'l-Faḍl Muḥammed b. Mükerrrem b. 'Alî Cemâlüddîn b. Manzûr er-Rüveyfî 'î İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Şâdir, 1414/1993), 14/464.

² Ebû Bekr Muḥammed b. el-Ḥasen b. Düreyd el-Ezdî İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luḡa*, thk. Remzî Münîr Ba'lebekkî (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâ'în, 1408), 1/617; Zeynüddîn Muḥammed 'Abdür-raûf b. Tâcû'l-'Ârifin el-Ḥaddâdî el-Münâvî, *et-Tevkîf 'alâ mühimmati't-te'ârif* (Kahire: 'Âlemü'l-Kütüb, 1410/1990), 161.

³ Ebû Muḥammed 'Abdülvehhâb b. 'Alî Kâdî 'Abdülvehhâb, *et-Telkîn fi'l-fikhi'l-Mâlikî*, thk. Ebî 'Üveys Muḥammed el-Ḥasenî eṭ-Ṭavvânî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1425), 1/52.

⁴ el-Bakara 2/239.

da bu kapsama dahil etmektedirler.⁵ Korku kavramına verilen bu geniş anlamı dikkate alarak bir tarif etmek gerekirse, namazın bilinen şekliyle kılınması halinde Müslümanlara zarar gelmesinden endişe edildiği olağanüstü durumlarda namazı, normal zamanda caiz olmayan sıfatlarında değişiklik yaparak özel bir şekilde kılmak şeklinde tarif etmek mümkündür.

Düşman karşısında kılınan korku namazıyla ilgili temel referans olan âyetler Nisâ sûresinde yer almaktadır.⁶ Bakara sûresindeki âyette korku, herhangi bir şeyle kayıtlanamaksızın zikredilirken, Nisâ sûresindeki âyetlerde ise savaşta düşman korkusuyla ilişkilendirilmektedir. Bundan dolayı zikredilen âyetlerin, temelde korku namazıyla alakalı olmakla birlikte, korkunun türü açısından farklılık arz ettiği belirtilmektedir.⁷ Buna göre Allah (c.c.) evvel emirde Bakara sûresindeki âyet ile her türlü korku durumunda korku namazının tek başına kılınmasını meşru kılmış, daha sonra Nisâ sûresindeki âyetlerle düşman karşısında korku namazının cemaatle kılınması hükmünü bildirmiştir.⁸ İmam Şâfiî (ö. 204/820), Allah'ın (c.c.) iki farklı şekilde korku namazı kılınmasına müsaade ettiği görüşündedir. Ona göre iki âyetteki korku namazı birbirinden farklı olup, Bakara sûresinde geçen âyet, korku çok şiddetli olduğunda Nisâ sûresindeki âyet ise korku daha az olduğunda kılınacak olan korku namazını konu edinmektedir. İmam Şâfiî'nin şiddetli olarak nitelediği korku, yırtıcı hayvan saldırısı, yangın, sel ve düşmanın bizzat kovalaması gibi, kişinin tek başına da olabileceği ve karşılaştığı tehlikelerle baş etmesinin daha zor olduğu durumlardır. Hafif korku ise henüz taarruza geçmemiş ve gözlem altında tutulan düşman karşısında grup halinde nöbet durumudur.⁹

⁵ Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ' Ebû Muhammed el-Begavî, *Şerhu's-sünne*, thk. Şu'ayb el-'Arna'ût, Muhammed Züheyr eş-Şâviş (Dimaşk; Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403), 4/280; Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed 'Alâ'üddîn es-Semerqandî, *Tuhfetü'l-fukahâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414/1994), 1/178; Mehmet Erdem, "Salâtü'l-Havf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/21; Şükrü Şirin, "Fıkhi Tefsir Geleneğinde Korku Namazı", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2023), 4; el-Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ' Ebû Muhammed el-Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl fî tefsiri'l-Kur'an*, thk. Muhammed 'Abdullâh en-Nimr vd. (Riyad: Dâru Taybe, 1417), 1/290.

⁶ en-Nisâ 4/101-102.

⁷ Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Hazrecî el-Kurtubî, *el-Câmi' li-âhkâmî'l-Kur'an*, thk. Ahmed el-Berdûnî-İbrâhîm İtfeyyîş (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısrîyye, 1384), 3/224; Muhammed b. Yûsuf b. 'Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhîl fî t-tefsîr*, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420), 2/549.

⁸ Muhammed Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: Dâru't-Tunûsiyye, 1984), 2/470.

⁹ Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İdris b. 'Abbâs eş-Şâfi'î, *Tefsîrü'l-imâm eş-Şâfi'î*, thk. Ahmed b. Muştâfâ el-Ferrân (Suudi Arabistan: Dâru't-Tedmüriyye, 1427), 1/417, 2/658.

Kaynaklarda korku namazı konusunun daha çok Nisâ sûresi 101¹⁰-102.¹¹ âyetler bağlamında ele alındığı görülmektedir.¹² Nitekim Buhârî (ö. 256/870) de salâtü'l-havf bölümünde bu iki âyeti bab başlığında zikretmektedir.¹³ Nisâ sûresi 101. âyette hem yolculuk durumu hem de korku durumu ele alınmaktadır. Bundan dolayı âyetin hangi namaz hakkında indiği konusunda farklı değerlendirmeler yapılmaktadır. Bazıları âyetin, korku namazıyla alakalı indiğini benimserken, bazıları da âyetin seferîlik durumundaki namaz hakkında indiği görüşündedir.¹⁴ Âyetin farklı zamanda iki bölüm halinde indiği de söylenmektedir. Bu yoruma göre önce وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ bölümü seferîlik durumuyla ilgili inmiş, sonraki bölümü ise bir sonraki âyetle birlikte korku namazı hakkında gelmiştir.¹⁵ Bu görüşe göre âyet hem seferîlik durumundaki namazı hem de korku namazını birlikte içermektedir.¹⁶

Rivayette aktarıldığına göre bir adam İbn Ömer'e (ö. 73/693) gelip "Kur'an'da korku namazını buluyoruz ama yolculuk durumundaki namazı bulamıyoruz" demiş, İbn Ömer de "Hz. Peygamber (s.a.v.) ne yapmışsa biz de onu yaparız" şeklinde cevap vermiştir.¹⁷ Bu rivayet, soru soran kişinin de İbn Ömer'in de Nisâ 101. âyetini seferîlik

¹⁰ Ebû'l-Hasen 'Alî b. Muhammed er-Rib'î el-Laḥmî, *et-Tebşira*, thk. Ahmed 'Abdülkerîm Necîb (Katar: Vizaretü'l-Evkâf ve's-Suûni'l-İslâmiyye, 1432), 2/599; Mûsâ Şâhin Lâşin, *Fethu'l-mün'im şerhu Şahîhi Müslim* (Beyrut: Dâru's-Şurûk, 1423), 4/44.

¹¹ "وَإِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ فَلْتَقُمْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ فَإِذَا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِنْ وَرَائِكُمْ وَلْتَأْتِ الْطَائِفَةُ أُخْرَى لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَأَسْلِحَتَهُمْ" / *Sen de içlerinde bulunup onlara namaz kıldırırken onlardan bir bölük seninle beraber namaza dursun, silâhlarını da yanlarına alsınlar. Bunlar secde ettiklerinde ötekiler arkanızda olsunlar, sonra henüz namazlarını kılmamış bulunan (bu) bölük gelip seninle beraber namazlarını kılsınlar ve bunlar da ihtiyat tedbirlerini ve silâhlarını alsınlar.*

¹² Ebû'l-Hasen 'Alî b. Muhammed er-Rib'î el-Laḥmî, *et-Tebşira*, thk. Ahmed 'Abdülkerîm Necîb (Katar: Vizaretü'l-Evkâf ve's-Suûni'l-İslâmiyye, 1432), 2/599; Mûsâ Şâhin Lâşin, *Fethu'l-mün'im şerhu Şahîhi Müslim* (Beyrut: Dâru's-Şurûk, 1423), 4/44.

¹³ Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İsmâ'il b. İbrâhîm el-Buhârî, *Şahîhu'l-Buhârî*, thk. Muştafâ Dîb el-Buğâ (Dimaşk: Dâru İbn Keşir; Dâru'l-Yemâme, 1414), "Salâtü'l-havf", 1.

¹⁴ Ebû 'Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. 'Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1420), 11/199-200; Muhammed Enver Şâh Hüseyinî Keşmîrî, *el-'Arfû's-ş-ezî 'alâ Câmi'i't-Tirmizî*, thk. Muhammed Şâkir (Lübnan; Beyrut: Dâru't-Türâsi'l-'Arabî, 1425), 2/45.

¹⁵ Ebû'l-Ferec Zeynüddîn 'Abdurrahmân b. Ahmed b. 'Abdirrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dimaşkî İbn Receb, *Fethu'l-bârî şerhu Şahîhi'l-Buhârî*, thk. Maḥmûd b. Şa'bân b. Abdilmaḥsûd vd. (Medine: Mektebetü'l-Gurebâ'i'l-Eşeriyye, 1417), 8/343.

¹⁶ Ebû Muhammed 'Abdül Mün'im b. 'Abdirrahîm İbn Fers, *Aḥkâmü'l-Kur'an*, thk. Tâhâ b. 'Alî Bûsrîh vd. (Beyrut: Dâru İbn Hâzım, 1427), 2/260.

¹⁷ Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme en-Nisâbü'rî İbn Huzeyme, *Şahîhu İbni Huzeyme*, thk. Muhammed Muştafâ el-'A'zamî (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1412), 2/72.

âyeti olarak görmedikleri anlamına gelmektedir. Zira İbn Ömer soru sorana itiraz etmemekte, düşüncesinin yanlış olduğuna dair herhangi bir mukabelede bulunmamakta, aksine sorusunu onaylar şekilde cevap vermektedir. Bu cevabından anlaşıldığı üzere İbn Ömer, seferîlik durumunda namazın kısaltılmasının âyetle değil sünnetle sabit olduğu düşüncesini taşımaktadır. Yine başka bir rivayette Hz. Ömer'in (ö. 23/644) ilgili âyetle "eğer korkarsanız" ifadesini dikkate alarak namazın kısaltıldığını, fakat hali hazırda İslâm topraklarında korkulacak herhangi bir tehlike kalmamasına rağmen neden namazların hâlâ kısaltıldığını Hz. Peygamber'e (s.a.v.) arz etmiş, bunun Allah'ın bir sadakası olduğu cevabını almıştır.¹⁸ Bu rivayete göre Hz. Ömer'in âyeti, seferîliğe değil, korku namazına tahsis ettiği ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) de bunu onayladığı anlaşılmaktadır.¹⁹

Âyetin hangi namaz hakkında indiğiyle bağlantılı olarak âyetle geçen kasr ifadesinden ne kastedildiği, kasrın kemiyetle mi yoksa keyfiyetle mi alakalı olduğu hususunda da farklı görüşler bulunmaktadır.²⁰ Kimilerine göre kasr, namazın rek'at sayısı ile alakalıdır.²¹ Buna göre âyetle kastedilen, mukim haldeyken dört rek'at kılınan namazların seferdeyken ikiye düşmesidir.²² Diğer görüşe göre kasr, namazın sıfatıyla alakalıdır.²³ Yani namazın kısaltılması rek'at sayısında değil, hey'etinde (rükünlerinin şeklinde) meydana gelmektedir.²⁴

Cumhur ulemâya göre korku durumu, namazın rek'at sayısına etki etmediğinden²⁵ Nisâ sûresi 101. âyetinin ya seferîlik hakkında indiğini kabul etmek ve

¹⁸ Ebû 'Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şu'ayb el-'Arna'ût, 'Âdil Murşid vd. (Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1421), 1/360.

¹⁹ Muhammed Tâhir b. 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 5/183.

²⁰ Ebû Muhammed 'Abdulhak b. Gâlib b. 'Abdirrahmân b. Temmâm el-Endelüsî İbn 'Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, thk. 'Abdüsselâm 'Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1422), 2/103.

²¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir e't-Taberî, *Câmi'u'l-beyân an tefsîri âyi'l-Kur'an*, thk. 'Abdullâh b. 'Abdilmuhsin et-Türkî (Kahire: Hicr li't-Tıbbâ'a ve'n-Neşr, 1422), 7/405-406.

²² Kurtubî, *el-Câmi' li-âhkâmi'l-Kur'an*, 5/359.

²³ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-sünne*, thk. Mecdî Bâsellûm (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1426), 3/337; Muhammed b. 'Alî b. Muhammed el-Yemenî eş-Şevkânî, *es-Seylû'l-cerrârü'l-mütedeffik 'alâ hadâ'iki'l-Ezhâr* (Lübnan; Beyrut: Dâru İbn Hazm, ts.), 187.

²⁴ Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî el-Ceşşâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, thk. 'Abdüsselâm Muhammed 'Alî Şâhin (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1415), 2/316.

²⁵ Ebû'l-Ferec 'Abdurrahmân b. Muhammed b. Ahmed el-Hanbelî el-Makdisî, *eş-Şerhu'l-kebîr 'alâ'l-Mukni*, thk. 'Abdullâh b. 'Abdilmuhsin et-Türkî, 'Abdulfettâh Muhammed el-Hulv (Kahire: Hicru

buna bağı olarak kasr ifadesini rek'at sayısının ikiye inmesi şeklinde yorumlamak, ya da ilgili âyetin korku namazı hakkında indiğini kabul ederek kasr ifadesini namazın kılınışı keyfiyetindeki kasr olarak yorumlamak gerekmektedir.

Âyette namazların kasr edilmesi iki şarta; seferîlik durumu ve korkunun mevcut olmasına bağlanmaktadır. Bu iki şarttan birinin bulunmaması halinde namazların kasr edilip edilmeyeceği, korku namazının kılınışı kılınmayacağı meselesi ihtilaflıdır. Cumhurun aksine korku olmadığında kişinin seferde olsa bile namazlarını kısaltamayacağı görüşünde olanlar vardır.²⁶ Aynı şekilde yine cumhurun görüşüne muhalif olarak seferîlik durumu söz konusu olmadığında korku namazının kılınamayacağını savunanlar bulunmaktadır.²⁷ Mukim halinde korku namazına cevaz vermeyenler arasında bazı kaynaklarda Mâlik b. Enes (ö. 179/795),²⁸ bazı kaynaklarda ise onun önde gelen talebelerinden İbnü'l-Mâcişûn (ö. 212/827) ismi geçmektedir.²⁹ Zeynüddîn el-İrâkî (ö. 806/1404) ve Aynî (ö. 855/1451), Mâlik'in bir görüşe göre korku namazını seferîlik durumuna hasrettiğini ancak meşhur görüşünün ise cumhur gibi olduğunu aktarmaktadırlar.³⁰ Mâlikî kaynaklara bakıldığında Mâlik'in aslında mukim halinde korku namazının kılınamayacağını değil, iki rek'at kılınamayacağını söylediği anlaşılmaktadır.³¹ Yani korku namazı mukim halinde kılınacağı zaman seferde olduğu üzere iki değil dört rek'at olarak kılınması gerekmektedir.

li't-Tıbbâ'ati ve'n-Neşr ve't-Tevzî'i, 1415), 5/141; Ebû Muhammed Maḥmûd b. Aḥmed Bedrüddîn el-'Aynî, *Umdetü'l-Kârî şerḥu Şaḥîhi'l-Buḥârî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâşi'l-'Arabî, ts.), 6/254.

²⁶ Râzî, *Mefâtiḥu'l-ğayb*, 11/203.

²⁷ Lâşin, *Fethu'l-mün'im*, 4/44.

²⁸ Şemsüddîn Muhammed b. Aḥmed eş-Şâfi'î el-Ḥaṭîb eş-Şirbînî, *Muḡnî'l-muḥtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, thk. Âdil Aḥmed 'Abdülmecûd, 'Alî Muhammed Mu'avviḍ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994), 1/574; Süleymân b. Muhammed b. 'Ömer el-Mısrî eş-Şâfi'î el-Büceyrimî, *Tuḥfetü'l-ḥabîb 'alâ şerḥi'l-Ḥaṭîb* (Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 2/250.

²⁹ Kâsım b. 'İsâ b. Nâcî el-Ḳayravânî İbn Nâcî et-Tenûḥî, *Şerḥu İbn Nâcî et-Tenûḥî 'alâ mütûni'r-Risâle*, thk. Aḥmed Ferîd el-Mezîdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1428), 1/234; Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Alî eş-Şıkillî el-Mâzerî, *Şerḥu't-Telkîn*, thk. Muhammed el-Muḥtâr es-Selâmî (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2008), 1/898.

³⁰ Ebû'l-Faḍl 'Abdürrahîm b. el-Ḥüseyn b. 'Abdirrahmân Zeynüddîn el-'İrâkî, *Tarḥu't-teḡrîb fî şerḥi't-Takrîb* (Beyrut: et-Ṭab'atü'l-Mısrîyyetü'l-Ḳadîme, ts.), 3/140; Bedrüddîn el-'Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, 6/257.

³¹ Ebû Sa'îd 'Abdüsselâm b. Sa'îd b. Ḥabîb et-Tenûḥî Saḥnûn, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415), 1/240.

Her iki meselede de cumhura muhalif olanların âyetin zâhirini esas aldıkları anlaşılmaktadır.³² Ayrıca mukim halinde korku namazı kılınmasını caiz görmeyenlerin, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Hendek Gazvesi'inde korku namazı kılmayışını da delil gösterdikleri aktarılmaktadır.³³ Şevkânî (ö. 1250/1834) âyetteki seferîlik kaydının korku namazı için şart veya sebep olmayıp vasf-ı tardî/hükme etkisi olmayan bir kayıt³⁴ olduğunu ifade etmektedir.³⁵ Başka bir ifadeyle o dönemde korku, genelde yolculuk halinde bulunduğu için âyet de genel duruma göre inmiştir.³⁶ Bu sebeple korku namazı konusunda seferîlik şart değildir. Dolayısıyla seferîlik olsun olmasın düşman korkusu bulunduğu korku namazı kılınmalıdır.³⁷ Hendek Gâzvesi'inde korku namazının kılınmamasının delil getirilmesine ise, o tarihte henüz âyetin indirilmemiş olmasıyla cevap verilmektedir.³⁸ Hz. Peygamber'e (s.a.v.) korku durumunda namaz kıldırmasını emreden Nisâ 102. âyetin umum olması, hem seferîlik hem de mukim halini kapsaması, cumhurun görüşünü desteklemektedir.³⁹

Nisâ 101. âyette geçen seferîlik, korku hali ve kasr meselesini cumhura göre şöyle özetlemek mümkündür: Seferîlik ve korku durumu ikisi birlikte bulunduğu namazın hem rek'at sayısında hem de kılınış keyfiyetinde kasr gerçekleşir. Sadece seferîlik hali bulunursa dört rek'atlı namazlar iki rek'at olarak kılınır. Korku hali bulunur da seferîlik söz konusu değilse namazlar rek'at sayısı açısından tam kılınmakla birlikte namazın kılınış keyfiyetinde kasr meydana gelir.⁴⁰

³² Ebû Hâfş 'Ömer b. 'Alî b. Ahmed el-Mısrî İbnü'l-Mülakkin, *et-Tavdîh li-şerhi'l-Câmi 'i's-şahîh* (Dimaşk: Dâru'n-Nevâdir, 1429/2008), 8/24; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Aşkalânî İbn Hacer, *Fethu'l-bârî şerhu Şahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhibbüddîn el-Hatîb (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379), 2/430.

³³ Ebü'l-'Abbâs Ahmed b. İdrîs el-Karâfî, *ez-Zahîre*, thk. Muhammed Haccî, Sa'id A'râb (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994), 2/437.

³⁴ Muhammed el-Emîn eş-Şinkîti, *Müzekkire fi usûli'l-fikh 'alâ ravzatü'n-nâzir* (Medine: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 2001), 201; Muhammed el-Emîn eş-Şinkîti, *Edvâ'u'l-beyân fi izâhi'l-Kur'an bi'l-Kur'an* (Riyad: Dâru 'Atâ'ati'l-İlm; Dâru İbn Hâzm, 1441), 4/466-467.

³⁵ Muhammed b. 'Alî b. Muhammed el-Yemenî eş-Şevkânî, *Neylü'l-evîâr*, thk. 'İşâmüddîn eş-Şabâbîfi (Mısır: Dâru'l-Hadîs, 1413), 3/377-378.

³⁶ Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî Kudûrî, *et-Tecrid*, thk. Muhammed Ahmed Serrâc, 'Alî Cum'a Muhammed (Kahire: Dâru's-Selâm, 1427), 2/879.

³⁷ Kurtubî, *el-Câmi 'li-âhkâmî'l-Kur'an*, 5/361.

³⁸ Şevkânî, *Neylü'l-evîâr*, 3/378.

³⁹ İbn Fers, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 2/270.

⁴⁰ Ebü'l-'Abbâs Taqiyyüddîn Ahmed b. 'Abdilhâlim b. Mecciddîn 'Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ - İbn Teymiyye*, thk. 'Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım (Medine: Mecma'u'l-Melik Fehd, 1425), 24/99.

Âlimlerin ekserisine göre korku namazı, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra da devam etmektedir.⁴¹ Bazı âlimlerin ise bu namazı, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefat etmesiyle sona eren, ona mahsus bir hüküm olarak kabul ettikleri kaynaklarda aktarılmaktadır. Ebû Yûsuf (ö. 182/798), İbn Uleyye (ö. 193/809) ve Hasan b. Ziyâd (ö. 204/819) bu görüşte olan âlimler arasında zikredilmektedir.⁴² Kaynaklarda yer alan bilgilere göre bu görüşte olanlar, korku namazının âyetle emredildiği şekilde kılınmasını, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) arkasında namaz kılmanın faziletiyle ilişkilendirmektedir.⁴³ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra ise onun makamını dolduracak kimse olmadığı için bu fazileti elde etme durumu ortadan kalkmıştır.⁴⁴ Bundan dolayı Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra korku halinde namaz, tek imamın arkasında değil, iki imam tarafından ayrı ayrı gruplar halinde kılınmalıdır.⁴⁵ Zira korku namazı tek imamın arkasında kılındığı takdirde bazı hallerde kıbleye sırt çevirme, düşman tarafına gidip gelme gibi normalde namaza aykırı durumlar söz konusudur.⁴⁶ Ayrıca konuyla ilgili âyetle geçen "وَإِذَا كُنْتَ فِيهِمْ" / *sen onların içindeyken* ifadesi de bu görüşü desteklemek için zikredilen deliller arasında yer almaktadır.⁴⁷ Âyetle korku namazını bu şekilde kıldırması konusunda hitap bizzat Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şahsına yöneliktir.⁴⁸

Kaynaklarda korku namazının Hz. Peygamber'e (s.a.v.) mahsus olduğu görüşü etrafında özellikle Ebû Yûsuf'un ismi geçmektedir. Ancak tespit edebildiğimiz

⁴¹ Ebû Zekerıyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî 'alâ Müslim* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1392/1972), 6/126; Ebû'l-Hasen Nûrûddîn 'Alî b. Sultân Muḥammed 'Alî el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtiḥ şerhu Mişkâtü'l-Meşâbiḥ* (Beyrut; Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1422/2002), 3/1051.

⁴² İbn Hacer, *Fetḥu'l-bârî*, 2/430; Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. Yûsuf el-'Abderî el-Mâlikî el-Mevvâk, *et-Tâc ve'l-'iklîl li Muḥtaşari Ḥalîl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1416/1994), 2/561.

⁴³ Ebû'l-Velîd Muḥammed b. Aḥmed b. Muḥammed b. Aḥmed b. Rüşd el-Ḳurtubî İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-mukteşid* (Kahire: Dâru'l-Ḥadîs, 1425/2004), 1/185; Maḥmûd Ḥaṭṭâb es-Sübkî, *ed-Dînü'l-ḥâlîş ev lişâdü'l-ḥalk ilâ dini'l-ḥaḳ*, thk. Emîn Maḥmûd Ḥaṭṭâb (el-Mektebetü'l-Maḥmûdiyye, 1397), 4/92.

⁴⁴ Ebû 'Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. 'Abdillâh b. Muḥammed İbn 'Abdilber en-Nemerî, *et-Temhîd li mâ fi'l-Muvaṭṭa' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*, thk. Muṣṭafâ b. Aḥmed el-'Alevî, Muḥammed 'Abdülkebîr el-Bekrî (Fas: Vizâratü 'Umûmî'l-Evḳâf ve's-Şu'ûnî'l-İslâmiyye, 1387), 15/279-280.

⁴⁵ Ebû Ca'fer Aḥmed b. Muḥammed el-Mısrî et-Ṭahâvî, *Muḥtaşaru iḥtilâfi'l-'ulemâ*, thk. 'Abdullâh Neẓîr Aḥmed (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1995), 1/366-367.

⁴⁶ Ebû'l-Me'âlî Maḥmûd b. Aḥmed b. Abdilaziz b. 'Ömer b. Mâze el-Ḥanefî İbn Mâze, *el-Muḥîṭu'l-burhânî fi'l-fikḥi'n-Nu'mânî*, thk. 'Abdülkerîm Sâmi el-Cündî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1424), 2/124-125.

⁴⁷ İbnü'l-Mülâkkın, *et-Tavdîḥ*, 8/18.

⁴⁸ Ḳurtubî, *el-Câmi li-âḥkâmi'l-Ḳur'ân*, 5/364.

kadarıyla bu bilgi ilk dönem Hanefî kaynaklarında yer almamaktadır. Ebû Yûsuf'un bu konudaki görüşünü belirlemek zor gözükmektedir. Zira Tahâvî (ö. 321/933), Ebû Yûsuf'un bir rivayete göre bu görüşte olduğunu söylemektedir.⁴⁹ Bu da konuyla alakalı Ebû Yûsuf'tan başka rivayetler olduğunu düşündürmektedir. Nitekim Cessâs (ö. 370/981), Ebû Yûsuf'tan üç farklı görüş nakledildiğini, bir rivayete göre bu konuda hocası Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 189/805) ile aynı kanaati taşıdığını (yani bu namazın Hz. Peygamber'e mahsus olmadığını) ifade etmektedir.⁵⁰

Cumhur, korku namazının Hz. Peygamber'e (s.a.v.) has olduğuna ilişkin görüşe çeşitli şekillerde cevap vermiştir. Cumhura göre âyette geçen "وَإِذَا كُنْتَ فِيهِمْ" ifadesi Hz. Peygamber'i (s.a.v.) muhatap olsa da bütün ümmeti bağlamaktadır. Zira Hz. Peygamber'e (s.a.v.) emredilen bir hüküm, ona has olduğunu gösteren bir delil olmadıkça diğer insanlar için de geçerlidir.⁵¹ Bu hususa pek çok âyet delil getirmek mümkündür. Örneğin, "خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً" / *Onların mallarından sadaka al*⁵² âyetinde de zekât alma emri Rasûlüllâh'ın (s.a.v.) şahsına yönelik olmasına rağmen, vefatından sonra bu görev halifeler tarafından yerine getirilmiştir. İnsanların Hz. Peygamber'e (s.a.v.) uyma ve ona ittiba etmekle mükellef olmaları, "benî nasıl namaz kılarken gördüyseniz siz de öyle namaz kılın"⁵³ hadisinin umum ifadesi de bu hükmün diğer insanları kapsadığını göstermektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra sahâbîlerin bu namazı kıldıklarına dair rivayetler⁵⁴ ve bu namazın hükmünün geçerli olduğu konusunda sahâbe arasında icmâ olması da cumhurun delilleri arasında yer almaktadır.⁵⁵ Ayrıca namazın bu şekilde kılınma sebebi olarak, Hz. Peygamber'in

⁴⁹ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Mısrî et-Taḥâvî, *Şerḥu Me'âni'l-âsâr*, thk. Muhammed Zührî en-Neccâr, Muhammed Seyyid Câdilḥaḳ (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1414), 1/318.

⁵⁰ Ceşşâs, *Aḥkâmü'l-Kur'ân*, 2/322.

⁵¹ Ebû Muhammed Muvaffaḳuddîn 'Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâ'ilî İbn Kudâme el-Maḳdisî, *el-Muḡnî*, thk. Tâhâ ez-Zeynî vd. (Kahire: Mektebetü'l-Ḳahire, 1388), 2/297.

⁵² Tevbe Sûresi 9/103

⁵³ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî İbn Hibbân, *es-Şaḥîḥ*, thk. Şu'ayb el-'Arna'ût (Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1408), 4/541.

⁵⁴ Ebû Bekr b. Ebî Şeybe 'Abdullâh b. el-'Absî İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-Muşannef fi'l-eḥâdis ve'l-âsâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Riyad: Mektebü'r-Rüşd, 1409), 2/214; Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-Şaḥîḥayn*, ed. Muştafâ 'Abdülkâdir 'Aṭâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 1/485.

⁵⁵ Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. 'Ömer el-Enşârî el-Ḳurtubî, *el-Müfḥim limâ eşkele min Telḥîsî kitâbi Müslim*, thk. Yûsuf 'Alî Büdeyvi, Maḥmûd İbrâhim Bezzâl (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Ṭayyib, 1417), 2/469;

(s.a.v.) arkasında namaz kılma fazileti değil, korku durumun bulunması gösterilmektedir.⁵⁶ Korku namazı kılınırken bazı hallerde, kıbleye sırt dönme gibi namazın bazı farzları terk edilmektedir. Şayet bu hükmün sebebi Hz. Peygamber'in (s.a.v.) arkasında namaz kılmanın fazileti olarak kabul edilirse bu, fazileti elde etmek için farzların terk etmek anlamına gelir. Sonuç olarak korku namazının sebebi korku halidir ve Hz. Peygamber (s.a.v.) vefat ettikten sonra korku hali meydana gelebileceği için hüküm de geçerli olmalıdır.⁵⁷ Cumhur, âyetteki "وَإِذَا كُنْتَ فِيهِمْ" / sen onların içindeyken" ifadesinin kayd-ı ihtirâzî yani hükme etki eden bir şart değil de Hz. Peygamber (s.a.v.) genelde savaşlara bizzat katıldığı için bu duruma atıfta bulunan bir ifade yani kayd-ı vukû olduğu görüşündedir.⁵⁸

Şâfiî âlim Müzenî'nin (ö. 264/878) ise korku namazını mensûh kabul ettiği aktarılmaktadır.⁵⁹ Bu görüşünün gerekçesi olarak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Hendek Gazvesi'nde namazları vaktinde kılmayıp kazaya bırakması gösterilmektedir. Eğer korku namazı hükmü yürürlükte olsaydı namazların kazaya bırakılmayıp korku üzere kılınması icap ederdi. Bu da hükmün mensûh olduğunu göstermektedir.⁶⁰

Rasûlüllâh'ın (s.a.v.) Hendek Gazvesi'nde namazları vaktinde kılmayıp sonradan kaza ettiği rivayetlerle sabittir.⁶¹ Bu hususta ittifak olmakla beraber bunun sebebi hakkında ihtilaf edilmiştir.⁶² Bazı âlimler sebep olarak, Rasûlüllâh'ın (s.a.v.) savaş ortamında namaz kılmayı unutmasını kabul etmektedir.⁶³ İbn Hacer (ö.

Ebû 'Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. 'Abdillâh b. Muḥammed İbn 'Abdilber en-Nemerî, *el-İstizkâr*, thk. Sâlim Muḥammed 'Atâ, Muḥammed 'Alî Mu'avviḍ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421), 2/406; Ebû Zekerîyyâ Muḥyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmû 'şerhu'l-Mühezzeb* (Kahire: İdâretü't-Tibâ'atî'l-Müniriyye, 1344), 4/405; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 2/430.

⁵⁶ Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. Muḥammed b. Maḥmûd el-Bâbertî, *el-Înâye fî şerhi'l-Hidâye* (Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1489/1970), 2/98.

⁵⁷ Ebû Muḥammed Maḥmûd b. Aḥmed Bedrüddîn el-'Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, thk. Emîn Şâlih Şa'bân (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1420/2000), 3/166.

⁵⁸ Muḥammed Tâhir b. 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 5/185.

⁵⁹ Muḥammed b. Aḥmed el-Kaffâl Ebû Bekr eş-Şâşî, *Hilyetü'l-'ulemâ' fî ma'rifeti mezâhibi'l-fukahâ'*, thk. Yâsîn Aḥmed İbrahîm Derâdike (Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1988), 2/245; Ebû'l-Kâsım 'Abdülkerîm b. Muḥammed b. 'Abdülkerîm el-Kazvînî er-Râfî 'î, *el-'Azîz şerhu'l-Vecîz*, thk. 'Alî Muḥammed 'Avḍ, 'Âdil Aḥmed 'Abdülmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417), 2/319.

⁶⁰ Nevevî, *el-Mecmû'*, 4/405.

⁶¹ Aḥmed b. Ḥanbel, *Müsned*, 2/304.

⁶² Muḥammed b. 'Alî b. Âdem b. Mûsâ el-İtyûbî el-Vellevî, *Zahîretü'l-'ukbâ fî şerhi'l-Müctebâ* (Riyad: Dâru'l-Mî'râc, 1416), 17/97.

⁶³ Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî 'alâ Müslim*, 5/130; Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. 'Abdülbâkî b. Yûsuf el-Mâlikî ez-Zürkânî, *Şerhü'z-Zürkânî 'alâ'l-Mevâhibi'l-ledünniye bi'l-menḥi'l-Muḥammediyye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1996), 3/60.

852/1449) bu gerekçeyi çok uzak bir ihtimal olarak görmektedir.⁶⁴ Bir rivayete göre Rasûlüllâh (s.a.v.) Hendek Gazvesi günü ashabına “*içinizden ikindiye kıldığımı bilen var mı?*” diye soru sormuş, sahâbe de kılmadığını bildirmiştir.⁶⁵ Bu rivayet, namazın kazaya kalma sebebinin unutma olduğu görüşünü desteklemektedir. Ancak bu rivayet, diğer rivayetlerle çeliştiği için sahih kabul edilmemektedir.⁶⁶ Daha doğru kabul edilen bir diğer yoruma göre ise Hz. Peygamber (s.a.v.) namazı unuttuğundan değil, kasten kazaya bırakmıştır.⁶⁷ Bu görüşü savunanlara göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) sıcak savaş ortamında düşmanın durumunu takip etmekle meşgul olduğu için namazı vaktinde kılamamış, ayrıca o gün henüz korku namazıyla alakalı âyet inmediği için de geriye namazı kazaya bırakmaktan başka bir çare kalmamıştır.⁶⁸ Bazı Hanefiler, namazın kasten terk edilmesini ilgili âyetin inmemesine değil de sıcak savaş halinde namaz kılmanın sahih olmayışıyla ilişkilendirmektedir.⁶⁹ Hendek Gazvesi’nden bahseden Ebû Saîd el-Hudrî’den (ö. 74/693-94) rivayette korku namazıyla ilgili âyetin o gün henüz inmediği açıkça ifade edilmektedir.⁷⁰ Bu da yukarda zikredilen korku namazının mensûh olduğu görüşünün isabetli olmadığını ortaya koymaktadır. Bu durumda namazın kazaya bırakılması, korku namazı hükmünün nesh edildiğine delil olamayacağı gibi aksine korku âyetinin, Hendek Gazvesi’ndeki uygulamayı nesh ettiği ortaya çıkmaktadır.⁷¹ Yani Hendek Gazvesi’inde namazların ertelenmesi hükmü mensûhtur.⁷² Artık korku namazıyla ilgili âyet indiği için savaş ortamı da dahil namaz her durumda kazaya bırakılmadan kılınmalıdır. Nitekim Gazzâlî (ö. 505/1111) ve Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) bu görüştedirler. Âyetin, sünneti nesh etmesi bağlamında örnek olarak korku âyetinin, Hendek Gazvesi’inde namazların kazaya

⁶⁴ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 2/69.

⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 28/180.

⁶⁶ İbn ‘Abdilber, *et-Temhîd*, 6/408-409; İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 2/69.

⁶⁷ Zeynüddîn el-‘Irâkî, *Tarhu’t-teşrîb*, 2/170; İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 2/69.

⁶⁸ İbn ‘Abdilber, *el-İstizkâr*, 2/408; Nevevî, *Şerhu’n-Nevevî ‘alâ Müslim*, 5/130.

⁶⁹ Ceşşâş, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 1/544.

⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 18/44.

⁷¹ Ebü’l-Hasen ‘Alî b. Muhammed el-Başrî el-Mâverî, *el-Hâvî’l-kebîr fî fıkhi mezhebi’l-İmâmi’s-Şâfi’î ve hüve şerhu Muhtaşari’l-Müzenî*, thk. eş-Şeyh ‘Alî Muhammed Mes‘ûd, eş-Şeyh ‘Âdil Ahmed ‘Abdülmevcûd (Beirut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1419), 2/470.

⁷² Ebü’l-‘Abbâs Taqiyyüddîn Ahmed b. ‘Abdilhalîm b. Mecdiddîn ‘Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *Minhâcü’s-sünneti’n-nebeviyye fî nakdi kelâmi’s-Şî‘a el-Kaderiyye*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim (Riyad: Câmi‘atü İmam Muhammed b. Su‘ûd el- İslâmiyye, 1406), 5/214.

bırakılmasını nesh etmesini zikretmektedirler.⁷³ Nevevî (ö. 676/1277), korku namazının, Hendek Gazvesi'nden sonra indiği görüşünün meşhur olduğunu aktardıktan sonra, şayet bu namaz mensûh olsaydı bu durumu en iyi sahâbîlerin bileceğini ve bu namazı kılmayacaklarını dile getirmektedir. Ardından rivayetlerin bunun aksini gösterdiğini ifade etmektedir.⁷⁴

Müzenî'ye isnat edilen nesh görüşü, kendi eserlerinde tespit edilememektedir. Hatta bir eserinde salâtü'l-havf konusu özel olarak ele alındığı halde nesh görüşü yer almamaktadır.⁷⁵ Bundan dolayı bu görüşe ihtiyatla yaklaşmakla birlikte kanaatimizce bu görüşün sebebi gazvelerin tarihiyle alakalı farklı tarihlendirmelerden ve yapılan tercihten kaynaklanmaktadır. Hendek Gazvesi hicretin beşinci yılında meydana gelmiştir.⁷⁶ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Zâtürrikâ' Gazvesi'nde korku namazı kıldığı rivayetle sabittir.⁷⁷ Zâtürrikâ' Gazvesi'nin zamanı hakkında ise farklı tarihler zikredilmektedir.⁷⁸ Şayet nesh görüşü Müzenî'ye aitse anlaşılan o, Zâtürrikâ' Gazvesi'nin hicretin dördüncü yılında gerçekleştiğini gösteren rivayeti kabul etmiş, ardından korku namazının, Zâtürrikâ' Gazvesi'nde kılındığı halde beşinci yılda gerçekleşen Hendek Gazvesi'nde kılınmamasından hareketle mensûh olduğu sonucunu çıkarmıştır. Ancak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ömrünün son yıllarında da korku namazı kılması bu görüşün isabetli olmadığını ortaya koymaktadır.⁷⁹

⁷³ Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Ğazzâlî, *el-Mustasfâ*, thk. Muhammed 'Abdüsselâm 'Abdüşşâfi (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413), 99; Ebû 'Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. 'Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *el-Maḥşûl*, thk. Tâhâ Câbir Feyyâd el-'Ulvânî (Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1418), 3/241.

⁷⁴ Nevevî, *el-Mecmû'*, 4/406.

⁷⁵ Ebû İbrâhîm İsmâ'il b. Yahyâ el-Müzenî, *Muḥtaşaru'l-Müzenî* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1410/1990), 122-124.

⁷⁶ Ebû Muhammed 'Abdûlmelik b. Hişâm el-Himyerî İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Muṣṭafâ es-Sakâ vd. (Mısır: Mektebetü Muṣṭafâ el-Bâbî'l-Halebî, 1375), 2/214; Muhammed Hamîdullah, "Hendek Gazvesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/194.

⁷⁷ İbn Hibbân, *es-Şaḥîḥ*, 7/139-140.

⁷⁸ Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Ömer b. Vâkıd el-Eslemî el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, thk. Marsden Jones (Beyrut: Dâru'l-İlmî, 1409), 1/395; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/203; Bedrüddîn el-'Aynî, *Umdetü'l-Kārî*, 6/255.

⁷⁹ Ebû Muhammed 'Alî b. Ahmed el-Endelûsî İbn Hâzım, *el-Muḥallâ bi'l-âşâr*, ed. 'Abdülğaffâr Süleymân el-Bendârî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 3/234.

1.2. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Korku Namazı Kıldığı Yerler

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) farklı zaman ve mekanlarda korku namazını defalarca kıldığı konuyla ilgili rivayetlerden anlaşılmaktadır. Âlimlerin ekseriyetinin görüşü de bu istikamettir.⁸⁰ Rasûlüllâh'ın (s.a.v.) bu namazı tek bir defa kıldığını ifade eden Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665 [?]) ve Mücâhid'den (ö. 103/721) gelen rivayetler,⁸¹ zayıf kabul edilmektedir.⁸²

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) korku namazını ilk kez nerede kıldığı, toplam kaç defa ve nerelerde kıldığına dair ise farklı görüşler ileri sürülmektedir. Mücâhid, bu namazın sadece iki defa kıldığını, bu iki yerin de Zâtürrikâ' ve Usfân olduğunu ifade etmektedir.⁸³ Ancak konuyla ilgili rivayetler incelendiğinde korku namazının ikiden fazla kıldığını ve yine bizzat Mücâhid'in kendisinden gelen başka bir rivayetle çeliştiği görülmektedir.⁸⁴ Mâverdi (ö. 450/1058), Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu namazı birçok yerde kıldığına dair rivayetlerin olduğunu, ancak bir grup fakihe göre bunların üç tanesinin sahih ve sabit olduğunu söyleyerek zikri geçen iki yer dışında Batn-ı Nahle'yi de zikretmektedir.⁸⁵ İbn Hazm (ö. 456/1064) dokuz yerin ismini zikrederken⁸⁶ Kādî İyâz (ö. 544/1149) da Zâtürrikâ', Usfân, Cüheyne, Beni Muhârib, Necid, Gatafân ve Batn-ı Nahle gazvesinde kıldığını ifade etmektedir.⁸⁷ İbnü'l-Kassâr'a (ö. 397/1007) göre Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu namazı on yerde kıldığı pek

⁸⁰ Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. el-Hattâb el-Büstî el-Hattâbî, *Me'âlimü's-Sünen* (Halep: el-Matba'atü'l-İlmiyye, 1351/1932), 4/1/269; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Askalânî İbn Hacer, *et-Telhîşü'l-habîr fî tahrîci eḥâdisi'r-Râfi'iyi'l-kebîr*, thk. Ebû 'Âşım Hasen b. 'Abbâs (Mısır: Mü'essesetü Kurṭuba, 1416), 2/154-155; İbn Hibbân, *es-Şaḥîḥ*, 7/145.

⁸¹ Ebû Bekr b. Ebî Şeybe 'Abdullâh b. el-'Absî İbn Ebî Şeybe, *el-Müsned*, thk. 'Âdil b. Yûsuf el-'Azzâzî, Ahmed b. Ferîd el-Mezîdî (Riyad: Dâru'l-Vaṭan, 1418), 1/108; İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-Muşanneffî'l-eḥâdis ve'l-'âṣâr*, 2/214.

⁸² İbnü'l-Mülâkkın, *et-Tavdîḥ*, 8/13.

⁸³ Ebû Bekr 'Abdürrezzâk b. Hemmâm es-Şan'ânî 'Abdürrezzâk, *el-Muşannef*, thk. Ḥabîbürraḥmân el-'A'zamî (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403), 2/503.

⁸⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-Muşanneffî'l-eḥâdis ve'l-'âṣâr*, 2/214.

⁸⁵ Mâverdi, *el-Hâvî'l-kebîr*, 2/458.

⁸⁶ İbn Hazm, *el-Muḥallâ*, 3/243.

⁸⁷ Ebü'l-Fazl 'İyâz b. Mûsâ Kādî 'İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi fevâidi Müslim*, thk. Yahyâ İsmâ'îl (Mısır: Dâru'l-Vefâ, 1998), 3/225.

çok kaynakta geçmektedir.⁸⁸ Bu sayının daha fazla olduğunu düşünen hatta yirmi dörde çıkaranlar da bulunmaktadır.⁸⁹

Konuyla ilgili sayıların değişiklik göstermesinin başlıca sebebi, aynı gazveyi anlatan râvîlerin farklı isimler kullanmasıdır.⁹⁰ Aslında aynı olayı anlatmalarına rağmen her bir râvî farklı bir isim vermekte; bir râvî gazvenin ismini zikrederken, başka bir râvî savaşın yapıldığı yeri, diğer bir râvî de savaş yapılan kabilenin ismini zikretmektedir. Sonuçta aynı savaşa dair birkaç isim telaffuz edilmekte, bu da konu ile ilgili sayıların artmasına sebep olmaktadır. Örneğin korku namazının kılındığı yerlerden biri olan Zâtürrikâ‘ Gazvesi birden fazla isimle anılmaktadır.⁹¹

Rivayetlerden hareketle Hz. Peygamber’in (s.a.v.) korku namazı kıldığı yerleri tespit etmeye çalışan âlimlerin zikrettikleri dört yerin ortak olduğu görülmektedir. Bu yerler; Usfân, Zâtürrikâ‘, Zûkared ve Batn-ı Nahle’dir.⁹² Usfân’da kılınan namaz Ebû Ayyâş (ö.41/661-62),⁹³ Zûkared mevkiindeki namaz İbn Abbâs (ö. 68/687-88),⁹⁴ Batn-ı Nahle’de kılınan namaz Câbir (ö. 78/697), Zâtürrikâ‘daki namaz da Sehl b. Ebî Hasme (ö. 41/661 [?]) tarafından rivayet edilmektedir.⁹⁵ Ebû Bekre (ö. 51/671 [?]) tarafından da konuyla ilgili rivayet gelmektedir. Ebû Bekre’nin Tâif’te Müslüman olması, Tâif’ten sonra da sadece Tebük Gazvesi’inin olması ve bu gavzede düşmanla karşılaşma olmamasından hareketle, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) en son korku namazını

⁸⁸ Ebü’l-Hasen ‘Alî b. İbrâhîm b. Dâvûd b. Selmân b. Süleymân ‘Alâ’üddîn b. el-‘Attâr İbnü’l-‘Attâr, *el-‘Udde fî şerhi’l-‘Umde fî ehâdîsi’l-ahkâm*, thk. Nizam Muhammed Şâlih Ya’kûbî (Lübnan; Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1427), 2/750; Nevevî, *Şerhu’n-Nevevî ‘alâ Müslim*, 6/126.

⁸⁹ İbnü’l-‘Attâr, *el-‘Udde fî şerhi’l-‘Umde fî ehâdîsi’l-ahkâm*, 2/750; Bedrüddîn el-‘Aynî, *‘Umdetü’l-Kârî*, 6/257; Tâcüddîn ‘Ömer b. ‘Alî b. Sâlim b. Şadaqât el-Fâkihânî, *Riyâdû’l-efhâm fî şerhi ‘Umdeti’l-ahkâm*, thk. Nureddîn Tâlib (Suriye: Dâru’n-Nevâdir, 1431), 3/141.

⁹⁰ Zeynüddîn el-‘Irâkî, *Ṭarhu’t-teşrib*, 3/144; Taha Çelik, “Korku Namazı ile İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 38 (2021), 212.

⁹¹ Ğatafân, Enmâr, Necid, Muḥârib, Şa’lebe, Ḥaşafe Zâtü’r-rikâ‘ Gazvesi’ne verilen diğer isimlerdir. Buḥârî, “Meğâzî” 29; Bedrüddîn el-‘Aynî, *‘Umdetü’l-Kârî*, 6/257; Tâcu’d-Dîn el-Fâkihânî, *Riyâdû’l-Efhâm*, 3/141.

⁹² ‘Aynî, *el-Binâye*, 3/162; Ebû Muhammed Cemâlüddîn ‘Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed ez-Zeyle‘î, *Naşbü’r-râye li-tahrîci ehâdîsi’l-Hidâye me’a ḥâşiyetihî Buğyeti’l-Elme‘î fî tahrîci’z-Zeyle‘î*, thk. Muhammed ‘Avvâme (Beyrut; Cidde: Mü’essesetü’r-Reyyân li’ṭ-Ṭabâ’ati ve’n-Neşr; Dâru’l-Kıble li’ş-Şekâfeti’l-İslâmiyye, 1418), 2/247.

⁹³ Süleymân b. el-Eş’aş es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Muḥyiddîn ‘Abdülhamîd (Beyrut: el-Mektebetü’l-‘Asriyye, ts.), “Şalâtü’s-sefer”, 12.

⁹⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/493, 5/363, 38/301, 35/470.

⁹⁵ Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. ‘Alî b. Muhammed İbn Hacer el-‘Askalânî, *ed-Dirâye fî tahrîci ehâdîsi’l-Hidâye* (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, ts.), 1/227; Zeynüddîn el-‘Irâkî, *Ṭarhu’t-teşrib*, 3/143.

Tâif'te kıldığı kabul edilmektedir.⁹⁶ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) korku namazı kıldığı yerleri tarihi sırasına göre belirlemek zor gözükmemektedir.⁹⁷

Korku namazının ilk defa nerede kılındığı hususunda âlimler arasında ciddi ihtilaf bulunmaktadır.⁹⁸ Cumhura göre bu namazın ilk defa Zâtürrikâ' Gazvesi'nde kılındığı kaydedilmektedir.⁹⁹ Diğer bir görüşe göre ise salâtü'l-havf ilk defa Uşfân'da uygulanmıştır.¹⁰⁰

Konuyla ilgili rivayetler incelendiğinde korku namazının ilk kılındığı yeri tespit noktasında Ebû Ayyâş ez-Zürakî, Ebû Hüreyre (ö. 58/678) ve Câbir'den gelen üç rivayetin öne çıktığı görülmektedir.

Ebû Ayyâş'ın rivayeti şöyledir: *"Biz Rasûlüllâh (s.a.v.) ile birlikte Uşfân'da bulunuyorduk. Müşriklerin başında da Hâlid b. el-Velîd bulunuyordu. Öğleyi kıldık. Müşrikler "gerçekten çok gafil davrandık, çok hatalı davrandık. Onlar namazda iken üzerlerine bir yüklenseydik (ne güzel olurdu)!" demeye başladılar. Bunun üzerine öğle ile ikindi namazı arasında "Kasr âyeti" nazil oldu..."*¹⁰¹

Ebû Hüreyre'den gelen rivayet, yukarıdaki rivayete çok yakın bir anlatıma sahiptir. Ebû Hüreyre olayı şöyle anlatmıştır: *"Rasûlüllâh (s.a.v.), askerleriyle Dacnan ve Uşfân arasında bir yere inmişti, müşrikler kendi aralarında şöyle dediler: "Onların babalarından ve oğullarından daha çok önemsedikleri namazları vardır. (Kastettikleri) Bu (namaz) ikindi namazıdır. Onlar namaz kılarlarken hazır olun ve tek bir hamlede üzerlerine saldırın." Ancak Cebrâil, Nebi (s.a.v.)'e gelerek orduyu iki kısma ayırmasını emretti..."*¹⁰²

⁹⁶ İbn Hazm, *el-Muḥallâ*, 3/234; Bedrüddîn el-'Aynî, *'Umdetü'l-Kārî*, 6/255; Zeynüddîn el-'İrâkî, *Ṭarḥu't-teşrîb*, 3/143.

⁹⁷ Hâil b. Ahmed b. Mecîd Şehârenfûrî, *Bezlü'l-mechûd fî ḥallî Ebî Dâvûd* (Hindistan: Merkezü's-Şeyḥ Ebî'l-Ḥasen en-Nedvî li'l-Buḥûs ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye, 2006), 5/405.

⁹⁸ Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. 'Alî el-Ḥüseynî el-Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, thk. Muhammed 'Abdülhamîd en-Nemîsî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420), 1/281; Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İbrâhîm et-Tettâ'î, *Cevâhirü'd-dürer fî ḥallî elfâzi'l-Muḥtaşar*, thk. Nûrî Ḥasen Ḥamîd (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1435), 2/482.

⁹⁹ Nevevî, *el-Mecmû'*, 4/407; Zeynüddîn el-'İrâkî, *Ṭarḥu't-teşrîb*, 3/142; Bedrüddîn el-'Aynî, *'Umdetü'l-Kārî*, 6/255.

¹⁰⁰ Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, 1/198; Ebû'l-Fidâ' İsmâ'il b. 'Ömer b. Keşîr ed-Dımaşkî İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. 'Alî Şîrî (Beyrut: Dâru İḥyâ't-Türâsî'l-'Arabî, 1408), 4/95; Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zür'âî ed-Dımaşkî el-Ḥanbelî İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd fî hedyi ḥayri'l-'ibâd* (Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1415/1994), 3/225.

¹⁰¹ Ebû Dâvûd, "Şalâtü's-sefer", 12.

¹⁰² Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, ed. Fu'âd 'Abdülbâkî (Mısır: Şirketü Muştafâ'l-Bâbî'l-Halebî, 1395), Tefsîrü'l-Kur'ân, 5.

Câbir'den gelen rivayet ise şöyledir: “Hz. Peygamber (s.a.v.) ile birlikte Cüheyneli bir kavme karşı şiddetli savaş yaptık. Öğle namazını kıldığımızda müşrikler “şayet (namaz kılarlarken) onlara hücum etseydik kesinlikle paramparça ederdik. Şüphesiz onlara çocuklarından daha çok sevdikleri bir namaz gelecektir” dediler. Cebrâil gelip bu durumu Rasûlüllâh’a (s.a.v.) bildirdi...”¹⁰³

Câbir'den gelen başka bir tarikte bu savaşın Nahl mevkisinde gerçekleştiği tasrih edilmektedir.¹⁰⁴ Bu bölge Zâtürrikâ‘ Gazvesi’nin yapıldığı Necid bölgesine yakın bir yerdir.¹⁰⁵ Buhârî de Câbir’in bu rivayetini Zâtürrikâ‘ Gazvesi‘ babında tahrîc etmiştir.¹⁰⁶ Bu rivayetlerin ilk ikisinden, korku namazının ilk defa Usfân’da kılındığı, son rivayetten ise Zâtürrikâ‘da kılındığı anlaşılmaktadır.

Korku namazının ilk kılındığı yeri tespit noktasında bu iki gazvenin tarihi önem arz etmektedir. Özellikle Zâtürrikâ‘ Gazvesi’nin ne zaman gerçekleştiği konusunda ciddi ihtilaflar bulunmaktadır. Rivayetler incelendiğinde Zâtürrikâ‘ Gazvesi’nde korku namazı kılındığı net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Zaten bu konuda farklı bir iddia ileri sürülmemektedir. İhtilaf, korku namazının ilk defa burada kılınıp kılınmadığı noktasındadır. Gatafân kabilesine mensup bir grup düşmanın, Medîne’ye saldıracağı bilgisi üzerine gerçekleşen bu gazvenin¹⁰⁷ hangi tarihte vuku bulduğu konusunda siyer kaynaklarımızda farklı tarihler zikredilmektedir. Siyer kaynakları, bu savaşın Hayber fethinden önce meydana geldiği konusunda ittifak etmekle birlikte,¹⁰⁸ gazvenin tarihi olarak hicri dört,¹⁰⁹ hicri beş yılını¹¹⁰ ve daha başka tarihleri zikretmektedir.¹¹¹ Hicri dört yılı esas alındığında Zâtürrikâ‘ Gazvesi’nin, hicretin beşinci yılında yapılan

¹⁰³ Ebü’l-Hasen Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü’l-Müslim, *Şahîhu Müslim*, thk. Muḥammed Fuâd ‘Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, 1374), “Şalâtü’l-müsâfirîn”, 308.

¹⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 23/263.

¹⁰⁵ Ebü’l-Kâsım ‘Abdurrahmân b. Muḥammed b. İshâk b. Mende el-‘Abdî el-İşbahânî İbn Mende, *el-Müstahrec min kütübi’n-nâs li’t-tezkiret ve’l-müstetraf min ahvâli’r-ricâli li’l-ma’rife*, thk. ‘Âmir Ḥasen Şabrî et-Temîmî (Bahreyn; Beyrut: Vizâratü’l-‘Adl ve’ş-Şu’ûni’l-İslâmiyye, ts.), 1/370; ‘Abdullâh b. Abdil‘azîz el-Endelüsî Ebü ‘Ubeyd el-Bekrî, *Mu‘cemü me’sta‘cem min esmâi’l-bilâd ve’l-mevâdi‘* (Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1403), 2/664.

¹⁰⁶ Buhârî, “Meğâzî” 29.

¹⁰⁷ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/195-196.

¹⁰⁸ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 7/417.

¹⁰⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, 2/203.

¹¹⁰ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/395; Ebü Ca’fer Muḥammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî et-Ṭaberî, *Târîhu’r-rusul ve’l-mülûk*, thk. Muḥammed Ebü’l-Faḍl İbrâhîm (Mısır: Dâru’l-Me‘ârif, 1387/1967), 2/556.

¹¹¹ Zeynüddîn el-‘Irâkî, *Ṭarḥu’t-tegrîb*, 3/143; İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 7/417; Bedrüddîn el-‘Aynî, *Umdetü’l-Kârî*, 6/255.

Hendek Gazvesi'nden¹¹² önce gerçekleştiği kabul edilmesi gerekir. Halbuki cumhur, Hendek Gazvesi'nde namazların kazaya kalmasından hareketle o tarihte korku namazının teşrî kılınmadığını kabul etmektedir.¹¹³ Zâtürrikâ' Gazvesi için verilen bu tarihler esas alındığında korku namazının ilk defa burada kılındığının kabul edilmesi gerekir. Siyer âlimlerinin kanaati de bu yöndedir.¹¹⁴ Zira Usfân'daki namaz hicretin altıncı yılında Hudeybiye dönüşü kılınmıştır.¹¹⁵

Usfân Gazvesi, Recî' Vak'ası'nda şehit edilen Müslümanların intikamını almak maksadıyla Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Hüzeyl kabilesinin Benî Lihyân koluna karşı düzenlediği gazvedir.¹¹⁶ Bu gazvenin, hicretin dördüncü yılında gerçekleştirildiği söylenmekle birlikte hicri altıncı yılda yapıldığı daha doğru kabul edilmektedir.¹¹⁷ Usfân'da kılınan namaz genellikle Benî Lihyân kabilesine yapılan savaşla ilişkilendirilmektedir.¹¹⁸ Bu da problem arz etmektedir. Zira Usfân'da kılınan korku namazına ait yukarıda verdiğimiz rivayetlerde Müslümanların, başlarında Hâlid b. el-Velîd (ö. 21/642) olan müşriklerle karşılaştığı ve akabinde korku namazı ile ilgili âyetin indiği ve namazın kılındığı geçmektedir. Ancak siyer kaynaklarında bu seferde korku namazı kılındığına ve müşriklerle karşılaşma olduğuna ilişkin herhangi bir bahis geçmemektedir.¹¹⁹ Aksine bu gazvede hiçbir düşmanla karşılaşmadığı ifade edilmektedir.¹²⁰ Lihyân kabilesine mensup düşmanla karşılaştığı kabul edilse bile, rivayette Hâlid b. el-Velîd'in komutanlık yaptığı ifade edilen grubun Lihyân kabilesi olması mümkün değildir. Zira Hâlid b. el-Velîd bu kabileye mensup değildir. Belki de

¹¹² İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/214; Hamîdullah, "Hendek Gazvesi", 17/194.

¹¹³ Nevevî, *el-Mecmû'*, 4/406; İbn Kâyyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd*, 3/227; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 7/419.

¹¹⁴ Nevevî, *el-Mecmû'*, 4/407.

¹¹⁵ Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, thk. Süheyl Zekkâr, Riyâd ez-Ziriklî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417), 1/348.

¹¹⁶ Ebü'l-Hasen 'Alî b. el-Hüseyn b. 'Alî el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-işraf*, thk. 'Abdullâh İbrâhîm eş-Şâvî (Kahire: Dâru's-Şâvî, ts.), 1/218; Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed 'Abdülkâdir 'Aâtâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410), 2/60.

¹¹⁷ Ebû Muhammed Maḥmûd b. Ahmed Bedrüddîn el-'Aynî, *Şerhu Ebî Dâvûd*, thk. Ebü'l-Münzir Hâlid b. İbrâhîm el-Mısrî (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1420), 5/110; Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/535.

¹¹⁸ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. 'Alî el-Hüsrevcirdî el-Beyhakî, *Delâ'ilü'n-Nübüvve ve Ma'rifetü Ahvâli Şâhibi's-Şerî'a*, thk. 'Abdü'lmu'tî Kâl'acî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye; Dâru'r-Reyyân, 1408), 3/364.

¹¹⁹ Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk*, 2/595; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/280.

¹²⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/60.

korku namazının ilk defa Zâtürrikâ‘ Gazvesi’nde kılındığını düşünenler, bu hususları dikkate almaktadır.

Siyer kaynaklarının Benî Lihyân bahsinde korku namazının zikredilmemesi, Usfân’da kılınan korku namazının Benî Lihyân’a karşı yapılan gazveyle ilgisi olmayıp başka bir gazve olabileceğini akla getirmektedir. Zira Hz. Peygamber (s.a.v.) zikri geçen gazvenin haricinde Hudeybiye Gazvesi’nde de Usfân’a uğramıştır. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Usfân’da kıldığı namaz hicretin altıncı yılında gerçekleşen Hudeybiye Gazvesi’ne aittir.¹²¹ Vâkıdî’nin, korku namazına ait rivayetleri Hudeybiye Gazvesi bölümünde zikretmesi bu görüşü desteklemektedir.¹²² Vâkıdî (ö. 207/823), Hudeybiye Gazvesi’nde Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Usfân bölgesinde iken, başlarında Hâlid b. el-Velîd olan müşriklerle karşılaştığı ve orada korku namazı kıldığını aktarmaktadır.¹²³ Böylece hadis kaynaklarında geçen rivayetler, siyer kaynaklarında geçen bilgilerle örtüşmektedir.

Başta Buhârî olmak üzere İbn Kesîr (ö. 774/1373), İbn Hacer gibi pek çok âlim ise Zâtürrikâ‘ Savaşı’nın daha ileri bir tarihte; Hudeybiye seferinden sonra, hatta Hayber’den sonra olduğu düşüncesindedir.¹²⁴ Buhârî, Zâtürrikâ‘ Gazvesi babında bu savaşın Hayber’den sonra olduğunu açıkça ifade etmekte ve buna delil olarak üç şey zikretmektedir:¹²⁵

1- Ebû Mûsâ el-Eş‘arî’nin (ö. 42/662-63) Hayber’de Müslüman olması: Buhârî tarafından tahrîc edilen rivayete göre Ebû Mûsâ el-Eş‘arî, Hayber’den sonra Müslüman olmuştur.¹²⁶ Yine Ebû Mûsâ el-Eş‘arî, Zâtürrikâ‘ Gazvesi’ne katıldığı da rivayet edilmektedir.¹²⁷ Bu iki rivayet birlikte düşünüldüğünde Zâtürrikâ‘ Gazvesi’nin, Hayber’den sonra vuku bulduğu anlaşılmaktadır.¹²⁸

¹²¹ İbn Receb, *Fethu’l-bârî Şerhu Şahîhi’l-Buhârî*, 8/354; İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 7/423.

¹²² Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/582-583.

¹²³ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/745.

¹²⁴ Buhârî, “Meğâzî”, 29; İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 7/423-424; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 4/95-96.

¹²⁵ Buhârî, “Meğâzî”, 29. Buhârî, Zâtü’r-rikâ‘ Gazvesi’nin Hayber fethinden sonra gerçekleştiğini düşündüğü halde kitabında önce Hayber’i sonra Zâtü’r-rikâ‘ Gazvesi’ni zikretmektedir. Bunun gerekçesi olarak, Buhârî’nin siyer kaynaklarını esas aldığı, Buhârî râvîlerinin tasarrufu olabileceği veya Zâtü’r-rikâ‘ Gazvesi adında iki farklı gazve olabileceği zikredilmektedir. Bk. İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 7/417.

¹²⁶ Buhârî, “Meğâzî”, 29, 36.

¹²⁷ Buhârî, “Meğâzî”, 29.

¹²⁸ Bedrüddîn el-‘Aynî, *Umdetü’l-Kārî*, 17/194.

2- Ebû Hüreyre'nin Hayber günlerinde Müslüman olması: Rivayetlerde Ebû Hüreyre'nin Hayber Gazvesi'nde Müslüman olduğu zikredilmektedir.¹²⁹ Aynı zamanda Zâtürrikâ' Gazvesi'ne katıldığı da yer almaktadır.¹³⁰ Buradan hareketle Ebû Hüreyre'nin de aktardığı Zâtürrikâ' Savaşı'nın Hayber Savaşı'ndan sonra olduğu sonucu çıkmaktadır.

3- Zâtürrikâ' Gazvesi'nin yedinci gazve olması: Buhârî'nin muallak olarak Câbir'den rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) ashabına yedinci gazve Zâtürrikâ' Gazvesi'nde korku namazı kıldırmasıdır.¹³¹ Rivayette geçen “غزوة السابعة” ifadesinden maksadın ne olduğu tartışmalıdır. Kimilerine göre yedinci sene manasında, kimilerine göre yedinci savaş manasındadır.¹³² İbn Hacer'e göre, bu ifadenin “yedinci gazve” manasında anlaşılması durumunda iki sonuç ortaya çıkmaktadır. Birincisi savaşılsın veya savaşılmıyşın Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bizzat katıldığı gazveler kastedilmiştir. Bu durumda Zâtürrikâ' Gazvesi'nin, Uhud Gazvesi'nden önce olması gerekir. Halbuki böyle bir iddiayı dile getiren yoktur. İkincisi ise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bizzat katıldığı ve savaşın gerçekleştiği gazveler kastedilmiştir. Bu durumda Zâtürrikâ' Gazvesi yedinci gazve olmaktadır. Bu savaşlar kronolojik olarak Bedir, Uhud, Hendek, Kurayza, Mureysi', Hayber ve Zâtürrikâ' gazveleridir.¹³³

İbn Hacer zikri geçen ifadeden maksadın “yedinci sene” manasında olmasını daha doğru bulmaktadır.¹³⁴ Söz konusu ifade Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) tahrîc ettiği rivayette “السنة السابعة” şeklinde geçmesi de bu görüşü desteklemektedir.¹³⁵ Böylece ifadeden kastın yedinci sene olduğu daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bütün bunlardan hareketle “غزوة السابعة” ifadesi ister “yedinci savaş” isterse “yedinci sene” anlamında kabul edilsin Zâtürrikâ' Savaşı'nın, Hayber Savaşı'ndan sonra

¹²⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 14/226-227; M. Yaşar Kandemir, “Ebû Hüreyre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/160.

¹³⁰ İbn Hibbân, *es-Şâhih*, 7/123.

¹³¹ Buhârî, “Meğâzî”, 29.

¹³² Muhammed b. Yûsuf eş-Şâlihî eş-Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sirreti hayri'l-'ibâd*, thk. 'Âdil Ahmed 'Abdülmevcûd - 'Alî Muhammed Mu'avvið (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1414), 5/181.

¹³³ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 7/419-420.

¹³⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 7/420.

¹³⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 23/80.

meydana geldiği anlaşılmaktadır. Gazzâlî ise, Zâtürrikâ‘ Gazvesi’nin son gazve olduğunu kabul etmektedir.¹³⁶ Bu görüşün hatalı olduğu pek çok âlim tarafından dile getirilmektedir.¹³⁷

Buhârî’nin ortaya koyduğu bu delillerden hareketle korku namazının ilk defa Usfân’da kılındığı anlaşılmaktadır. Bu durum yukarıda verdiğimiz Câbir’den gelen rivayetle çelişmektedir. Zira Câbir’den gelen hadise göre korku namazı ilk defa Zâtürrikâ‘ Gazvesi’nde kılınmıştır. Zaten Buhârî de söz konusu rivayeti Zâtürrikâ‘ Gazvesi babında muallak olarak tahrîc etmiştir.¹³⁸ İbn Hacer’e göre Buhârî bu rivayeti tahrîc etmekle, Câbir’den gelen korku namazı ile ilgili rivayetlerin, Zâtürrikâ‘ Gazvesi’ne ait olduğuna işaret etmektedir. Ancak İbn Hacer bu hususa itiraz etmektedir. Ona göre Câbir’den korku namazıyla ilgili iki farklı rivayet gelmektedir. Her ne kadar Buhârî iki rivayeti de Zâtürrikâ‘ babında zikretse de rivayetler iki ayrı gazvede kılınan korku namazına aittir. İbn Hacer, hem Usfân’da kılınan namazı aktaran Ebû Ayyâş ve Ebû Hüreyre rivayetlerine, hem de siyer kaynaklarına atıfta bulunarak, Câbir’den, Ebü’z-Zübeyr kanalıyla gelen bu rivayetin Usfân’da kılınan namaza ait olduğu düşüncesindedir.¹³⁹ Bu durumda İbn Hacer açıkça ifade etmese de bu rivayette geçen yer ismi konusunda hata olduğu ortaya çıkmaktadır.¹⁴⁰

Ebü’z-Zübeyr (ö. 126/743-44) kanalıyla gelen rivayette hata bulunma ihtimalinin yanında hiçbir tarikinde korku namazıyla ilgili âyetin o anda indiğine dair sarih bir ifade bulunmamaktadır. Rivayette müşriklerin namaz esnasında Müslümanlara hücum etmeyi planladıkları ve akabinde Cebrâil’in gelip bunu haber verdiği aktarılmaktadır. Buradan da Cebrâil’in âyeti getirmek maksadıyla değil sadece müşriklerin planlarını haber vermek maksadıyla geldiği anlaşılmaktadır. Böyle kabul edildiği takdirde daha önce korku namazıyla ilgili âyetin indiği ve Müslümanların bu namazın nasıl kılınacağını bildikleri sonucu çıkar. Buna karşın Usfân’daki rivayetlerde korku namazıyla ilgili âyetin o esnada indiği net bir şekilde ifade edilmektedir.

¹³⁶ Hücetü’l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Ğazzâlî, *el-Vasîfî l-mezheb*, thk. Aḥmed Maḥmûd İbrahîm, Muhammed Tâmir (Kahire: Dâru’s-Selâm, 1417), 2/301.

¹³⁷ ‘Ebû ‘Amr Taḳıyyüddîn ‘Osmân b. ‘Abdirrahmân İbnü’s-Şalâh, *Şerḥu müşkili’l-Vasîfî*, thk. ‘Abdülmün’im Ḥalîfe Aḥmed Bilâl (Riyad: Dâru Künûzi İşbiliye, 1432), 2/313; İbn Hacer, *et-Telḥîşü l-ḥabîr*, 2/155.

¹³⁸ Buhârî, “Meğâzî”, 29.

¹³⁹ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 7/423.

¹⁴⁰ ‘Abdurrahmân b. Yahyâ el-Mu‘allimî, *İ‘âdetü’s-şalât*, thk. Muhammed ‘Azîz Şems (Dâru ‘Âlemi’l-Fevâ’id, 1434), 196.

Taberî (ö. 310/923), Mâverdî (ö. 450/1058), Beyhakî (ö. 458/1066) ve Nevevî gibi pek çok âlim Ebü'z-Zübeyr > Câbir kanalıyla gelen hadisi Usfân'da kılınan korku namazı bağlamında değerlendirmektedir.¹⁴¹ Ayrıca yine Ebü'z-Zübeyr > Câbir kanalıyla gelen bir rivayette namazın kılındığı yer Usfân olarak belirtilmiştir.¹⁴² Bütün bunlar Ebü'z-Zübeyr > Câbir kanalıyla gelen hadisın Usfân'da kılınan namaza ait olduğunu ileri süren İbn Hacer'i desteklemektedir.

Siyer kaynaklarının verdiği tarihle hadis kitaplarında geçen rivayetlerdeki tarihlerin uyuşmaması sebebiyle bazı âlimler, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Zâtürrika' Gazvesi'nin yapıldığı Necid bölgesi tarafına birden fazla sefer gerçekleştirdiği kanatını taşımaktadır.¹⁴³ Zâtürrika' Gazvesi'nin tesmiyesi hakkında birbirinden farklı gerekçeler ileri sürülmesi, bu görüşe delil olarak gösterilmektedir.¹⁴⁴ Ayrıca bu gazveye ait rivayetlerde düşmanla savaş yapıp yapılmadığıyla ilgili olarak iki farklı ifadenin geçmesi ve cumhurun aksine Vâkıdî'nin, Zâtürrika' Gazvesi ile Muhârib Gazvesi'ni ayrı iki gazve olarak değerlendirmesi de bu görüşü desteklemektedir.¹⁴⁵

Sonuç olarak korku namazının ilk defa Zâtürrika' Gazvesi'nde kılındığını savunanların, siyer kaynaklarında yer alan tarihi esas aldığı anlaşılmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla namazın Usfân'da kılındığını ilk defa İbn Kayyim (ö. 751/1350) açıkça ifade etmektedir.¹⁴⁶ İbn Kayyim'ın bu tespitini daha sonra İbn Kesîr dillendirmiş,¹⁴⁷ İbn Hacer de temellendirmiştir.¹⁴⁸ İbn Hacer'den sonraki eserlerde bu

¹⁴¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 7/437-440; Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr*, 2/473; Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Hulâsatü'l-âhkâm*, thk. Hüseyin İsmâ'il el-Cemel (Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1418), 2/747-748; Beyhakî, *Delâ'ilü'n-Nübüvve ve Ma'rifetü Ahvâli Şâhibi's-Şerî'a*, 3/365-368.

¹⁴² Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *Müsnedü's-Şâmiyyîn - et-Taberânî*, thk. Hamdî b. 'Abdilmecîd es-Selefî (Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1405), 3/370; Ebû 'Ubeyd el-Bekrî, *Mu'cemü me'sta'cem*, 3/942-943.

¹⁴³ Zeynüddîn el-'Irâkî, *Tarhu't-teşrib*, 3/144; 'Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtîh*, 4/77.

¹⁴⁴ Beyhakî, *Delâ'ilü'n-Nübüvve ve Ma'rifetü Ahvâli Şâhibi's-Şerî'a*, 3/371-372; Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şu'ayb el-'Arna'ût (Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1405), 1/458; Muhammed b. 'Ali b. Âdem b. Mûsâ el-İtyûbî el-Vellevî, *el-Bahrü'l-muhtâ' ş-seccâc fî şerhi Şâhihi'l-imâm Müslim b. el-Haccâc* (Riyad: Dâru İbni'l-Cevzî, 1426), 31/613.

¹⁴⁵ Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, 5/185; Mu'allimî, *İ'âdetü's-salât*, 203; Muhammed Enver Şâh Keşmîrî, *Feyzü'l-bârî 'alâ Şâhihi'l-Buhârî*, ed. Muhammed Bedir 'Alim (Beyrut; Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426), 5/63.

¹⁴⁶ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd*, 3/224.

¹⁴⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/95.

¹⁴⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 7/423.

görüş genel kabul görmekte ve korku namazının ilk defa Usfân'da kılındığı aktarılmaktadır.¹⁴⁹

1.3. Korku Namazının Rek'at Sayısı

Korku namazının kaç rek'at olduğu konusu âlimler arasında ihtilâfıdır. Her ne kadar İbn Hübeyre (ö. 560/1165), İbnü'l-Kattân (ö. 628/1231) ve Abdurrahmân ed-Dımaşkî (ö. 780) korku namazını, kişinin mukim halinde dört, seferî halinde ise iki rek'at kılacağına dair icmâ olduğunu zikretseler de¹⁵⁰ bu görüş kaynaklardaki bilgilerle örtüşmemektedir. Zira Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Ebû Hüreyre, Tâbiünden Mücâhid (ö. 103/721), Tâvûs (ö. 106/725), Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Atâ (ö. 114/732), Hakem b. Uteybe b. Nehhâs (ö. 115/733) Katâde (ö. 117/735), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) ve Zâhirîlere göre korku namazının tek rek'at kılınabileceği kaynaklarımızda aktarılmaktadır.¹⁵¹ Ebû Dâvûd (ö. 275/889), Ahmed b. Hanbel, Tirmizî (ö. 279/892), İbn Huzeyme (ö. 311/924), İbnü'l-Münzir (ö. 318/930 [?]), İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) da bu görüşte oldukları, konuyla ilgili açıklamalarından ve ilgili rivayetleri tahrîc ettikleri bab başlıklarından anlaşılmaktadır.¹⁵² Bazı kaynaklarda korku namazının tek rek'at kılınması, şiddetli korku bulunması haliyle kayıtlanmaktadır.¹⁵³ Cumhur ise

¹⁴⁹ Velleî, *el-Bahrü'l-muhtâ*, 16/712; Yâsir Fethî, *Fazlû'r-Rahîmi'l-Vedûd tahrîcû Süneni Ebî Dâvûd* (Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 1443), 14/21; Şamî, *Sübülü'l-hüdâ*, 5/185.

¹⁵⁰ Ebû'l-Muzafer Yahyâ b. Hübeyre b. Muhammed eş-Şeybânî İbn Hübeyre, *İhtilâfü'l-e'immeti'l-ulemâ*, thk. es-Seyyid Yûsuf Aḥmed (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1423), 1/169; 'Alî b. Muhammed b. 'Abdilmelik el-Kutâmî el-Ḥımyerî el-Fâsî Ebû'l-Ḥasen İbnü'l-Kattân el-Fâsî, *el-İknâ fî mesâ'ili'l-icmâ*, thk. Ḥasen Fevzî eş-Şa'îdî (Kahire: el-Fârûku'l-Ḥadîse, 1424), 1/171; 'Abdurrahmân b. Hüseyin ed-Dımaşkî, *Rahmetü'l-ümme fi'htilâfi'l-eimme*, thk. Hâşim Cemîl 'Abdullâh (Beyrut: Mü'essesetü'r-Reyyân, 1442), 165.

¹⁵¹ İbnü'l-'Atfâr, *el-Udde fi şerhi'l-'Umde fi ehâdîsi'l-aḥkâm*, 2/670; Ebû Hafş 'Ömer b. 'Alî b. Aḥmed el-Mısrî İbnü'l-Mülakḳın, *el-İ'lâm bi-fevâ'idü 'Umdeti'l-aḥkâm*, thk. 'Abdül'azîz b. Aḥmed b. Muhammed el-Muşeykîh (Riyad: Dâru'l-'Âşime, 1417), 4/96-97; Ebû Muhammed Maḥmûd b. Aḥmed Bedrüddîn el-'Aynî, *Nuḥabü'l-efkâr fi tenkîhi Mebânî'l-aḥbâr fi şerhi Me'ânî'l-âşâr*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm (Katar: Vizaretü'l-Evkâf ve ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1429), 5/199-200.

¹⁵² Ebû Dâvûd, "Şalâtü's-sefer", 18; Ebû 'Abdillâh Aḥmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Aḥmed b. Hanbel, *el-Câmi' li 'ulûmi'l-İmâm Aḥmed - İlelül'l-hadîs*, thk. Ḥâlid er-Ribât, Seyyid 'İzzet 'İd (Mısır: Dâru'l-Felâḥ, 1430), 14/329; Tirmizî, "Sefer" 398; İbn Huzeyme, *Şaḥîhu İbni Huzeyme*, 2/293; Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm en-Nisâbü'rî İbnü'l-Münzir, *el-Evsaf fi's-sünen ve'l-icmâ' ve'l-ihtilâf*, thk. Ebû Ḥammâd Şaḡîr Aḥmed b. Muhammed Ḥanîf (Riyad: Dâru Taybe, 1405), 5/27, 29; İbn Hibbân, *es-Şaḥîḥ*, 4/302.

¹⁵³ İbnü'l-Münzir, *el-Evsaf fi's-sünen ve'l-icmâ' ve'l-ihtilâf*, 5/27; Zeynüddîn el-'Irâkî, *Ṭarḥu't-teşrîb*, 3/146.

korku namazının, rek‘at sayısı bakımından normal zamanda kılınan namazla aynı olduğu, korkunun namazın rek‘at sayısına etki etmediği kanaatini taşımaktadır.¹⁵⁴

Korku namazının tek rek‘at kılınabileceği görüşünde olanlar genelde üç farklı delil üzerinden meseleyi temellendirmektedirler. Buna mukabil cumhur ise bu delilleri değerlendirerek karşı görüş ifade etmektedir. Delillerden birincisi İbn Abbâs’tan gelen ve bizzat korku namazının tek rek‘at olduğunu açıkça ifade eden şu rivayettir:

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ؛ قَالَ: فَرَضَ اللَّهُ الصَّلَاةَ عَلَى لِسَانِ نَبِيِّكُمْ ﷺ فِي الْحَضَرِ أَرْبَعًا، وَفِي السَّفَرِ رَكْعَتَيْنِ، وَفِي الْخَوْفِ رَكْعَةً.

Tercümesi:

*İbn Abbâs’ın (r.a.) şöyle dediği nakledilmiştir: “Allah (c.c.), Hz. Peygamber’in (s.a.v.) diliyle namazı; mukim iken dört, yolculuk halindeyken iki, korku durumunda ise tek rek‘at olarak farz kıldı.”*¹⁵⁵

Korku namazının tek rek‘at kılınmasını caiz görmeyen cumhur ulemâdan bazıları, bu rivayetin sıhhatine ilişkin değerlendirmelerde bulunmaktadır. Örneğin Tahâvî, bazılarının bu rivayeti esas alıp korku namazının tek rek‘at kılınacağı görüşünde olduklarını ifade ettikten sonra konuyla ilgili Nisâ sûresi 102. âyeti delil

¹⁵⁴ Nevevî, *Şerhu’n-Nevevî ‘alâ Müslim*, 5/197; Ebû Muhammed Hüseyin b. ‘Abdillâh et-Ṭibî, *Şerhu’t-Ṭibî ‘alâ Mişkâtî’l-Meşâbih*, thk. ‘Abdülhamîd Hindâvî (Mekke; Riyad: Mektebetü Nizâr Muştafâ el-Bâz, 1417), 4/1260; Bedrüddîn el-Aynî, *Umdetü’l-Kârî*, 6/254.

¹⁵⁵ Müslim, “Şalâtü’l-müsâfirîn”, 1; Ebû Dâvûd, “Şalâtü’s-sefer”, 18; Ebû ‘Abdurrahmân Aḥmed b. Şu‘ayb el-Ḥorâsânî en-Nesâ’î, *el-Müctebâ mine’s-sünen es-Sünenü’s-şuğrâ*, thk. ‘Abdülfeṭṭâḥ Ebû Ğudde (Halep: Mektebetü’l-Maṭbû‘âtü’l-İslâmiyye, 1406), “Şalâtü’l-ḥavf”, 18; Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Şu‘ayb el-‘Arna‘ût (Beyrut: Dâru’r-Risâleti’l-‘Âlemiyye, 1430), “İkâmetü’s-şalât”, 73; Ebû ‘Oşmân Sa‘îd b. Manşûr el-Ḥorâsânî Sa‘îd b. Manşûr, *Süneni Sa‘îd b. Manşûr*, thk. Ḥabîbürrahmân el-‘A‘zamî (Hindistan: ed-Dâru’s-Selefiyye, 1403), 2/240; Aḥmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/28-29, 66; Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. İsmâ‘îl b. İbrâhîm el-Buḥârî el-Buḥârî, *Cüz’ü’l-kırâ’e ḥalfe’l-imâm*, thk. Faḍlurrahmân eş-Şevrî (Pakistan: el-Mektebetü’s-Selefiyye, 1400), 54; Ebû Bekr Aḥmed b. ‘Amr el-Bezzâr, *Müsnedü’l-Bezzâr*, ed. Âdil b. Sa‘d, Maḥfûzurrahmân Zeynullâh (Medine: Mektebetü’l-‘Ulûm ve’l-Ḥikem, 2009), 11/183; Ebû Ya‘lâ Aḥmed b. ‘Alî el-Mevşilî, *Mu‘cemü Ebî Ya‘lâ el-Mevşilî*, thk. ‘İrşâdü’l-Ḥakkı’l-Eserî (Faysalabad: İdâretü’l-‘Ulûmî’l-İslâmiyye, 1407), 222; Ṭaberî, *Câmi’u’l-beyân*, 4/394, 7/419; İbn Huzeyme, *Şaḥîhu İbni Huzeyme*, 2/70, 294; Ebû’l-Abbâs Muhammed b. İshâk b. İbrâhîm en-Nisâbü’rî es-Serrâc eş-Şekafî, *Müsnedü’s-Serrâc*, thk. İrşâdü’l-Ḥak el-Eserî (Faysalabad: ‘İdâretü’l-‘Ulûmî’l-‘Eseriyye, 1423/2002), 429; Ya‘kûb b. İshâk en-Nisâbü’rî Ebû ‘Avâne, *Müstahrecü Ebî ‘Avâne*, thk. Eymen b. ‘Arîf ed-Dımaşkî (Beyrut: Dâru’l-Ma‘rife, 1419), 1/369, 2/65, 84; Tahâvî, *Şerhu Me‘âni’l-âşâr*, 1/421; İbn Hibbân, *es-Şaḥîḥ*, 7/119; Ebû’l-Kâsım Müsnidü’d-dünyâ Süleymân b. Aḥmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-kebîr - et-Taberânî*, thk. Ḥamdî b. ‘Abdilmecîd es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.), 11/60; Ebû Nu‘aym Aḥmed b. ‘Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *el-Müsnedü’l-müstahrec ‘alâ Şaḥîhi’l-İmâm Müslim*, thk. Muhammed Ḥasen eş-Şâfi‘î (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1417), 2/282-283; Ebû Bekr Aḥmed b. el-Hüseyin b. ‘Alî el-Hüsrevcirdî el-Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, thk. Muhammed ‘Abdülkâdir ‘Atâ (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1424), 3/374.

getirerek, bu görüşün âyete muhalif olduğunu ileri sürmektedir.¹⁵⁶ Şöyle ki, âyete göre Hz. Peygamber'in (s.a.v.) cemaati iki gruba ayırıp, birlikte namaza durduğu gruba bir rek'at kıldırırken diğer grubun düşman karşısında nöbette durması emredilmektedir. Hz. Peygamber'le (s.a.v.) birlikte namaza başlayanlar, bir rek'at kıldıktan sonra düşman karşısında olan bu grubun da gelip Rasûlüllâh (s.a.v.) ile bir rek'at kılması gerekmektedir. Bu durumda âyete göre Hz. Peygamber'in (s.a.v.) iki rek'at kıldığı anlaşılmaktadır. Üzerinde durduğumuz rivayette ise namazın tek rek'at olduğu bildirilmektedir. Böylece rivayetin âyetle çeliştiğini düşünen Tahâvî, bu durumda nassa muhalif olan bu rivayetle amel etmeyi caiz görmemektedir. Ona göre ilgili rivayetle amel etmek Kur'an'ın, haber-i vâhid ile nesh edilmesi manasına gelir ki bu da caiz değildir.¹⁵⁷ Tahâvî ayrıca İbn Abbâs'tan gelen bu rivayetin, yine ondan gelen ve korku namazının iki rek'at kılındığını haber veren başka bir rivayetle¹⁵⁸ çelişmesinden hareketle, konuyla ilgili İbn Abbâs'tan aktarılan rivayetlerin delil olarak ileri sürülemeyeceği kanaatindedir.¹⁵⁹

Şâfiî fakihlerinden Mâverdî de korku namazının tek rek'at kılınabileceğine dair iddiaların Kur'an'ın zâhirine uymadığını görüşündedir. O, İbn Abbâs'tan gelen rivayetin Hz. Peygamber'e ait olmadığını, bilakis İbn Abbâs'ın kendi sözü olduğunu ve Hz. Peygamber'den (s.a.v.) konuyla alakalı aktarılan diğer rivayetlere aykırı olduğu için bağlayıcı olmayacağını düşünmektedir.¹⁶⁰

Mâlikî muhaddislerin önde gelenlerinden Ebû Bekr İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148), kendi mezhebindeki âlimlerce rivayetin merdûd olduğuna dair icmâ olduğunu aktarmaktadır.¹⁶¹ Ancak Kurtubî (ö. 671/1273), bu icmâ iddiasının gerçeği yansıtmadığını söylemektedir.¹⁶² İbn Abdülber (ö. 463/1071) ve Vâhidî (ö. 468/1076)

¹⁵⁶ Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âsâr*, 1/309.

¹⁵⁷ Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âsâr*, 1/309; Aynî, *Nuhabü'l-efkâr*, 5/201-202.

¹⁵⁸ İbn Huzeyme, *Şahîhu İbni Huzeyme*, 2/294.

¹⁵⁹ Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âsâr*, 1/309.

¹⁶⁰ Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr*, 2/460.

¹⁶¹ Ebû Bekr Muhammed b. 'Abdillâh b. Muhammed el-Me'âfirî İbnü'l-Arabî, *el-Kabes fî şerhi Muvatta'i Mâlik b. Enes*, thk. Muhammed 'Abdullâh (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1992), 328-329.

¹⁶² Kurtubî, *el-Câmi' li-âhkâmî'l-Kur'an*, 5/360.

bu rivayetle amel edilemeyeceğini savunurlarken, Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) ise rivayetin metrûk olduğunu belirtmektedir.¹⁶³

Rivayetin sıhhatine yönelik bu değerlendirmelerin yanında, rivayeti sahih kabul edip te'vil yolunu tercih edenler de bulunmaktadır. Aralarında Nevevî, İbn Hacer, Aynî gibi âlimlerin de bulunduğu pek çok âlim rivayette geçen tek rek'at ifadesinden, imamla birlikte kılınan rek'atın kastedildiği düşüncesini taşımaktadırlar.¹⁶⁴

İleri sürülen delillerden ikincisi korku namazının tek rek'at kılındığını bildiren rivayetlerdir. Örneğin Huzeife b. Yemân (ö. 36/656), Zeyd b. Sâbit, İbn Abbâs'tan gelen rivayetlerde¹⁶⁵ korku namazının tek rek'at olarak kılındığı aktarılmaktadır. Korku namazının tek rek'at kılınabileceğini ısrarlı bir şekilde savunan İbn Hazm, bir yerde bu rivayetlerin son derece sahih olduğunu, başka bir yerde ise mütevatir olduğunu ifade etmektedir.¹⁶⁶

Şâfiî, İbn Abbâs'tan aktarılan bu rivayetin sahih olmadığını söylemektedir. Zira ona göre, rivayette geçtiği şekliyle namaz kılındığı takdirde imam ile cemaat arasında rek'at sayısı açısından fark olacağından dolayı bu rivayetle amel edilmez.¹⁶⁷ Korku namazında imam her gruba ayrı ayrı birer rek'at kıldırıldığı için bu rivayet esas alındığında imam iki, cemaat ise tek rek'at kılmış olmaktadır. Halbuki namazda imam kaç rek'at kılıyorsa cemaatin de aynı miktar kılması gerektiğini söyleyen Şâfiî, korku namazıyla ilgili diğer rivayetlerde, imam ile cemaatin hep aynı sayıda rek'at kıldıklarının yer aldığını aktarmaktadır. Ona göre İbn Abbâs'tan gelen bu rivayet, bu noktada diğer rivayetlere aykırılık arz ettiği için terk edilmesi gerekmektedir.¹⁶⁸ Beyhakî de Şâfiî'nin bu açıklamalarını aktardıktan sonra rivayetin sahih olmadığına

¹⁶³ İbn 'Abdilber, *et-Temhîd*, 15/273; Ebü'l-Hasen 'Alî b. Aḥmed b. Muḥammed b. 'Alî en-Nisâbûrî el-Vâhidî, *et-Tefsîrû'l-basîṭ* (Riyad: Câmi'atü İmam Muḥammed b. Su'ûd el-İslâmiyye-İmâdetü'l-Bahşi'l-İlmî, 1430), 4/298; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 6/490.

¹⁶⁴ Nevevî, *el-Mecmû'*, 4/404; Muḥammed b. Aḥmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-'Eimme es-Seraḥsî, *el-Mebsûṭ*, thk. Ḥalîl Muḥyiddîn el-Meyyis (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1414), 2/46; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 2/433-434; 'Aynî, *Nuḥabü'l-efkâr*, 5/202; İbnü'l-'Atṭâr, *el-'Udde fî şerḥi'l-'Umde fî eḥâdişi'l-aḥkâm*, 2/670.

¹⁶⁵ Ebû Dâvûd, "Şalâtü's-sefer", 18; İbn Hibbân, *es-Şaḥîḥ*, 7/121; Aḥmed b. Ḥanbel, *Müsned*, 3/493, 5/363. Rivayetlerin tahrîc ve değerlendirmesi, ikinci bölümde ele alınacaktır.

¹⁶⁶ İbn Hazm, *el-Muḥallâ*, 3/191-192, 234-235.

¹⁶⁷ Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. İdrîs b. 'Abbâs eş-Şâfi'î, *İḥtîlâfü'l-ḥadîs*, thk. Muḥammed Aḥmed 'Abdülazîz (Beyrut; Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410/1990), 134.

¹⁶⁸ eş-Şâfi'î, *Tefsîrû'l-imâm eş-Şâfi'î*, 2/661.

işaret etmek için, Buhârî ve Müslim (ö. 261/875) tarafından tahrîc edilmediğini zikretmektedir.¹⁶⁹ İbn Hacer ise rivayetin sıhhatine yönelik bu eleştirilere katılmamakta, rivayetin pek çok kimseler tarafından sahih kabul edildiğini zikretmektedir.¹⁷⁰ Beyhakî'nin, rivayetin sıhhatini düşürmeye yönelik ifade ettiği Buhârî ve Müslim tarafından tahrîc edilmemesi şeklindeki gerekçenin yeterli olduğu görüşü tartışmaya açıktır. Zira Buhârî ve Müslim'in bütün sahih hadisleri kitaplarına almadıkları bilinen bir husustur.¹⁷¹ Bundan dolayı bir rivayetin Buhârî ve Müslim tarafından tahrîc edilmemesi illet kabul edilmemektedir.¹⁷² Buhârî, "*bana göre korku namazıyla alakalı bütün rivayetler sahihtir*"¹⁷³ dediği halde kitabında bu rivayetlerin bir kısmına yer vermemesi de bu görüşü teyit etmektedir.

Birçok kaynakta aktarıldığına göre Kādî İyâz, çoğu rivayetin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) korku namazını iki rek'attan az kılmadığını gösterdiği kanaatindedir. Ardından İbn Abbâs'ın rivayetiyle ilgili, onun bizzat bu olaya şahit olmadığı, bu rivayeti başkasından duyduğunu ifade etmektedir. O, bu konuda bizzat Hz. Peygamber'le (s.a.v.) korku namazı kılan kişilerden gelen rivayetlerin alınması gerektiğinin evlâ olduğu görüşündedir.¹⁷⁴ Kādî İyâz'ın bu yorumu, İbn Abbâs'tan gelen rivayet özelinde doğru kabul edilse bile, diğer rivayetleri izah etmede yeterli olduğunu söylenemez. Zira bizzat savaşa katılan sahâbîden gelen rivayette de korku namazının, İbn Abbâs rivayetiyle aynı anlatıma sahip olduğu görülmektedir.¹⁷⁵

Diğer taraftan pek çok âlim, söz konusu rivayetlere çeşitli yorumlar getirerek te'vil etmektedir. Cumhur, rivayetlerde cemaatin bir rek'at kıldığının ifade edilmesinden, ikinci rek'atı kılmadıkları sonucunun çıkarılmasını doğru

¹⁶⁹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/372.

¹⁷⁰ İbn Hacer, *et-Telhîşü'l-ḥabîr*, 2/154.

¹⁷¹ Ebû Hafş 'Ömer b. 'Alî b. Ahmed el-Mısrî İbnü'l-Mülaqqın, *el-Muḳni' fi 'ulûmi'l-ḥadîs*, thk. 'Abdullâh b. Yûsuf el-Cüdey' (Suudi Arabistan: Dâru Fevvâz, 1413), 1/60; Mehmet Emin Çiftçi, *Hadis Usûlünde Sahih Hadisin Tanımı Problemi* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019), 63.

¹⁷² Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Abdillâh en-Nisâbûrî el-Hâkim, *el-Medḥal ilâ's-Şaḥîḥ*, thk. Rebî' Hâdî 'Umeyr el-Medḥalî (Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1404), 112; Ebû'l-Hasen 'Alî b. 'Osmân el-Mârdînî İbnü't-Türkmânî, *el-Cevherü'n-naḳî 'alâ Süneni'l-Beyhakî* (Lübnan: Dâru'l-Fikr, ts.), 3/261-262.

¹⁷³ Ebû 'Îsâ Muhammed b. 'Îsâ et-Tirmizî, *'İlelû't-Tirmizî'l-kebîr*, thk. Şubhî es-Sâmerrâî vd. (Beyrut: Mektebetü'n-Nehḍati'l-'Arabîyye; 'Âlemü'l-Kütüb, 1409), 98.

¹⁷⁴ İbn Qudâme el-Maḳdisî, *el-Muḡnî*, 2/308; Zeynüddîn el-'Irâkî, *Tarḥu't-teḡrîb*, 3/146; 'Aynî, *Nuḥabü'l-efkâr*, 5/200.

¹⁷⁵ İbn Hibbân, *es-Şaḥîḥ*, 4/302-303, 6/182.

bulmamaktadır. Hatta rivayette zikredilmese de cemaatin ikinci rek‘atı kıldığının kabul edilmesi gerekir. Aksi takdirde imam iki rek‘at, cemaat ise tek rek‘at kılmış olur ki bu da caiz değildir. Zira namazda imama vacip olan şeyler cemaate de vaciptir. Buna göre rivayetlerde cemaatle kılınan rek‘at sayısı kastedilmiş olup, ikinci rek‘at ise her grup tarafından münferiden kılındığı için râvî tarafından rivayete konu edilmemektedir. Diğer rivayetlerde iki rek‘at kılındığı tasrih edildiği için “isbat mukaddemdir” kaidesince bu rivayetlerdeki رَكْعَةٌ ifadesi مَعَ الْإِمَامِ veya فِي جَمَاعَةٍ vb. kayıtlarla birlikte anlaşılması gerekmektedir.¹⁷⁶ Nevevî ve Aynî, rivayetlerin uyumlu hale gelmesi için bu te’vilin gerekli olduğunu savunmaktadırlar.¹⁷⁷

Konuyla ilgili bazı rivayetlerde, her grubun namazı iki rek‘at kıldığı açıkça belirtildiği halde rivayetin sonunda رَكْعَةٌ وَلِكُلِّ رَجُلٍ مِنَ الطَّائِفَتَيْنِ رَكْعَةٌ ifadesi yer almaktadır.¹⁷⁸ Hatta aynı rivayetin bazı tariklerinde رَكْعَتَانِ رَكْعَتَانِ مِنَ الطَّائِفَتَيْنِ şeklinde rivayet edilmektedir.¹⁷⁹ Dolayısıyla rivayetlerde geçen “tek rek‘at” ifadesi, namazın kaç rek‘at kılındığını bildirmekten ziyade, cemaatle kılınan miktarı vurguladığı anlaşılmaktadır. Üstelik bazı rivayetlerde فِي جَمَاعَةٍ ifadesi bizzat rivayetin metninde yer almaktadır.¹⁸⁰ Korku namazının tek rek‘at kılınabileceği konusunda rivayetleri delil gösterilen sahâbeden, korku namazının iki rek‘at olduğunu belirten rivayetlerin de bulunması cumhurun yorumunu desteklemektedir.¹⁸¹

Bu rivayetlerin bazı tariklerinde “وَلَمْ يَقْضُوا” vardır.¹⁸² Bu ifade, cemaatin sadece bir rek‘at kıldığı, ikinci bir rek‘atı kılmadıkları anlamına gelebilir. Buradan hareketle korku namazının tek rek‘at kılınabileceğini savunanlar, cumhurun yukarda geçen yorumunun boşa çıktığı kanaatindedirler.¹⁸³ Cumhur ise söz konusu ifadeyi,

¹⁷⁶ Tâhâvî, *Şerhu Me‘âni’l-âşâr*, 1/310; Ebü’l-Faḍl Bekr b. Muḥammed el-Kuşeyrî İbnü’l-‘Alâ, *Aḥkâmü’l-Ḳur‘ân*, thk. Selmân eş-Şamedî (Dubâi: Câizetü Dubâi ed-Devliyye li’l-Ḳur‘âni’l-Kerîm, 1437), 932; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 3/373; Zeynüddîn el-‘Irâkî, *Ṭarḥu’t-teşrîb*, 3/146; İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 2/434.

¹⁷⁷ Nevevî, *Şerhu’n-Nevevî ‘alâ Müslim*, 5/196; Bedrüddîn el-‘Aynî, *Şerhu Ebî Dâvûd*, 5/132.

¹⁷⁸ Ebü Dâvûd, “Şalâtü’s-sefer”, 15.

¹⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 14/12.

¹⁸⁰ Ebü ‘Abdurrahmân ‘Abdullâh b. Mübârek b. Vâdîh et-Türkî İbnü’l-Mübârek, *el-Cihâd*, thk. Nezîh Hammâd (Tunus: Dâru’t-Tunûsiyye, 1972), 176; İbn Ebi Şeybe, *el-Kitâbü’l-Muşannef fi’l-eḥâdis ve’l-âşâr*, 2/214, 216.

¹⁸¹ Tâhâvî, *Şerhu Me‘âni’l-âşâr*, 1/310-311.

¹⁸² Nesâ’î, *Şalâtü’l-ḥavf*, 18; İbn Hibbân, *es-Şaḥîḥ*, 7/122.

¹⁸³ Şevkânî, *Neylû’l-evṭâr*, 3/383.

“güven ortamına kavuştuklarında namazı kaza etmediler”, “aslında ikinci rek‘atı kıldıkları halde rivayeti aktaran râvînin kanaatine göre kaza etmediler” veya “ikinci rek‘atı da namaz içerisinde münferiden kıldıkları için kaza etmelerine gerek kalmadı” şeklinde yorumlamaktadır.¹⁸⁴

Korku namazıyla ilgili rivayetler içerisinde “وَلَمْ يَقْضُوا” ifadesi sadece İbn Abbâs ve Huzeyfe rivayetlerinde yer almaktadır.¹⁸⁵ Ancak bu iki rivayetin bütün tariklerinde bu ifade geçmemektedir. Rivayete ait tarikler detaylı incelendiğinde bu ifadenin geçtiği hem İbn Abbâs hem de Huzeyfe tariklerinde isnatta Süfyân es-Sevrî bulunduğu göze çarpmaktadır. İbn Abbâs rivayetini Süfyân es-Sevrî’den beş farklı râvî aktarmasına rağmen sadece Yahyâ b. Saîd (ö. 143/760) kanalıyla gelen tarikte “وَلَمْ يَقْضُوا” ifadesi yer almaktadır.¹⁸⁶ Vekî‘, Abdürrezzâk, Abdurrahmân ve Kâbise tariklerinde ise bu ziyade mevcut değildir.¹⁸⁷ İbn Huzeyme’de geçen rivayete göre bu ifade, Süfyân es-Sevrî’ye aittir.¹⁸⁸ Huzeyfe’den gelen rivayette de durum aynıdır. Huzeyfe rivayetini Süfyân es-Sevrî’den sekiz farklı râvî aktarmasına rağmen ilgili ifade yine sadece Yahyâ tarikinde mevcuttur.¹⁸⁹ Hanbelî muhaddislerinden İbn Receb (ö. 795/1393), Beyhakî’de geçen rivayeti delil göstererek İbn Abbâs rivayetinin sonundaki “فَكَانَ لِلنَّبِيِّ ﷺ رَكْعَتَانِ وَلِلْقَوْمِ رَكْعَةٌ” ifadesinin Süfyân es-Sevrî’nin sözü olduğunu, bu hükmü hadisten kendisinin çıkardığı görüşündedir.¹⁹⁰ Bütün bu açıklamalara bakarak “وَلَمْ يَقْضُوا” ifadesinin aslında rivayetin bir parçası olmayıp,

¹⁸⁴ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/371; Zeynüddîn el-‘Irâkî, *Tarhu't-teşrib*, 3/146; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 2/434.

¹⁸⁵ İbn ‘Abbâs’tan gelen rivayetler için bk. ‘Abdürrezzâk, *el-Muşannef*, 2/510; İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-Muşannef fi'l-eḥâdis ve'l-âşâr*, 2/213, 7/422; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/493, 5/363, 35/470, 38/301; Nesâ’î, *Şalâtü'l-havf*, 18; Taberî, *Câmi‘u'l-beyân*, 7/418; İbn Huzeyme, *Şahîhu İbni Huzeyme*, 2/293; Serrâc es-Şekafî, *Müsnedü’s-Serrâc*, 482; İbnü'l-Münzir, *el-Evsaf fi’s-sünen ve'l-icmâ‘ ve'l-ihtilâf*, 5/29; Tahâvî, *Şerhu Me‘âni'l-âşâr*, 1/309, 318; İbn Hibbân, *es-Şahîh*, 7/122; Hâkim en-Nisâbü’rî, *el-Müstedrek*, 1/485.

¹⁸⁶ Nesâ’î, *Şalâtü'l-havf*, 18; Taberî, *Câmi‘u'l-beyân*, 7/418; İbn Huzeyme, *Şahîhu İbni Huzeyme*, 2/293; İbn Hibbân, *es-Şahîh*, 7/122; Hâkim en-Nisâbü’rî, *el-Müstedrek*, 1/485.

¹⁸⁷ ‘Abdürrezzâk, *el-Muşannef*, 2/510; İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-Muşannef fi'l-eḥâdis ve'l-âşâr*, 2/213, 7/422; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/493, 5/363, 35/470, 38/301; Serrâc es-Şekafî, *Müsnedü’s-Serrâc*, 482; İbnü'l-Münzir, *el-Evsaf fi’s-sünen ve'l-icmâ‘ ve'l-ihtilâf*, 5/29; Tahâvî, *Şerhu Me‘âni'l-âşâr*, 1/309.

¹⁸⁸ İbn Huzeyme, *Şahîhu İbni Huzeyme*, 2/293.

¹⁸⁹ Nesâ’î, *Şalâtü'l-havf*, 18. Rivayetin bütün tariklerinin tahrîc ve değerlendirmesi ikinci bölümde yer almaktadır.

¹⁹⁰ İbn Receb, *Fethu'l-bârî şerhu Şahîhi'l-Buhârî*, 8/366.

Süfyân es-Sevrî'nin hadisten çıkardığı hüküm olduğu ve râvî Yahyâ tarafından yanlışlıkla rivayete dahil edildiği düşüncesi ağır basmaktadır.

Zikredilen bu iki naklî delilin yanında üçüncü olarak, konuyla ilgili bir de aklî delil ileri sürülmektedir. Buna göre yolculuk halinde zorluk olduğu için, dinimizde namazın iki rek'at kılınmasına müsaade edilmektedir. Yolculuk haline bir de korku durumu eklendiğinde zorluğun daha da artacağı muhakkaktır. Bundan dolayı namazın tek rek'ata düşmesi gerekir.¹⁹¹ Cumhur ise, korku durumunda namazın kasr edilmesinin adette değil heyette meydana geldiği şeklinde anlamaktadır.¹⁹² Yani korku, namazın rek'at sayısında değil, kılınışına etki etmektedir. Sadece meşakkatin bulunması namazın rek'at sayısı azaltmak için yeterli değildir. Zira ağır hasta olan kişinin meşakkati daha fazla olmasına rağmen namazını kısaltamayacağı konusunda icmâ bulunmaktadır.¹⁹³

¹⁹¹ Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr*, 2/460; Nevevî, *el-Mecmû'*, 4/404.

¹⁹² İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 2/434.

¹⁹³ Nevevî, *el-Mecmû'*, 4/404.

2. KORKU NAMAZININ KILINIŞIYLA İLGİLİ RİVAYETLER

Hadis kaynaklarında korku namazının kılınma şekliyle alakalı pek çok rivayet bulunmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla korku namazının kılınışından bahseden rivayetlerin sahâbî râvîleri Abdullâh b. Abbâs, Ebû Ayyâş, Ebû Hüreyre, Câbir b. Abdullâh, Ebû Bekre, Zeyd b. Sâbit, Huzeyfe b. Yemân, Ebû Mûsâ el-Eş‘arî, Abdullâh b. Ömer, Abdullâh b. Mes‘ûd (ö. 32/652-53), Sehl b. Ebî Hasme, Alî b. Ebî Tâlib (ö. 40/661) ve Hz. Âişe‘dir (ö. 58/678). Söz konusu rivayetler içerisinde bazıları korku namazının kılınışı hakkında aynı şeyleri söylerken bazıları da namazın kılınışıyla ilgili farklılıklar içermektedir. Bazen de aynı sahâbîden korku namazının kılınışı şekliyle ilgili farklı rivayetler gelebilmektedir. Hadis musannifleri içerisinde Ebû Dâvûd,¹⁹⁴ İbn Huzeyme,¹⁹⁵ İbn Hibbân,¹⁹⁶ İbnü‘l-Münzir¹⁹⁷ ve Beyhakî¹⁹⁸ bu rivayetleri, korku namazıyla ilgili söz konusu farklılıkları dikkate alarak oluşturdukları bab başlıkları altında vermişlerdir.

Korku namazıyla ilgili mevcut rivayetlerde yer alan farklılıklar, hadisler arasında bir çelişki olabileceği düşüncesini zihinlerde canlandırırsa da esasen bu rivayetlerin arasında bir çelişki olmadığı bilinmelidir. Zira, mezkûr rivayetleri inceleyen ilim adamları Hz. Peygamber‘in (s.a.v.) bu namazı farklı mekanlarda ve değişik şekillerde birden fazla kıldığı, bu şekillerin hepsinin sahih olduğu ve duruma göre ordu için en ihtiyatlısı hangisi ise o şekilde kılınmasının caiz olduğunu beyan etmişlerdir.¹⁹⁹ Bunun yanı sıra tamamı aynı rivayetleri dikkate almalarına rağmen âlimler arasında, rivayetlerde anlatılan namaz kılma şekillerinin sayısı hakkında ihtilaf olduğu gözlemlenmektedir. Buna göre İbnü‘l-Arabî yirmi dört,²⁰⁰ Nevevî on altı,²⁰¹ İbn Hacer on dört,²⁰² İbn Hazm on dört,²⁰³ Ziyâüddîn el-Makdisî (ö. 643/1245) on

¹⁹⁴ Ebû Dâvûd, "Şalâtü's-sefer", 12-20.

¹⁹⁵ İbn Huzeyme, *Şahîhu İbni Huzeyme*, 2/293-307.

¹⁹⁶ İbn Hibbân, *es-Şahîh*, 7/119-145.

¹⁹⁷ İbnü‘l-Münzir, *el-Evsaf fî's-sünen ve'l-icmâ‘ ve'l-ihtilâf*, 5/27-43.

¹⁹⁸ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6/461-493.

¹⁹⁹ İbn Hibbân, *es-Şahîh*, 7/145; Haţţâbî, *Me‘âlimü's-Sünen*, 4/1/269; İbn Receb, *Fethu'l-bârî şerhu Şahîhi'l-Buhârî*, 8/366; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-me‘âd*, 1/512-513.

²⁰⁰ İbnü‘l-Arabî, *el-Kabes*, 374.

²⁰¹ Nevevî, *el-Mecmû‘*, 4/407.

²⁰² İbn Hacer, *et-Telhîşü'l-habîr*, 2/154.

²⁰³ İbn Hazm, *el-Muḥallâ*, 37232.

bir,²⁰⁴ İbn Huzeyme on,²⁰⁵ İbn Hibbân dokuz²⁰⁶ ve Ebû Dâvûd sekiz²⁰⁷ farklı şekilde kılındığını söylerken, bu sayının daha az olduğunu ileri sürenler de vardır.²⁰⁸

İbn Kayyim el-Cevziyye'ye göre bu namazın kılınmasına ait sayıların değişkenlik göstermesinin başlıca sebebi, aynı yer ve zamanda kılınan namazı aktaran rivayetlerde, râvîlerden kaynaklı ihtilafların, farklı namaz kılma şekli olarak kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır.²⁰⁹ Bu başlık altında her bir sahâbîden gelen rivayetler, ayrı başlık altında incelenmeye çalışılacaktır. Böylece aynı sahâbîden gelen rivayetlerde, râvîlerin ihtilaf ettiği noktaları görme, muhtasar olan rivayeti daha iyi anlama ve neticede sahâbînin anlattığı korku namazı şeklini tespit etme hedeflenmektedir.

2.1. Ebû Ayyâş ez-Zürakî'den Gelen Rivayet

Bu başlık altında konuyla ilgili Ebû Ayyâş ez-Zürakî'den gelen rivayetler incelenmeye çalışılacaktır. Tespit edilebildiği kadarıyla kendisinden bir rivayet nakledilmektedir.

عَنْ أَبِي عِيَّاشٍ الزُّرَقِيِّ، قَالَ: كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ بِعُسْفَانَ، وَعَلَى الْمُشْرِكِينَ خَالِدُ بْنُ الْوَلِيدِ، فَصَلَّيْنَا الظُّهْرَ، فَقَالَ الْمُشْرِكُونَ: لَقَدْ أَصَبْنَا غِرَّةً، لَقَدْ أَصَبْنَا غَفْلَةً، لَوْ كُنَّا حَمَلْنَا عَلَيْهِمْ وَهُمْ فِي الصَّلَاةِ فَتَزَلْتُ آيَةَ الْقَصْرِ بَيْنَ الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ، فَلَمَّا حَضَرَتِ الْعَصْرُ، قَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مُسْتَقْبِلَ الْقِبْلَةِ، وَالْمُشْرِكُونَ أَمَامَهُ، فَصَفَّ خَلْفَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، صَفٌّ، وَصَفٌّ بَعْدَ ذَلِكَ الصَّفِّ صَفٌّ آخَرٌ، فَرَكَعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، وَرَكَعُوا جَمِيعًا، ثُمَّ سَجَدَ، وَسَجَدَ الصَّفُّ الَّذِينَ يَلُونَهُ، وَقَامَ الْآخَرُونَ يَحْرُسُونَهُمْ، فَلَمَّا صَلَّى هَؤُلَاءِ السَّجْدَتَيْنِ وَقَامُوا، سَجَدَ الْآخَرُونَ الَّذِينَ كَانُوا خَلْفَهُمْ، ثُمَّ تَأَخَّرَ الصَّفُّ الَّذِي يَلِيهِ إِلَى مَقَامِ الْآخَرِينَ، وَتَقَدَّمَ الصَّفُّ الْآخِرُ إِلَى مَقَامِ الصَّفِّ الْأَوَّلِ، ثُمَّ رَكَعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، وَرَكَعُوا جَمِيعًا، ثُمَّ سَجَدَ وَسَجَدَ الصَّفُّ الَّذِي يَلِيهِ وَقَامَ

²⁰⁴ Ebû 'Abdillâh Ziyâüddîn Muhammed b. 'Abdilvâhid b. Aḥmed Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-aḥkâm 'ani'l-Muṣṭafâ 'aleyhi eḫḫâlu's-ṣalâti ve's-selâm*, thk. Ebû 'Abdillâh Hüseyin b. 'Ukkâse (Dâru Mâcîr 'Aşriyyi, 1425), 2/321-329.

²⁰⁵ İbn Huzeyme, *Şaḥîhu İbni Huzeyme*, 2/293-304.

²⁰⁶ İbn Hibbân, *es-Şaḥîh*, 7/119-145.

²⁰⁷ Ebû Dâvûd, "Ṣalâtü's-sefer", 12-20.

²⁰⁸ İbnü'l-Mülakḳın, *et-Tavdîh*, 8/8-9.

²⁰⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd*, 1/513.

الْآخِرُونَ يَحْرُسُونَهُمْ، فَلَمَّا جَلَسَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَالصَّفُّ الَّذِي يَلِيهِ، سَجَدَ الْآخِرُونَ، ثُمَّ جَلَسُوا جَمِيعًا
فَسَلَّمَ عَلَيْهِمْ جَمِيعًا، فَصَلَّاهَا بِعُسْفَانَ، وَصَلَّاهَا يَوْمَ بَنِي سُلَيْمٍ.

Tercümesi:

Ebü Ayyâş ez-Zürâkî'den²¹⁰şöyle nakledilmiştir: Biz Rasûlüllâh (s.a.v.) ile birlikte Uşfân'da bulunuyorduk. Müşriklerin başında da Hâlid b. el-Velîd bulunuyordu. Öğleyi kıldık. Müşrikler "gerçekten çok gafil davrandık, çok hatalı davrandık. Onlar namazda iken üzerlerine bir yüklenseydik (ne güzel olurdu)!" demeye başladılar. Bunun üzerine öğle ile ikindi namazı arasında "Kasr âyeti" nazil oldu. İkinci (vakti) gelince Rasûlüllâh (s.a.v.) kalkıp kıbleye karşı durdu. Müşrikler de karşısında idiler. Arkasında bir saf teşekkül etti. Bu safın arkasında da başka bir saf (vardı). Rasûlüllâh'ın (s.a.v.) rükûa varmasıyla hepsi birden rükûa vardılar. Sonra arka saftakiler cemaati ayakta beklerken imam arkasındaki (birinci) safı beraber secdeye vardı. Bunlar secdeleri yapıp kalkınca arkalarında bulunan diğerleri secdeye vardılar, sonra (Rasûl-i Ekrem'in) arkasındaki saf geri çekilerek arkadakilerin yerini, arka saftakiler de ilerleyerek ön saftakilerin yerini aldı. Sonra Rasûlüllâh (s.a.v.) rükûa varınca (her iki saftakiler) birlikte rükûa vardılar. (Rasûl-i Ekrem) secdeye varınca, hemen arkasında bulunan (birinci saf) da secdeye vardı. Diğerleri ise bunları (ayakta) bekliyorlardı. Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) oturunca hemen arkasındaki saf da oturdu. Diğerleri secdelerini yapıp daha sonra da hep beraber oturdular ve (Resûl-i Ekrem s.a.v.) hepsine birden selâm verdi. (Rasûl-i Ekrem) Uşfân'da kıldığı bu namazı bir de Beni Süleym'de kıldı.

²¹⁰ Asıl ismi Zeyd b. Şâmit'tir. Ensarın Benî Züreyk kabilesine mensuptur. İsmi'nin 'Ubeyd olduğu da söylenmiştir. Babasının ismi hakkında da farklı isimler telaffuz edilmektedir. Hicri 40 yılından sonra vefat etmiştir. Buḥârî, Ebu Hâtim er-Râzî, İbn Hıbbân, Zehabî ve İbn Hacer gibi âlimler sahâbî olduğunu, İbn Sâ'd, Uhud ve sonraki gazvelere katıldığını aktarmaktadır. Bk. Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muḥammed b. Aḥmed b. 'Osmân ez-Zehabî, *Teẓhibü Tehzîbi'l-Kemâl fi esmâ'ir-ricâl*, ed. Güneym 'Abbâs Güneym - Mecdî Seyyid Emîn (el-Fârûku'l-Ḥadîse, 1425), 10/356; Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. İsmâ'il b. İbrâhîm el-Buḥârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, thk. Heyet (Haydarabad: Dâiretü'l-Me'ârifî'l-'Osmâniyye, ts.), 3/381; Ebû Hâtim Muḥammed b. Hıbbân el-Büstî İbn Hıbbân, *es-Şikât*, ed. Heyet (Hindistan: Dâiretü'l-Me'ârifî'l-'Osmâniyye, 1393/1973), 3/138-139, 281; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Aḥmed b. 'Alî b. Muḥammed el-'Asḳalânî İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb* (Haydarâbâd: Maṭbaatü'l-Meclis Dâiretü'l-Me'ârifî'n-Nizâmiyye, 1326), 12/193.

Rivayet; Ebû Dâvûd,²¹¹ Nesâî (ö. 303/915),²¹² Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204/819),²¹³ Abdürrezzâk (ö. 211/826-27),²¹⁴ İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849),²¹⁵ Ahmed b. Hanbel,²¹⁶ Taberî,²¹⁷ Tahâvî,²¹⁸ İbn Hibbân,²¹⁹ Taberânî (ö. 360/971),²²⁰ Dârekutnî (ö. 385/995),²²¹ Hâkim (ö. 405/1014)²²² ve Beyhakî²²³ tarafından Mansûr > Mücâhid > Ebû Ayyâş ez-Zürâkî kanalıyla tahrîc edilmiştir.

Dârekutnî,²²⁴ Ahmed b. Hanbel,²²⁵ Hâkim,²²⁶ İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938)²²⁷ ve Nevevî²²⁸ gibi âlimler hadisin sahih olduğunu ifade etmektedirler. Hâkim aynı zamanda hadisin Buhârî ve Müslim'in şartlarına uyduğunu belirtirken,²²⁹ İbn Hacer de senedin ceyyid olduğunu söylemektedir.²³⁰ Tirmizî'nin korku namazıyla ilgili rivayetlerin sıhhati hakkındaki sorusuna Buhârî'nin hepsinin sahih olduğu yönündeki cevabı, onun da bu rivayeti sahih kabul ettiğine işaret etmektedir. Ancak Buhârî, Mücâhid > Ebû Ayyâş tarikinın mürsel²³¹ olduğunu ifade etmektedir.²³² Hadisin mürsel

²¹¹ Ebû Dâvûd, "Şalâtü's-sefer", 12.

²¹² Nesâî, "Şalâtü'l-havf", 18.

²¹³ Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd el-Başrî et-Tayâlisî, *el-Müsned*, thk. Muhammed b. 'Abdilmuhsin et-Türkî (Mısır: Dâru Hicr, 1419), 2/683.

²¹⁴ 'Abdürrezzâk, *el-Muşannef*, 2/504.

²¹⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-Muşannef fi'l-eḥâdiṣ ve'l-âṣâr*, 2/216.

²¹⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 27/120-123.

²¹⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 7/412, 440.

²¹⁸ Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âṣâr*, 1/318.

²¹⁹ İbn Hibbân, *es-Şaḥîḥ*, 7/126-128.

²²⁰ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir - et-Taberânî*, 5/213-216.

²²¹ Ebû'l-Hasen 'Alî b. 'Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *Sünenü'd-Dârekutnî*, ed. Şu'ayb 'Arna'ût vd. (Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 2004), 2/408-409.

²²² Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 1/487.

²²³ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/362, 365; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. 'Alî el-Hüsrevcirdî el-Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âṣâr*, thk. 'Abdülmu'tî Emin Kal'acî (Karaçi: Câmi'atü'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1412), 5/28.

²²⁴ Dârekutnî, *Sünen*, 2/408.

²²⁵ Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âṣâr*, 5/28.

²²⁶ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 1/487.

²²⁷ Ebû Muhammed 'Abdurrahmân b. Muhammed er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, thk. Sa'd b. 'Abdillâh el-Hamîd ve Hâlid b. 'Abdirrahmân el-Cerîsî (Riyad: Meṭâbi'u'l-Hamîdî, 1427), 2/144.

²²⁸ Nevevî, *Hulâşatü'l-âḥkâm*, 2/749.

²²⁹ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 1/487.

²³⁰ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Asḳalânî İbn Hacer, *el-İṣābe fî temyizi's-şahābe*, thk. 'Âdil Ahmed 'Abdülmevcûd, 'Alî Muhammed Mu'avviḍ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415), 7/245.

²³¹ Tâbiînden olan bir râvînin, sahâbîyi zikretmeksizin direk Hz. Peygamber'den (s.a.v.) aktarmış olduğu hadistir. Bk. Salahattin Polat, "Mürsel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/52-54.

²³² Tirmizî, *İlelüt-Tirmizî'l-kebir*, 98.

olduğu kabul edilse bile, rivayeti destekleyen şâhidler²³³ olduğu için hadis yine de sahih kabul edilmelidir.²³⁴

Beyhakî, hadisi tahrîc ettikten sonra sahih olduğunu ancak bazılarının bu hadis hakkında şüphe ettiğini söylemekte²³⁵ ve başka bir kitabında şüphenin sebebi olarak da hadisin mürsel olduğuna ilişkin iddialara yer vermektedir.²³⁶ İbn Hibbân da aynı konu üzerinde durmaktadır. Onlara göre, bu iddiaların temelini Mücâhid'in Ebû Ayyâş'tan hadis işitip işitmediği meselesi oluşturmaktadır. İbn Hibbân ve Beyhakî, bu iddiaları ve şüpheleri kabul etmezlerken iddiaları boşa çıkarma sadedinde Mücâhid'in Ebû Ayyâş'tan bizzat hadis aldığını (semâ') açıkça ortaya koyan senedi zikretmektedirler.²³⁷ Hatta İbn Hibbân konuyu bab başlığı yaparak tavrını daha da belirgin hale getirmektedir.²³⁸

İbn Hibbân ve Beyhakî'nin eleştirdikleri kişinin Buhârî olması muhtemeldir. Çünkü Buhârî, yukarıda da zikredildiği gibi, söz konusu rivayetin mürsel olduğunu ifade etmektedir. İbn Hibbân da Buhârî'nin bu ifadesinden, Ebû Ayyâş'ın sahâbî olmadığını ve Mücâhid ile Ebû Ayyâş arasında bir semâ'ın bulunmadığını anlamaktadır. Ancak, Buhârî'nin rivayeti mürsel kabul etmesi, Ebû Ayyâş'ın sahâbî olmadığına inandığı anlamına gelmez.²³⁹ Zira Buhârî, Ebû Ayyâş'ı sahâbîler arasında zikretmektedir.²⁴⁰ Senette Ebû Ayyâş'ı zikrederek söz konusu rivayeti sadece Mansûr rivayet etmektedir. Onun dışındakiler bu rivayeti Mücâhid'ten mürsel olarak, yani senette Ebû Ayyâş'ı zikretmeksizin; Mücâhid > Hz. Peygamber (s.a.v.) şeklinde nakletmektedirler.²⁴¹ Buhârî'nin zikri geçen rivayete dair mürsel kaydı, aslında onun

²³³ Şâhid: Aynı konuda farklı sahâbîden gelen rivayeti ifade etmek için kullanılan hadis ıstılâhıdır. Bk. Salahattin Polat, "Şâhid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/273.

²³⁴ Müslim, "Şalâtü'l-müsâfirin ve kaşriha", 307,308; Nesâ'î, "Şalâtü'l-havf", 18; Fethî, *Fazlü'r-Rahîm*, 13/223.

²³⁵ Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âşâr*, 5/28.

²³⁶ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. 'Alî el-Hüsrevî el-Beyhakî, *el-Hilâfiyyât beyne'l-imâmeyn eş-Şâfi'î ve Ebî Hanîfe ve aşhâbih*, thk. Heyet (Kahire: y.y., 1436), 4/78.

²³⁷ İbn Hibbân, *es-Şâhih*, 7/128; Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âşâr*, 5/28.

²³⁸ İbn Hibbân, *es-Şâhih*, 7/128.

²³⁹ Fethî, *Fazlü'r-Rahîm*, 13/222.

²⁴⁰ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, 9/89.

²⁴¹ 'Abdürrezzâk, *el-Muşannef*, 2/502-504; İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-Muşannef fi'l-eḥâdiş ve'l-âşâr*, 2/214; Ṭaberî, *Câmi'u'l-beyân*, 7/411-412, 439.

mevsûl olan Mansûr tarikini değil, mürsel olan diğer tarikleri kabul ettiği şeklinde anlaşılmalıdır.²⁴²

Ebû Ayyâş'tan gelen rivayetler arasında, arka safta olan grubun birinci rek'atta ne zaman secde ettiği konusunda farklılıklar bulunmaktadır. Bu rivayeti Mansûr'dan aktaran Cerîr, Şu'be ve Sevrî'den gelen tariklere göre arka safta olanlar, birinci rek'atta, önce secdelerini yapmış ardından öndeki grup ile yer değiştirmişlerdir.²⁴³ Abdülazîz b. Abdüssamed'den gelen tarike göre ise, arka safta olanlar, yer değiştirdikten sonra birinci rek'atın secdelerini yapmıştır.²⁴⁴ Bu iki rivayet arasında tercih yapılması halinde, Abdülazîz b. Abdüssamed sika bir râvî olsa da²⁴⁵ rivayette tek kaldığı için Cerîr, Şu'be ve Sevrî yoluyla gelen rivayetlerin doğru kabul edilmesi gerektiği söylenmektedir.²⁴⁶ Aynı namazı tarif eden Câbir'den gelen rivayet de bu görüşü desteklemektedir.²⁴⁷

Rivayette geçen "kasr âyeti" ifadesinde kastedilen Nisâ sûresi 102. âyetidir. Nitekim rivayetin bazı tariklerinde bu âyet açıkça ifade edilmiştir.²⁴⁸ Söz konusu ifade Nesâî ve Taberî'de "korku namazı âyeti indi" şeklinde geçmektedir.²⁴⁹ Aslında kasr âyeti bir önceki âyet olan Nisâ sûresi 101. âyetidir. Birbirini takip eden âyetler olduğu için korku namazını anlatan âyet de kasr âyeti olarak ifade edilmiştir.²⁵⁰ Bu iki âyet birlikte indiği için bu ifadenin kullanıldığı da aktarılmaktadır.²⁵¹

Ebû Ayyâş'tan gelen bu rivayette anlatılan korku namazının kılınış şekli, konu hakkında meşhur olan kılınış şekillerinden biridir.²⁵² Süfyân es-Sevrî'ye göre en

²⁴² Muhammed b. Muhammed İbn Seyyidünnâs el-Ya'merî, *en-Nefhu's-sezî fî şerhi Câmi'i't-Tirmizî* (Riyad: Dârü's-Samî'i, 1428), 4/479; Ebû'l-Ferec Zeynüddîn 'Abdurrahmân b. Ahmed b. 'Abdirrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî İbn Receb, *et-Tefsîr*, thk. Târik b. 'Avadillâh b. Muhammed (Suudi Arabistan: Dâru'l-Âşîme, 1422), 1/348.

²⁴³ Ebû Dâvûd, "Şalâtü's-sefer", 12; Nesâî, "Şalâtü'l-havf", 18; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/365; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 27/122.

²⁴⁴ Nesâî, "Şalâtü'l-havf", 18; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 7/440.

²⁴⁵ Ebû Muhammed 'Abdurrahmân b. Muhammed er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Haydarabad; Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1371/1952), 5/388.

²⁴⁶ Maḥmûd Muhammed es-Sübkî, *el-Menhelü'l-'azbü'l-mevrûd* (Kahire: Matba'atü'l-İstikâme, 1351), 7/101; Şehârenfûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 5/403-404.

²⁴⁷ Nesâî, "Şalâtü'l-havf", 18.

²⁴⁸ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr - et-Taberânî*, 5/214, 216; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 27/120; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/362.

²⁴⁹ Nesâî, "Şalâtü'l-havf", 18.; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 7/440.

²⁵⁰ Sübkî, *el-Menhel*, 7/100.

²⁵¹ İbn Receb, *et-Tefsîr*, 1/349.

²⁵² İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/186.

ihtiyatlı olan kılınış şeklinin bu olduğu Ebû Dâvûd tarafından aktarılmaktadır.²⁵³ Böyle kabul etmesinin sebebi, bu rivayetin tariklerinin çok olması²⁵⁴ veya normal namaza çok aykırı bir durum olmaması gösterilmektedir.²⁵⁵ Burada anlatılan şekil, bir sonraki başlıkta inceleyeceğimiz İbn Abbâs'tan gelen rivayetlerle örtüşmektedir. Bundan dolayı genelde Ebû Ayyâş ve İbn Abbâs'tan gelen rivayetler birlikte ele alınmaktadır.²⁵⁶ Düşman kible cihetinde olduğunda namazın nasıl kılınacağı anlatan bu şekil, pek çok âlim tarafından tercih edilmektedir.²⁵⁷

2.2. Abdullâh b. Abbâs'tan Gelen Rivayetler

Bu başlık altında konuyla ilgili Abdullâh b. Abbâs'tan gelen rivayetler incelenmeye çalışılacaktır. Tespit edilebildiği kadarıyla kendisinden üç rivayet aktarılmıştır.

2.2.1. Rivayet-1:

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَامَ النَّبِيُّ ﷺ وَقَامَ النَّاسُ مَعَهُ، فَكَبَّرَ وَكَبَّرُوا مَعَهُ، وَرَكَعَ وَرَكَعَ نَاسٌ مِنْهُمْ، ثُمَّ سَجَدَ وَسَجَدُوا مَعَهُ، ثُمَّ قَامَ لِلثَّانِيَةِ، فَقَامَ الَّذِينَ سَجَدُوا وَحَرَسُوا إِخْوَانَهُمْ، وَأَتَتْ الطَّائِفَةُ الْأُخْرَى، فَرَكَعُوا وَسَجَدُوا مَعَهُ، وَالنَّاسُ كُلُّهُمْ فِي صَلَاةٍ، وَلَكِنْ يَحْرُسُ بَعْضُهُمْ.

Tercümesi:

İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği nakledilmiştir: “Rasûlüllâh (s.a.v.) kalktı ve namaza durdu, insanlar da onunla birlikte (arkasında iki saf olacak şekilde) namaza durdu. Rasûlüllâh (s.a.v.) tekbir alınca cemaat de tekbir aldı. Ardından Hz. Peygamber (s.a.v.) rükûya gitti ve cemaatin bir kısmı da kendisiyle birlikte da rükûya vardı. Sonra Allah Rasûlü (s.a.v.) secdeye gitti, onlar da gittiler. Rasûlüllâh (s.a.v.) ikinci rek‘at için kalktığında onunla beraber secde eden bu birinci grup kalkıp, diğer gruptaki

²⁵³ Ebû Dâvûd, “Şalâtü’s-sefer”, 12; ‘Aynî, *Nuhabü’l-efkâr*, 5/261; Kurtubî, *el-Câmi‘ li-âhkâmî’l-Kur‘ân*, 5/369.

²⁵⁴ ‘Aynî, *Nuhabü’l-efkâr*, 5/261.

²⁵⁵ Muhammed b. Hamûd el-Vâeli, *Buğyetü’l-mukteşid şerhu Bidâyeti’l-müctehid* (Lübnan; Beyrut: Dâru İbn Hâzm, 1440), 4/2191.

²⁵⁶ İbnü’l-Mülakkin, *et-Tavdîh*, 8/30; Tahâvî, *Şerhu Me‘âni’l-âşâr*, 1/318; Muhammed b. ‘Ali b. Huzâm El-Ba‘dânî, *Fethü’l-‘allâm fi diraseti ehâdisi Bulûgi’l-merâm* (Sana: Dâru’l-‘Âşime, 1440), 3/264-265.

²⁵⁷ Sübkî, *el-Menhel*, 7/98; İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid*, 1/187.

kardeşlerini korumak için nöbete (arka safa) geçtiler. İkinci gruptakiler de gelip Hz. Peygamber'le (s.a.v.) birlikte rükû ve secde etti. O sırada ordunun hepsi namazdaydı, fakat bir grup diğer grubu korumak için nöbet tutuyordu."

Rivayet; Buhârî,²⁵⁸ Nesâî,²⁵⁹ İbn Hibbân,²⁶⁰ Dârekutnî²⁶¹ ve Beyhakî²⁶² tarafından Muhammed b. Velîd ez-Zübeydî > Zührî > Ubeydullâh b. Utbe > İbn Abbâs kanalıyla tahrîc edilmiştir. Aynı rivayeti Dârekutnî²⁶³ ve Beyhakî,²⁶⁴ Nu'mân b. Raşid > Zührî > Ubeydullâh b. Utbe > İbn Abbâs yoluyla da rivayet etmişlerdir. Zübeydî tarikiyle gelen rivayete göre; Rasûlüllâh (s.a.v.) rükûya gittiğinde sadece bir grup kendisiyle beraber rükû yapmıştır.²⁶⁵ Nu'mân b. Râşid rivayetine göre ise Hz. Peygamber (s.a.v.) rükû yapınca her iki grup birlikte rükû yapmıştır.²⁶⁶ Söz konusu rivayet Zübeydî'den gelen rivayetle karşılaştırıldığında daha detaylı olduğu,²⁶⁷ Zübeydî'nin muhtasar olarak değindiği hususları tafsilatlı olarak açıkladığı görülmektedir.²⁶⁸ Buna göre Hz. Peygamber (s.a.v.) ashabına korku namazını emretmiş, namaz için kalkınca insanlar da kalkıp Hz. Peygamber'in (s.a.v.) arkasında iki saf olacak şekilde namaza durmuştur. Rasûlüllâh (s.a.v.) rükûya gidince hep birlikte rükû yapmışlardır. Hz. Peygamber (s.a.v.) secdeye gidince ön safta olanlar da secdeye gitmiş, arka safta olanlar ise secdeye gitmeyip ayakta durur vaziyette onların nöbetini tutmuşlardır. Rasûlüllâh (s.a.v.) secde yaptıktan sonra arka safta olan grup, iki secde yapmıştır. Sonra kalkıp ön saftakiler arkaya, arka saftakiler ön safa gelecek şekilde yer değiştirmiştir. Rasûlüllâh (s.a.v.) ikinci rek'at için rükû yaptığında yine topluca rükû yapmışlar, secdeye gittiğinde ön saftakiler de secdeye gidip arka saftakiler ayakta durarak onların nöbetini tutmuşlardır. Rasûlüllâh (s.a.v.) ikinci rek'atın secdesini yapip

²⁵⁸ Buhârî, "Şalâtü'l-havf", 3.

²⁵⁹ Nesâî, "Şalâtü'l-havf", 18.

²⁶⁰ İbn Hibbân, *es-Şaḥîḥ*, 7/134.

²⁶¹ Dârekutnî, *Sünen*, 2/406.

²⁶² Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/367.

²⁶³ Dârekutnî, *Sünen*, 2/407.

²⁶⁴ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/367.

²⁶⁵ Bedrüddîn el-'Aynî, *'Umdetü'l-Kārî*, 6/259; İbn Receb, *Fethu'l-bârî şerhu Şaḥîhi'l-Buhârî*, 8/364; Ebü'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Kaşallânî, *İrşâdü's-sârî li şerhi Şaḥîhi'l-Buhârî* (Mısır: el-Matba'atü'l-Kübrâ'l-Emîriyye, 1323), 2/199.

²⁶⁶ İbn Receb, *Fethu'l-bârî şerhu Şaḥîhi'l-Buhârî*, 8/364.

²⁶⁷ İbn Receb, *Fethu'l-bârî şerhu Şaḥîhi'l-Buhârî*, 8/363.

²⁶⁸ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/367; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 2/433; Yâsir b. 'Abdillâh es-Selmân, "Merviyâtü şalâti'l-havf", *Mecelletü'l-Câmi'ati'l-İslâmiyye li'l-'Ulûmi's-Şer'iyye* 1/201 (1443), 802.

oturunca arka saftakiler de secdelerini yapıp oturmuşlardır. Sonrasında ise Rasûlüllâh (s.a.v.) selâm vermiş ve (cemaatle birlikte) namazdan çıkmıştır.²⁶⁹

Ebû Yûsuf ve İbn Battâl (ö. 449/1057) yukarıda zikredilen rivayetin, düşman kible yönünde olup düşmanı görmeyi engelleyecek bir durum olmadığında korku namazının nasıl kılınacağından bahsettiğini ifade etmektedirler.²⁷⁰ Bazı kaynaklarda bu görüş bizzat hadisin râvîsi İbn Abbâs'a dayandırılmıştır.²⁷¹

Muhammed b. Velid ez-Zübeydî kanalıyla gelen rivayete göre nöbetleşe namaz kılan her grup, Hz. Peygamber'le (s.a.v.) bir rek'at kılmıştır. İkinci rek'atı kılıp kılmadıklarına dair bir bilgi yoktur.²⁷² Ebû Hüreyre, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Sevrî ve tabiinden pek çok âlim, korku namazının tek rek'at olduğunu söylemiştir.²⁷³ Cumhura göre ise korku namazı, rek'at sayısı bakımından diğer namazlardan farklı değildir.²⁷⁴ Dolayısıyla mukim iken dört, seferî durumda ise iki rek'at kılınması gerekir. Aktardığımız rivayette Hz. Peygamber'le (s.a.v.) bir rek'at kılan grubun, ikinci rek'atı kıldıklarına dair herhangi bir ifadenin geçmemesi, korku namazının tek rek'at olduğu anlamına gelmez. Nu'mân b. Râşid yoluyla gelen rivayet de cumhurun görüşünü desteklemektedir. Zira bu rivayete göre Rasûlüllâh (s.a.v.) ile birlikte bir rek'at kılan her grup, ayrıca kendileri de namazlarına bir rek'at daha ekleyerek iki rek'at kılmıştır.²⁷⁵

Kaynaklarda aktarılan bilgilere göre bu namazın Usfân'da (عسفان) kılındığı anlaşılmaktadır.²⁷⁶ Bu rivayette anlatılan korku namazı, Ebû Ayyâş ez-Zürakî, Ebû

²⁶⁹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/367; Dârekutnî, *Sünen*, 2/407.

²⁷⁰ Kaştallânî, *İrşâdü's-sârî*, 2/198; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 2/433; Bedrüddîn el-'Aynî, *'Umdetü'l-Kârî*, 6/259; Ebû'l-Hasen 'Alî b. Hâlef b. 'Abdilmelik İbn Battâl, *Şerhu Şahîhi'l-Buĥârî*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1423), 2/539.

²⁷¹ İbn Battâl, *Şerhu Şahîhi'l-Buĥârî*, 2/540; İbnü'l-Mülâkkın, *et-Tavdîh*, 8/30; Bedrüddîn el-'Aynî, *'Umdetü'l-Kârî*, 6/260.

²⁷² İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 2/433; Bedrüddîn el-'Aynî, *'Umdetü'l-Kârî*, 6/259; Kaştallânî, *İrşâdü's-sârî*, 2/199.

²⁷³ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 2/433; Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âşâr*, 1/309.

²⁷⁴ Erdem, "Salâtü'l-Havf", 36/21-23; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 2/434; Kaştallânî, *İrşâdü's-sârî*, 2/199.

²⁷⁵ İbn Receb, *Fethu'l-bârî şerhu Şahîhi'l-Buĥârî*, 8/366.

²⁷⁶ Ebû Hafş 'Ömer b. 'Alî b. Ahmed el-Mısrî İbnü'l-Mülâkkın, *el-Bedrü'l-münîr fî tahrîci'l-eĥâdis ve'l-âşârî'l-vâkı'a fî ş-Şerhi'l-kebîr*, thk. Muştafâ Ebû'l-Ġayt vd. (Riyad: Dâru'l-Hicre, 1425), 5/13; Zeynüddîn el-'Irâkî, *Tarĥu't-teşrîb*, 3/137; Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. 'Abdiddâ'im b. Mûsâ el-'Askalânî Şemsüddîn el-Birmâvî, *el-Lâmi'u's-şabîh bi şerhi'l-Câmi'i's-şahîh*, thk. Nûreddîn Tâlib vd. (Suriye: Dâru'n-Nevâdir, 1433), 4/328; Nevevî, *Hulâşatü'l-âhkâm*, 2/747-749.

Hüreyre ve Câbir (r.a.) tarafından aktarılan namazla örtüşmekte olup Ebû Ayyâs ve Ebû Hüreyre, bu namazın Usfân'da kılındığını açıkça belirtmiştir.²⁷⁷

Esasen konu hakkında Zübeydî ve Nu'mân'dan gelen rivayetlerde yukarıda da değinildiği gibi tek fark bulunmaktadır. O da cemaatin Hz. Peygamber (s.a.v.) ile birlikte hem birinci rek'atta hem de ikinci rek'atta rükûya varıp varmadıkları meselesidir. İmam Nevevî'ye göre, Usfân'da kılınan namazla ilgili olarak doğru olan görüş, cemaatin Hz. Peygamber (s.a.v.) ile birlikte her iki rek'atta da rükû yaptığıdır. O, birlikte rükû yapmadıklarına dair görüşün şâz olduğu kanaatindedir.²⁷⁸ İbn Hacer, İmam Nevevî tarafından yapılan bu tespiti değerlendirmiş, konunun Usfân'da kılınan korku namazı özelinde değerlendirilmesi durumunda doğru kabul edilmesi gerektiğini, fakat korku namazının tamamını kapsayan bir durum olmadığını ifade etmiştir.²⁷⁹ Nevevî de zaten konuyu "Usfân'da kılınan namaz" bağlamında zikretmiş,²⁸⁰ korku namazının her zaman bu şekilde kılındığına dair bir beyanda bulunmamıştır. Dolayısıyla bütün bu açıklamalardan hareketle doğru olan şeklin Nu'mân'dan gelen rivayet olduğunu söyleyebiliriz. Zaten Usfân'da kılınan korku namazını anlatan Ebû Ayyâs'tan gelen rivayette de cemaatin hep birlikte rükû yaptığı aktarılmaktadır.²⁸¹

2.2.2. Rivayet-2:

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ صَلَاةَ الْخَوْفِ بِنِي قَرْدٍ - أَرْضٍ مِنْ أَرْضِ بَنِي سُلَيْمٍ - فَصَفَّ النَّاسُ خَلْفَهُ صَفَيْنِ، صَفٌّ مُوَازِي الْعُدُوَّ، وَصَفٌّ خَلْفَهُ، فَصَلَّى بِالصَّفِّ الَّذِي يَلِيهِ رَكْعَةً، ثُمَّ نَكَصَ هَوْلًا إِلَى مَصَافِّ هَوْلًا، وَهَوْلًا إِلَى مَصَافِّ هَوْلًا، فَصَلَّى بِهِمْ رَكْعَةً أُخْرَى.

Tercümesi:

İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre Rasûlüllâh (s.a.v.) Zûkared (burası Beni Süleym yurdunda bir yerdir) denilen yerde korku namazı kıldı. İnsanlar, Rasûlüllâh'ın

²⁷⁷ İbn Battâl, *Şerhu Şahîhi'l-Buhârî*, 2/539-540; Nesâ'î, *Şalâtü'l-havf*", 18; Ebû Dâvûd, "Şalâtü's-sefer", 12.

²⁷⁸ Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Ravdatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-Müftîn*, thk. Zühre eş-Şâviş (Beyrut; Dimaşk; Amman: el-Mektebü'l-İslâmî, 1412), 2/50.

²⁷⁹ İbn Hacer, *et-Telhîşü'l-habîr*, 2/152.

²⁸⁰ Nevevî, *Ravdatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-Müftîn*, 2/50.

²⁸¹ Zübeydî'den gelen rivayeti özel olarak değerlendirmek gerekirse, ya bu namaz 'Usfân'da kılınmamıştır, ki bu durumda bu namazın müstakil olarak değerlendirilmesi gerekir, ya da 'Usfân'da kılınmıştır, ki bu durumda iki yorum söz konusu olabilir. Birincisi, bu rivayette zikredilen 'Usfân'da kılınan farklı bir namaz olma ihtimalidir. İkincisi ise Zübeydî'den gelen isnatta râvîlerden birinin hata yapmış olma ihtimalidir.

(s.a.v.) arkasında iki saf oldular. Bir saf, düşmana karşı durmuş, diğer saf ise Rasûlüllâh'ın (s.a.v.) arkasında saf olmuştu. Rasûlüllâh (s.a.v.) arkasındaki safa bir rek'at kıldırdı. Daha sonra bu grup gidip (düşman karşısında duran) arkadaşlarının yerine (ikinci safta) durdular. Düşman tarafındakiler de gelip (Rasûlüllâh'ın) arkasında namaza durdular. Rasûlüllâh (s.a.v.) bu gruba da bir rek'at namaz kıldırdı.

Rivayet; Nesâî,²⁸² Abdürrezzâk es-San'ânî,²⁸³ Ebû Bekir b. Ebî Şeybe,²⁸⁴ Ahmed b. Hanbel,²⁸⁵ Taberî,²⁸⁶ İbn Huzeyme,²⁸⁷ Tahâvî,²⁸⁸ İbn Hibbân,²⁸⁹ Hâkim en-Nîsâbü'rî²⁹⁰ ve Beyhakî²⁹¹ tarafından Ebû Bekr b. Ebî Cehm > Ubeydullah b. Utbe > İbn Abbâs tarikiyle tahrîc edilmiştir. Buhârî ise hadisi sadece “صَلَّى النَّبِيُّ ﷺ الْخَوْفَ بَدِي” şeklinde muallak olarak tahrîc etmiştir.²⁹²

Hâkim, rivayetin Buhârî ve Müslim'in şartına göre sahih olduğunu ifade etmekte, Zehebî (ö. 748/1348) de bu görüşe katılmaktadır.²⁹³ Aynî de rivayetin isnadının sahih olduğunu belirtmektedir.²⁹⁴

Bu rivayette muhtasar şekilde anlatılan korku namazının kılınma şekli, yukarıda geçen birinci rivayetteki korku namazıyla aynıdır. Ancak bazı rivayetlerde²⁹⁵ hadisin son kısmında “Hz. Peygamber (s.a.v.) iki rek'at, cemaat ise tek rek'at kıldı” ifadesinden hareketle iki rivayette anlatılan namaz kılma şeklinin farklı olduğu ileri sürülebilir. Beyhakî bu ziyadenin hadis metninin bir parçası olmayıp, Süfyân es-Sevrî'ye ait olduğunu ifade etmektedir.²⁹⁶ Dolayısıyla bu müdrec²⁹⁷ ifadeden yola

²⁸² Nesâî, Şalâtü'l-havf, 18.

²⁸³ Abdürrezzâk, el-Muşannef, 2/511.

²⁸⁴ İbn Ebî Şeybe, el-Kitâbü'l-Muşannef fi'l-eḥâdîs ve'l-âsâr, 2/213, 7/422.

²⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, Müsned, 3/493, 5/363, 38/301, 35/470.

²⁸⁶ Taberî, Câmi'u'l-beyân, 7/418.

²⁸⁷ İbn Huzeyme, Şahîhu İbni Huzeyme, 2/294.

²⁸⁸ Tahâvî, Şerhu Me'âni'l-âsâr, 1/309.

²⁸⁹ İbn Hibbân, es-Şahîh, 7/122.

²⁹⁰ Hâkim en-Nîsâbü'rî, el-Müstedrek, 1/485-486.

²⁹¹ Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, 3/372.

²⁹² Buhârî, “Meğâzî”, 29.

²⁹³ Hâkim en-Nîsâbü'rî, el-Müstedrek, 1/486. Zehebî'nin görüşü dipnotta yer almaktadır.

²⁹⁴ Aynî, Nuḥabü'l-efkâr, 5/203.

²⁹⁵ Abdürrezzâk, el-Muşannef, 2/511,; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 5/363; Tahâvî, Şerhu Me'âni'l-âsâr, 1/309; Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, 3/372.

²⁹⁶ Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, 3/372.

²⁹⁷ Müdrec, rivayetin aslında olmayan bir ziyadenin kendisine eklendiği hadistir. bk. Mehmet Efendioğlu, “Müdrec”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/472-473.

çıkarak cemaatin tek rek‘at kıldığını iddia etmek doğru değildir. Kaldı ki bu ifade, “*cemaat bir rek‘at kıldı.*” manasında değil “*H. Peygamber’e (s.a.v.) uyarak bir rek‘at kıldılar.*” şeklinde de anlaşılabilir. Yani bu sözün amacı cemaatin kaç rek‘at kıldığını beyan etmek değil, H. Peygamber’e (s.a.v.) uyarak cemaat halinde kıldıkları rek‘at sayısını açıklamak olabilir.²⁹⁸ Ebû Hüreyre, korku namazını detaylıca açıkladığı bir rivayette, ilk önce H. Peygamber’in (s.a.v.) arkasındaki cemaate iki rek‘at namaz kıldırıldığını, sonrasında her grubun birer rek‘at daha kendi başlarına kıldığını açıkça ifade ettikten sonra “*Rasûlüllâh (s.a.v.) iki rek‘at, her iki taifede bulunan kimseler ise birer rek‘at kıldı.*” ifadesini kullanmıştır.²⁹⁹ Ebû Hüreyre’nin bu son ifadesi ile Süfyan es-Sevrî’nin kullanmış olduğu ifade bu noktada paralellik arz etmektedir. Dolayısıyla bu ifadenin muhtasar olarak kullanıldığı ve içerisinde “*cemaatle birlikte*” anlamını barındırdığı anlaşılmaktadır. Nitekim Yûsuf b. Mihran > İbn Abbâs kanalıyla gelen bir rivayette de grupların tek rek‘at kılmasının “*cemaat ile birlikte*” ilâvesiyle anlaşılması gerektiği doğrudan ifade edilmiştir.³⁰⁰

Metnini verdiğimiz rivayetin, Nesâî, İbn Hibbân ve Hâkim’de geçen tariklerinde “*وَلَمْ يَقْضُوا*” ziyadesi vardır. Bu ziyade H. Peygamber’le (s.a.v.) bir rek‘at kılan grubun daha sonra diğer rek‘atı kaza etmediği anlamına geldiği düşünülebilir. Bu durumda rivayetler arasında farklılık meydana gelmektedir. Hatta rivayetler arasındaki bu farklılık/çelişki, hadisin Müslim tarafından tahrîc edilmemesine sebep olarak zikredilirken, aynı zamanda bu çelişkiden dolayı İmam Şâfiî’nin de bu hadisi kabul etmediğine dikkat çekilmektedir.³⁰¹

Öte yandan Zührî ve Ebû Bekr b. Ebî Cehm yoluyla gelen rivayetlerin birbirine zıt olmayıp farklı zamanlarda kılınan korku namazını konu edinen rivayetler olduğunu kabul etmek ve duruma göre her iki şekilde de namaz kılınabileceğini söylemek mümkündür.³⁰² İbn Hibbân ve Ziyâüddîn el-Makdisî’nin söz konusu rivayetleri farklı bab başlıkları altında vermesi, onların da böyle bir kanaatte olduğunu düşündürmektedir.³⁰³ Bu iki rivayeti farklı hadisler olarak değerlendirenlerin yanında

²⁹⁸ Çelik, “Korku Namazı”, 230.

²⁹⁹ Ebû Dâvûd, “Şalâtü’s-sefer”, 15.

³⁰⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü’l-Muşannef fi’l-ehâdis ve’l-’âsâr*, 2/216.

³⁰¹ İbn Receb, *Fethu’l-bârî şerhu Şahîhi’l-Buhârî*, 8/365.

³⁰² İbn Receb, *Fethu’l-bârî şerhu Şahîhi’l-Buhârî*, 8/365-366.

³⁰³ İbn Hibbân, *es-Şahîh*, 7/122, 134; Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve’l-aḥkâm*, 2/321, 327.

iki rivayette de anlatılan korku namazının aynı olduğunu kabul edenler de vardır. Buhârî'nin bu iki rivayeti *Kitâbü'l-Kırâ'e halfe'l-imâm* adlı kitabında aynı bağlamda zikretmesinden hareketle bu görüşte olduğu sonucu çıkarılabilir.³⁰⁴ Böyle düşünenler ya iki rivayetin arasını cem-telif, ya da iki rivayetten birini tercih metodunu izlemişlerdir.³⁰⁵ Tercih görüşünde olanlar, Zührî'nin Ebû Bekr b. Ebî Cehm'den daha sika olduğunu ileri sürerek ihtilaf etmeleri durumunda Zührî'nin rivayetin kabul edilmesi gerektiği görüşündedir.³⁰⁶ İki rivayetin cem edileceğini düşünenlere göre “وَلَمْ يَقْضُوا” ifadesini, korku namazını bu şekilde kıldıktan sonra güvene kavuştukları ortamda tekrar bir daha kılmadılar ya da Nu'mân b. Râşid yoluyla gelen rivayette anlatıldığı üzere ikinci rek'atı da o namaz içinde kıldıkları için kazaya kalmadı/kaza yapmalarına gerek kalmadı şeklinde anlamak mümkündür.³⁰⁷ Zührî'den gelen rivayette anlatılan namazın Usfân'da kılınan namaz olduğunu belirtmiştik. Buradaki rivayette namazın Zûkared mevkisinde kılındığı beyan edilmektedir. Dolayısıyla iki rivayeti farklı hadis olarak değerlendirmenin doğru olduğunu fakat her iki rivayette de anlatılan namaz kılma şeklinin aynı olduğunu düşünmekteyiz. Zira, İbn Huzeyme rivayetin sonunda “وَلَمْ يَقْضُوا” ifadesinin Süfyân es-Sevrî'ye ait olduğunu aktarmaktadır.³⁰⁸ Ayrıca Ebû Bekr b. Ebî Cehm'den gelen rivayetlerin sadece bir kısmında bu ziyadenin olması, müdrec olduğu görüşünü kuvvetlendirmektedir. Böylelikle cem işlemine gerek kalmadan bu iki hadisin, ayrı yerlerde ama aynı şekilde kılınan namazları anlattığı söylemek mümkündür. Usfân'da kılınan korku namazını aktaran Ebû Ayyâş, rivayetin sonunda bu namazın bir de Benî Süleym'de kılındığı söylemektedir.³⁰⁹ Ayrıca Beyhakî de Zûkared'de kılınan namaz şeklinin Usfân'da kılınan namaz ile aynı olabileceği kanaatindedir.³¹⁰ Rivayetleri değerlendirmede bu tür farklı bakış açıları, korku namazına ait kılma şekillerinin sayısında değişik sonuçların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

³⁰⁴ Buhârî, *Cüz'ü'l-kırâ'e halfe'l-imâm*, 54.

³⁰⁵ İbn Receb, *Fethu'l-bârî şerhu Şahîhi'l-Buhârî*, 8/365-366.

³⁰⁶ İbn Receb, *Fethu'l-bârî şerhu Şahîhi'l-Buhârî*, 8/365.

³⁰⁷ İbn Receb, *Fethu'l-bârî şerhu Şahîhi'l-Buhârî*, 8/366; İbn Hacer, *Fethu'l-şârî*, 2/434.

³⁰⁸ İbn Huzeyme, *Şahîhu İbni Huzeyme*, 2/294.

³⁰⁹ Ebû Dâvûd, “Şalâtü's-sefer”, 12; Sübkî, *el-Menhel*, 7/101.

³¹⁰ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/372.

2.2.3. Rivayet-3:

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: مَا كَانَتْ صَلَاةُ الْخَوْفِ إِلَّا سَجْدَتَيْنِ كَصَلَاةِ أَحْرَاسِكُمْ هَؤُلَاءِ الْيَوْمَ، خَلَفَ أُنْمَتَكُمْ هَؤُلَاءِ، إِلَّا أَنَّهَا كَانَتْ عَقَبًا، قَامَتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ، وَهُمْ جَمِيعًا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، وَسَجَدَتْ مَعَهُ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ، ثُمَّ قَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَقَامُوا مَعَهُ جَمِيعًا، ثُمَّ رَكَعَ وَرَكَعُوا مَعَهُ جَمِيعًا، ثُمَّ سَجَدَ فَسَجَدَ مَعَهُ الَّذِينَ كَانُوا قِيَامًا قِيَامًا أَوَّلَ مَرَّةٍ، فَلَمَّا جَلَسَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَالَّذِينَ سَجَدُوا مَعَهُ فِي آخِرِ صَلَاتِهِمْ، سَجَدَ الَّذِينَ كَانُوا قِيَامًا لِأَنْفُسِهِمْ، ثُمَّ جَلَسُوا فَجَمَعَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِالتَّسْلِيمِ.

Tercümesi:

Korku namazı, bugün yöneticilerinizin arkasında muhafızlarınızın kıldığı namaz gibi iki rek'at kılınır. Ancak bu namaz nöbetleşe kalınır. Allah Rasûlü (s.a.v.) (Uşfân'da) namaza durunca cemaat (arka arkaya iki saf tutarak) hep birlikte namaza durdu. (Cemaat toplu halde rükû yaptıktan sonra) Efendimiz (s.a.v.) secdeye gidince (arkasında ilk safta olan) grup da secdeye gitti. (Bu esnada ikinci safta olan diğer grup ayakta durarak düşmanı gözetlerler.) Rasûlüllâh (s.a.v.) secdeyi yapıp kalkınca (düşmanı gözetleyen ikinci saftakiler secdelerini yaptılar. Ardından kalkıp birinci saftakiler arka safa, arka saftakiler de ön safa gelip Hz. Peygamber'in (s.a.v.) arkasında olan grup oldular) cemaat de kalktı. Efendimiz (s.a.v.) rükû yapınca birlikte rükû yaptılar. Sonra Hz. Peygamber (s.a.v.) bu defa ilk rek'atta ayakta düşmanı gözetleyen grupla secdeye gitti. (Bu sırada diğer grup ayakta düşmana karşı duruyordu.) Efendimiz (s.a.v.) secdeden kalkınca bunlar da kalkıp oturdu. Ayakta düşman nöbetinde olan grup secdelerini yapıp oturdular. Rasûlüllâh (s.a.v.) selâm verince her iki grup da selâm vererek namazdan çıktı.

Rivayet; Nesâî,³¹¹ Ahmed b. Hanbel,³¹² Beyhakî³¹³ tarafından Dâvûd b. Husayn > İkrime > İbn Abbâs yoluyla tahrîc edilmektedir. İbn Hacer, rivayete hasen hükmünü vermektedir.³¹⁴ Aynı hadis Hâkim³¹⁵ ve Heysemî (ö. 807/1405)³¹⁶ tarafından da Nadr b. Abdurrahmân > İkrime > İbn Abbâs tarikiyle tahrîc edilmiştir. Nadr rivayeti

³¹¹ Nesâî, "Şalâtü'l-havf", 18.

³¹² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/212.

³¹³ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/367.

³¹⁴ İbn Hacer, *et-Telhîsü'l-habîr*, 2/152.

³¹⁵ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 3/32.

³¹⁶ Ebü'l-Hasen Nûruddîn 'Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâid*, thk. Hüsameddîn el-Ğudsî (Kahire: Mektebetü'l-Ğudsî, 1414), 2/196.

daha ayrıntılı bilgiler içermektedir. Söz konusu detaylar rivayetin tercümesinde parantez içinde gösterilmiştir. Hâkim, rivayetin Buhârî'nin şartına göre sahih olduğunu ifade etmekte, Zehebî de bu görüşe muvafakat göstermektedir.³¹⁷ Nadr b. Abdurrahmân rivayetinde, namazın Usfân'da kılındığı açıkça belirtilmiştir. Yine bu rivayetten, konuyla ilgili âyetin burada indiği ve bu şekilde kılınan ilk namazın ikindi namazı olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak İbn Abbâs'tan gelen üç rivayette anlatılan namaz kılma şekli aynıdır. Buna göre sahâbe, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) arkasında iki saf olacak şekilde durup hep birlikte namaza başlamışlardır. Hz. Peygamber (s.a.v.) sırasıyla her bir safa bir rek'at kıldırarak, o esnada namaz kılmayan grup düşman karşısında nöbet tutmuştur. Bir rek'atı Rasûlüllâh (s.a.v.) ile kılan her grup, kendi başına namaz içerisinde bir rek'at daha kılıp namazı ikiye tamamladıktan sonra Rasûlüllâh'ın (s.a.v.) selâm vermesiyle hep beraber namazdan çıkmıştır.

Anlatılan bu namaz kılma şekli başka sahâbîlerden de aktarılmıştır.³¹⁸ İbn Ebî Leylâ (ö. 83/702) ve Süfyân es-Sevrî bu kılınış şeklini benimsemektedir.³¹⁹ Birçok âlim, mutlak olarak değil de düşman kible tarafında olduğunda namazın bu şekilde kılınacağı görüşündedir.³²⁰

Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed ise, bahsi geçen bu namaz şeklinin, konuyla ilgili Nisâ sûresi 102. âyette anlatılan kılınış şekline uymadığı kanaatindedir. Âyette geçen “*namaz kılmayan diğer grup gelip seninle namaz kılsın*” ifadesi, bir grup namazda iken diğer grubun namazda olmamasını gerektirir. Halbuki üzerinde durduğumuz rivayetlerden ortaya çıkan şekle göre her iki grup aynı anda namaz kılmaktadır. Âyetin zâhiri ile olan bu çelişkiden dolayı Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed, korku namazının bu şekilde kılınmasını tercih etmemiştir.³²¹

³¹⁷ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 3/32. Zehebî'nin görüşü dipnotta yer almaktadır. Heysemî, rivayeti verdikten sonra isnatta bulunan Nadr b. Abdurrahmân'ın ittifakla zayıf bir râvî olduğunu ifade etmiştir. Ancak bu rivayeti, konuyla ilgili İbn Abbâs'tan gelen diğer rivayetlerle örtüşmektedir.

³¹⁸ Müslim, “Şalâtü'l-müsâfirîn”, 307; Nevevî, *Hulâşatü'l-âhkâm*, 2/747-749; Ebû Dâvûd, “Şalâtü's-sefer”, 12.

³¹⁹ İbn Battâl, *Şerhu Şahîhi'l-Buhârî*, 2/540; Zeynüddîn el-İrâkî, *Tarhu't-teşrib*, 3/137; Ebû Dâvûd, “Şalâtü's-sefer”, 12.

³²⁰ Zeynüddîn el-İrâkî, *Tarhu't-teşrib*, 3/137; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 7/424; Bedrüddîn el-Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, 6/260.

³²¹ Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âşâr*, 1/319.

Tahâvî'ye göre ise bu rivayetlerde anlatılan namaz kılma şekli konuyla ilgili âyete aykırı değildir. Çünkü âyet, düşman kıble tarafında değilse namazın nasıl kılınacağını açıklarken, bu hadis ise düşman kıble tarafında olduğunda nasıl kılınacağını beyan etmektedir.³²² Tahâvî'nin yorumu, İbn Hacer, el-Aynî ve İbn Battâl tarafından da aktarılmaktadır.³²³ Buradan hareketle Rasûlüllâh'ın (s.a.v.) bu namazı tek şekilde kılmadığı, düşmanın durumu, kıblenin konumu vs. hususları dikkate alarak korku namazını farklı şekillerde kıldığı anlaşılmaktadır. Birçok sahih rivayette Hz. Peygamber'den (s.a.v.) aktarılan korku namazına ait şekillerin farklı olmasının sebebi de budur. İlk bakışta rivayetlerin birbiriyle çeliştiği düşünülse de Tahâvî, rivayetlerdeki bu farklılığın, düşmanın bulunduğu yere göre korku namazının farklı şekillerde kılınmasından kaynaklandığını söyleyerek rivayetlerin arasını telif etmektedir.³²⁴ Dolayısıyla bu rivayetler arasında herhangi bir çelişki bulunmamaktadır. Şartlara göre bu farklı uygulamalardan en uygun olanı seçip ona göre kılmak mümkündür.³²⁵

2.3. Ebû Hüreyre'den Gelen Rivayetler

Bu başlık altında konuyla ilgili Ebu Hureyre'den gelen rivayetler incelenmeye çalışılacaktır. Tespit edilebildiği kadarıyla kendisinden iki rivayet aktarılmıştır.

2.3.1. Rivayet-1:

حَدَّثَنَا أَبُو هُرَيْرَةَ: «أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ نَزَلَ بَيْنَ ضَجَّانَ وَعُسْقَانَ، فَقَالَ الْمُشْرِكُونَ: إِنَّ لَهُوْلَاءِ صَلَاةٌ هِيَ أَحَبُّ إِلَيْهِمْ مِنْ آبَائِهِمْ وَأَبْنَائِهِمْ وَهِيَ الْعَصْرُ، فَاجْمِعُوا أَمْرَكُمْ فَمِيلُوا عَلَيْهِمْ مِثْلَةَ وَاحِدَةٍ، وَأَنَّ جِبْرِيلَ أَتَى النَّبِيَّ ﷺ، فَأَمَرَهُ أَنْ يَقْسِمَ أَصْحَابَهُ شَطْرَيْنِ فَيُصَلِّيَ بِهِمْ، وَتَقُومُ طَائِفَةٌ أُخْرَى وَرَاءَهُمْ، وَلْيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَأَسْلِحَتَهُمْ، ثُمَّ يَأْتِي الْآخَرُونَ وَيُصَلُّونَ مَعَهُ رَكْعَةً وَاحِدَةً، ثُمَّ يَأْخُذُ هَؤُلَاءِ حِذْرَهُمْ وَأَسْلِحَتَهُمْ، فَتَكُونُ لَهُمْ رَكْعَةً رَكْعَةً، وَلِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ رَكْعَتَانِ.

³²² Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âsâr*, 1/319.

³²³ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 2/433; Bedrüddîn el-Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, 6/259; İbn Battâl, *Şerhu Şahîhi'l-Buhârî*, 2/539.

³²⁴ Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âsâr*, 1/319; Bedrüddîn el-Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, 6/260; İbn Battâl, *Şerhu Şahîhi'l-Buhârî*, 2/539.

³²⁵ İbn Hibbân, *es-Şahîh*, 7/145; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd*, 1/512-513.

Tercümesi:

Ebû Hüreyre (r.a.) bize şöyle anlattı: “Rasûlüllâh (s.a.v.), askerleriyle Dacnan ve Uşfân arasında bir yere inmişti, müşrikler kendi aralarında şöyle dediler: “Onların babalarından ve oğullarından daha çok önemsedikleri namazları vardır. (Kastettikleri) Bu (namaz) ikindi namazıdır. Onlar namaz kılarlarken hazır olun ve tek bir hamlede üzerlerine saldırın.”

Ancak Cebrâil, Nebi (s.a.v.)’e gelerek orduyu iki kısma ayırmasını emretti, bir guruba namaz kıldırırken diğerleri (yüzleri düşmana dönük bir şekilde) arkalarında duracak, (Bir rek’at kılınınca) bu defa diğer grup (ön safa) gelip Hz. Peygamber (s.a.v.) onlara bir rek’at kıldırırken diğerleri silahlarını kuşanarak tedbirli ve kontrollü hareket edeceklerdir. Böylece askerlerin namazı birer rek’at, Rasûlüllâh (s.a.v.)’ın namazı ise iki rek’at olacaktır.”

Rivayet; Tirmizî,³²⁶ Nesâî,³²⁷ Ahmed b. Hanbel,³²⁸ Bezzâr (ö. 292/905),³²⁹ Taberî³³⁰ ve İbn Hibbân³³¹ tarafından tahrîc edilmiştir. Ebû Dâvûd ise hadisi muallak olarak tahrîc etmiştir.³³²

Tirmizî hadise hasen-sahih hükmünü vermekte,³³³ Buhârî’ye göre de hasen olduğunu aktarmaktadır.³³⁴ İbn Hacer de hadisin Nesâî’ye göre sahih olduğunu belirtmektedir.³³⁵

Rivayetin zâhirinden korku namazını her grubun tek rek’at kıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Ebû Dâvûd bu hadisi “Her grup tek rek’at kılar ve kılmadıkları diğer rek’atı kaza etmezler.” bab başlığı altında vermiştir.³³⁶ Makdisî de bu rivayeti, korku namazının tek rek’at kılınabileceğini ihsas eden rivayetlerle birlikte ele almıştır.³³⁷ Ancak hadisi bu şekilde değerlendirmenin doğru olmadığı

³²⁶ Tirmizî, Tefsîrû’l-Î-Kur’ân, 5.

³²⁷ Nesâî, “Şalâtü’l-havf”, 18.

³²⁸ Ahmed b. Hanbel, Müsned, 16/445.

³²⁹ Ebû Bekr Ahmed b. Amr el-Bezzâr, Müsnedü’l-Bezzâr, ed. Âdil b. Sa’d, Mahfûzurrahmân Zeynullah (Medine: Mektebetü’l-‘Ulûm ve’l- Hikem, 2009), 16/258.

³³⁰ Taberî, Câmi’u’l-beyân, 7/420.

³³¹ İbn Hibbân, es-Şaḥîḥ, 7/123.

³³² Ebû Dâvûd, “Şalâtü’s-sefer”, 18.

³³³ Tirmizî, Tefsîrû’l-Î-Kur’ân, 5.

³³⁴ Tirmizî, İlelû’t-Tirmizî’l-kebîr, 98.

³³⁵ İbn Hacer, Fethu’l-bârî, 7/423.

³³⁶ Ebû Dâvûd, “Şalâtü’s-sefer”, 18.

³³⁷ Ziyâüddin el-Makdisî, es-Sünen ve’l-aḥkâm, 2/326.

kanaatindeyiz. Zira İbn Hibbân ve Nesâî’de geçen rivayette “her grup Hz. Peygamber (s.a.v.) ile bir rek‘at kıldı” ifadesi geçmektedir.³³⁸ Bu ifade ile birlikte hadis düşünüldüğünde her grubun Hz. Peygamber (s.a.v.) ile birlikte kıldıkları rek‘ata ilâveten kendi başlarına da bir rek‘at kıldıklarının anlaşılmasına mani bir durum bulunmamaktadır.³³⁹ Zira metnini verdiğimiz rivayette “*her grup bir rek‘at kıldı*” ifadesi, cemaatin toplam kaç rek‘at kıldığını beyan etmekten ziyade, her bir grubun Hz. Peygamber (s.a.v.) ile birlikte kıldığı rek‘at sayısını vurgulamaktadır.³⁴⁰ Buna ilâveten rivayetten bu namazın Ufân’da kılındığı ve korku namazı ile ilgili âyetin de bu ortamda indirildiği anlaşılmaktadır.

Tirmizî’nin bu hadisi Nisâ sûresi bağlamında tahrîc etmesinden konuyla ilgili âyetin sebebi nüzûlü olarak bu olayı kabul ettiği anlaşılabılır.³⁴¹ Şöyle ki, Ufân rivayetinin, korku namazının teşrî kılındığı Nisâ sûresi 102. âyet bağlamında tercih edilmesi, söz konusu âyetin o yerde indiğine işaret etmektedir. Ebû Ayyâş’tan gelen rivayette³⁴² de bu namazla ilgili âyetin Ufân’da indiği belirtilmektedir. Dolayısıyla Ebû Ayyâş hadisi ile Ebû Hüreyre’den gelen bu hadis aynı olayı anlatmaktadır. Nitekim İbn Hacer,³⁴³ İbn Kayyim,³⁴⁴ İbn Kesîr³⁴⁵ gibi âlimler her iki rivayeti birlikte değerlendirmektedir. Her iki rivayetin aynı olayı anlattığı kabul edildiği takdirde Ebû Hüreyre’den gelen rivayetin muhtasar olduğu, her bir grubun Ebû Ayyâş’tan gelen hadiste olduğu gibi iki rek‘at kıldığı ortaya çıkmaktadır. Üstelik Ebû Hüreyre’nin bizzat o ortamda bulunmayıp, rivayeti sahâbe mürseli olarak aktarma ihtimali de bulunmaktadır.³⁴⁶ Bu açıdan baktığımızda da Ebû Ayyâş’tan gelen rivayetin tercih edilmesi gerekmektedir. Zira Ebû Ayyâş bizzat olayın içinde bulunmaktadır.

Bütün bu açıklamalardan çıkan sonuca göre Ebû Hüreyre’nin bu rivayetinde her grup, namazı tek rek‘at olarak değil, biri Hz. Peygamber (s.a.v.) ile biri de münferit

³³⁸ İbn Hibbân, *es-Şahîh*, 7/123-124; Nesâî’i, “Şalâtü’l-havf”, 18.

³³⁹ ‘Abdurrahmân el-Mübârekfûrî, *Tuhfetü’l-aḥvezi bi-şerhi Câmi ‘i’t-Tirmizî* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1410), 8/313.

³⁴⁰ Çelik, “Korku Namazı”, 230.

³⁴¹ Tirmizî, *Tefsîrü’l-Kur’ân*, 5.

³⁴² Ebû Dâvûd, “Şalâtü’s-sefer”, 12.

³⁴³ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 7/423.

³⁴⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü’l-me’âd*, 3/225.

³⁴⁵ İbn Keşîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 4/93-95.

³⁴⁶ İbn Keşîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 4/95.

olmak üzere iki rek‘at kılmıştır. Zaten Usfân’da kılınan korku namazını aktaran diğer rivayetlerde namazın iki rek‘at kılındığı net bir şekilde ortaya konmaktadır.³⁴⁷

2.3.2. Rivayet-2:

عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ، يُحَدِّثُ عَنْ مَرْوَانَ بْنِ الْحَكَمِ، أَنَّهُ سَأَلَ أَبَا هُرَيْرَةَ، هَلْ صَلَّيْتَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ صَلَاةَ الْخَوْفِ؟ قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: نَعَمْ، قَالَ مَرْوَانُ: مَتَى؟ فَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: «عَامَ غَزْوَةِ نَجْدٍ قَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِلَى صَلَاةِ الْعَصْرِ، فَقَامَتْ مَعَهُ طَائِفَةٌ، وَطَائِفَةٌ أُخْرَى مُقَابِلَ الْعَدُوِّ، وَظَهَرُوهُمْ إِلَى الْقِبْلَةِ، فَكَبَّرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، فَكَبَّرُوا جَمِيعًا، الَّذِينَ مَعَهُ وَالَّذِينَ مُقَابِلِي الْعَدُوِّ، ثُمَّ رَكَعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ رَكْعَةً وَاحِدَةً، وَرَكَعَتِ الطَّائِفَةُ الَّتِي مَعَهُ، ثُمَّ سَجَدَ فَسَجَدَتِ الطَّائِفَةُ الَّتِي تَلِيهِ، وَالْآخَرُونَ قِيَامًا مُقَابِلِي الْعَدُوِّ، ثُمَّ قَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، وَقَامَتِ الطَّائِفَةُ الَّتِي مَعَهُ فَذَهَبُوا إِلَى الْعَدُوِّ، فَقَابَلُوهُمْ وَأَقْبَلَتِ الطَّائِفَةُ الَّتِي كَانَتْ مُقَابِلِي الْعَدُوِّ فَرَكَعُوا وَسَجَدُوا، وَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ قَائِمٌ كَمَا هُوَ، ثُمَّ قَامُوا فَرَكَعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ رَكْعَةً أُخْرَى، وَرَكَعُوا مَعَهُ، وَسَجَدَ وَسَجَدُوا مَعَهُ، ثُمَّ أَقْبَلَتِ الطَّائِفَةُ الَّتِي كَانَتْ مُقَابِلِي الْعَدُوِّ، فَرَكَعُوا وَسَجَدُوا وَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ قَاعِدٌ، وَمَنْ كَانَ مَعَهُ، ثُمَّ كَانَ السَّلَامُ، فَسَلَّمَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَسَلَّمُوا جَمِيعًا، فَكَانَ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ رَكْعَتَانِ، وَلِكُلِّ رَجُلٍ مِنَ الطَّائِفَتَيْنِ رَكْعَةٌ، رَكْعَةٌ

Tercümesi:

Mervân b. el-Hakem'den rivayet edildiğine göre kendisi Ebû Hüreyre (r.a.)'ye, Rasûlüllâh (s.a.v.) ile birlikte korku namazı kıldın mı? diye sormuş. O da "Evet" diye cevap vermiş. Mervân: "Ne zaman?" deyince; Ebû Hüreyre "Necid gazvesi senesinde" demiş ve şöyle devam etmiştir: Rasûlüllâh (s.a.v.) ikindi namazını kılmak için kalktı, (askerlerden) bir grup sırtları kibleye karşı düşman karşısında dururlarken bir grup da kendisiyle beraber namaza durdu. Rasûlüllâh (s.a.v.) tekbir alınca düşman karşısında olanlarla kendi yanında bulunanlar hep birlikte tekbir aldılar. Hz. Peygamber (s.a.v.) arkasındakilerle beraber bir rükû ve iki secde yaptı. O sırada diğer grup düşman karşısında ayakta duruyorlardı. Sonra Hz. Peygamber (s.a.v.) (secdeden) kalkınca beraberindekiler de kalkıp gittiler ve düşmanın karşısında durdular. (Daha önce) düşman karşısında olan grup gelip kendi başlarına rükû ve secdelerini yaptı. O

³⁴⁷ Ebû Dâvûd, "Şalâtü's-sefer", 12; Hâkim en-Nisâbü'rî, el-Müstedrek, 3/32.

esnada Rasûlüllâh (s.a.v.) ayakta duruyordu. Sonradan gelen bu grup ikinci rek'ata kalkınca Hz. Peygamber (s.a.v.) bunlarla birlikte bir rükû ve iki secde yaptı. Rasûlüllâh (s.a.v.) ve beraberindekiler otururken düşman karşısında duranlar tekrar gelip rükû ve secdeye vardılar. Daha sonra da hep beraber selâm verdiler. Böylece (cemaatle kılınan namazın miktarı) Resûlullah (s.a.v.) için iki rek'at her iki taifede bulunan kimseler içinse birer rek'at oldu.

Rivayet; Ebû Dâvûd,³⁴⁸ Nesâî,³⁴⁹ Ahmed b. Hanbel,³⁵⁰ Bezzâr,³⁵¹ İbn Huzeyme,³⁵² Tahâvî,³⁵³ İbn Hibbân,³⁵⁴ Hâkim³⁵⁵ ve Beyhakî³⁵⁶ tarafından tahrîc edilmiştir. Buhârî ise hadisi sadece غزوة نجد صلاة الخوف فِي غزوة نجد صَلَّى مَعَ النَّبِيِّ ﷺ şeklinde cezm³⁵⁷ sîgasıyla muallak olarak tahrîc etmiştir.³⁵⁸

Hâkim, rivayetin Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahih olduğunu ifade etmekte Zehebî de buna katılmaktadır.³⁵⁹ Tirmizî, rivayetin Buhârî'ye göre hasen olduğunu aktarmakta,³⁶⁰ Aynî de rivayeti sahih kabul etmektedir.³⁶¹

Rivayet, Urve b. Zübeyr'den Ebû'l-Esved (Muhammed b. Abdurrahmân) ve Muhammed b. Cafer kanalıyla gelmektedir. Ebû'l-Esved hadisi Urve > Mervân b. Hakem > Ebû Hüreyre şeklinde aktarmaktadır. Muhammed b. Cafer ise hadisi, arada Mervân b. Hakem olmaksızın Urve > Ebû Hüreyre şeklinde aktarmaktadır ki Dârekutnî bunun daha doğru olduğunu düşünmektedir.³⁶²

³⁴⁸ Ebû Dâvûd, "Şalâtü's-sefer", 15.

³⁴⁹ Nesâî, Şalâtü'l-havf", 18.

³⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, Müsned, 14/12.

³⁵¹ Bezzâr, Müsnedü Bezzâr, 14/347.

³⁵² İbn Huzeyme, Şahîhu İbni Huzeyme, 2/301.

³⁵³ Tahâvî, Şerhu Me'âni'l-âsâr, 1/314.

³⁵⁴ İbn Hibbân, es-Şahîh, 7/131-132.

³⁵⁵ Hâkim en-Nisâbü'rî, el-Müstedrek, 1/488.

³⁵⁶ Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, 3/375.

³⁵⁷ Cezm sîgası: Muallak olarak verilen rivayetin, sağlam bir senedinin olduğunu ifade eden bir lafız. bk. İsmail Lütfi Çakan, "Cezm", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/513.

³⁵⁸ Buhârî, "Meğâzî", 29.

³⁵⁹ Hâkim en-Nisâbü'rî, el-Müstedrek, 1/488. Zehebî'nin görüşü dipnotta yer almaktadır.

³⁶⁰ Tirmizî, 'İlelü't-Tirmizî'l-kebir, 98.

³⁶¹ Aynî, Nuhabü'l-efkâr, 5/239.

³⁶² Ebû'l-Hasen 'Alî b. 'Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, el-'İlelü'l-vâride fi'l-'eḥâdîsi'n-nübüvve, thk. Maḥfûzurrahmân Zeynullâh es-Selefî, Muhammed b. Şâlih ed-Debbâsî (Riyad: Dâru Taybe, 1405), 9/52.

Rivayette her grubun iki rek‘at kıldığı anlatılmaktadır. Dolayısıyla rivayetin sonundaki “وَلِكُلِّ رَجُلٍ مِنَ الطَّائِفَتَيْنِ رَكْعَةٌ، رَكْعَةٌ” ifadesi, “her bir grup tek rek‘at kıldı” manasında değil de “imamla birlikte cemaat halinde birer rek‘at kıldı” manasında anlaşılması gerekir.³⁶³ Nitekim Nesâî, Ahmed b. Hanbel, İbn Huzeyme, Tahâvî’nin rivayetlerinde bu kısım الطَّائِفَتَيْنِ رَكْعَتَانِ رَكْعَتَانِ (her grup iki rek‘at kıldı) şeklinde geçmektedir.³⁶⁴ Beyhakî de doğrusunun bu olduğunu ifade etmektedir.³⁶⁵ Böylece herhangi bir te’vile ihtiyaç duymadan hadisin son kısmı, metinle uyumlu hale gelmektedir. Rivayetleri incelediğimizde bu fark, rivayeti Hayve > Ebû’l-Esved kanalıyla aktaran Ebû Abdurrahmân el-Mukrî’den alan bir râvî tarafından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Hiz. Peygamber (s.a.v.) ikinci rek‘atı kılıp arkasındaki cemaatle birlikte teşehhüde oturunca, düşman karşısında olan grup gelip kalan tek rek‘atı kılmış, ardından onlar da teşehhüde oturmuşlardır. Bu esnada bütün cemaat namazda olup düşman tarafı boş bırakılmış olmaktadır. Kısa bir süre de olsa böyle bir durumun olmasından hareketle, bu namazın, korkunun az olduğu, düşmanın saldırmasından endişe edilmediği bir ortamda kılındığı ya da Müslümanların, aldıkları tedbirler neticesinde, bu süre zarfında düşmanın saldırıya cesaret edemeyeceğine inandıkları sonucuna varılabilir.³⁶⁶

Rivayette namazın, ikinci vaktinde ve Necid gazvesinde kılındığı belirtilmektedir. Bundan maksat Zâtürrikâ‘ Gazvesi’dir.³⁶⁷ Nitekim Buhârî, rivayete Zâtürrikâ‘ Gazvesi Babı’nda yer vermektedir.³⁶⁸

Bu rivayette tarif edilen korku namazı kılındığı esnada düşmanın, kableden başka bir konumda olduğu anlaşılmaktadır.³⁶⁹ Ebû Dâvûd, İbnü’l-Münzir, İbn

³⁶³ Sehârenfûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 5/422; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 3/375.

³⁶⁴ Nesâî, *Şalâtü’l-havf*, 18; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 14/12-13; İbn Huzeyme, *Şahîhu İbni Huzeyme*, 2/301; Tahâvî, *Şerhu Me‘âni’l-âsâr*, 1/314.

³⁶⁵ Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 3/375.

³⁶⁶ Sübkî, *el-Menhel*, 7/113.

³⁶⁷ Sübkî, *el-Menhel*, 7/112; Bedrüddîn el-‘Aynî, *Şerhu Ebî Dâvûd*, 5/120; Sehârenfûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 5/420.

³⁶⁸ Buhârî, “Meğâzî”, 29. Buhârî rivayetin devamında Ebû Hüreyre’nin Hayber günlerinde Müslüman olduğunu aktarmaktadır. Buhârî’nin buradaki maksadı, rivayette geçtiği üzere Ebû Hüreyre’nin bu gazveye bizzat katılmasından hareketle Zâtü’r-rikâ‘ Gazvesi’nin Hayber savaşından sonra gerçekleştiğine dair olan görüşünü desteklemektir. Bk. İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 7/428; Bedrüddîn el-‘Aynî, *‘Umdetü’l-Kârî*, 17/200.

³⁶⁹ Bedrüddîn el-‘Aynî, *Şerhu Ebî Dâvûd*, 5/119; Sübkî, *el-Menhel*, 7/110.

Huzeyme, bu rivayeti düşman kıble tarafında değilse korku namazının nasıl kılınacağını anlatan bab başlıkları altında vermektedir.³⁷⁰ Namaz esnasında bir grubun arkaları kıbleye dönük olduğu halde namaza başlamaları zaruret durumuyla izah edilmektedir.³⁷¹

Tahâvî, rivayette anlatılan namazın, konuyla ilgili âyete uymadığı, konu hakkında gelen diğer rivayetleri almanın daha evlâ olduğu görüşündedir.³⁷² Korku namazı konusunda bu rivayetin tercih edilmediği kaynaklarda zikredilmektedir.³⁷³ Aynî'ye göre bunun sebebi rivayetin mensûh olmasıdır. Zira namaza sonradan katılanların, önce kılmadıkları rek'atı kaza edip ardından imama uymaları İslâm'ın ilk yıllarında uygulanmıştır ve sonradan nesh edilmiştir.³⁷⁴

Netice olarak Ebû Hüreyre'den, salâtü'l-havf ile alakalı iki farklı kılınış şekli rivayet edilmektedir. Birinci rivayette Uşfân'da kılınan korku namazı anlatılmıştır. Düşman kıble tarafında olduğu halde kılınan bu namazda cemaat, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) arkasında iki saf halinde durup namaza beraberce başlamış ve beraberce bitirmişlerdir. Şu kadar var ki Hz. Peygamber'le (s.a.v.) her iki rek'atta kıyam ve rükû birlikte iken secdelerde cemaat ikiye ayrılmış; bir grup birinci rek'atta diğer grup ikinci rek'atta Hz. Peygamber'e (s.a.v.) uymuş ve kalan secdeleri münferit olarak eda etmişlerdir.

İkinci rivayette Zâtürrikâ' Gazvesi'inde kılınan korku namazı anlatılmıştır. Düşman kıble tarafında olmadığı için Hz. Peygamber (s.a.v.) orduyu iki bölüme ayırmış, bir grup kendi arkasında saf olurken diğer grup düşman karşısında mevzilenmiştir. Namaza hep birlikte başlamakla birlikte ilk rivayetin aksine burada sadece kıyam Hz. Peygamber'le (s.a.v.) birlikte olup rükû ve secdeler dönüşümlü olarak cemaatle kılınmış ve kalan rek'at münferit olarak tamamlanmıştır. Burada dikkat çeken husus düşmanın konumu sebebiyle bir grubun kıblenin aksi istikametine doğru namaza başlamalarıdır.

³⁷⁰ Ebû Dâvûd, "Salâtü's-sefer", 15; İbn Huzeyme, *Şahîhu İbni Huzeyme*, 2/301; İbnü'l-Münzir, *el-Evsaf fi's-sünen ve'l-icmâ' ve'l-ihtilâf*, 5/35.

³⁷¹ Bedrüddîn el-'Aynî, *Şerhu Ebî Dâvûd*, 5/119.

³⁷² Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âsâr*, 1/314.

³⁷³ Serahsî, *el-Mebsût*, 2/47; 'Alâ'üddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Aḥmed el-Ḥanefî el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-şanâ'i' fi tertîbi's-şerâ'i'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1986), 1/243; 'Aynî, *Nuḥabü'l-efkâr*, 5/236.

³⁷⁴ Bedrüddîn el-'Aynî, *Şerhu Ebî Dâvûd*, 5/124.

2.4. Hz. Âişe'den Gelen Rivayet

Bu başlık altında konuyla ilgili Hz. Âişe'den gelen rivayetler incelenmeye çalışılacaktır. Tespit edilebildiği kadarıyla kendisinden tek rivayet aktarılmaktadır.

عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ صَلَاةَ الْخَوْفِ بِذَاتِ الرِّقَاعِ قَالَتْ فَصَدَعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ النَّاسُ صَدْعَيْنِ فَصَفَّتْ طَائِفَةٌ وَرَاءَهُ وَقَامَتْ طَائِفَةٌ وَجَاهُ الْعَدُوِّ قَالَتْ: فَكَبَّرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَكَبَّرَتِ الطَّائِفَةُ الَّذِينَ صَفُّوا خَلْفَهُ ثُمَّ رَكَعُوا وَرَكَعُوا ثُمَّ سَجَدَ وَسَجَدُوا ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ فَرَفَعُوا ثُمَّ مَكَثَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ جَالِسًا وَسَجَدُوا لِأَنْفُسِهِمُ السَّجْدَةَ الثَّانِيَةَ ثُمَّ قَامُوا فَانْكَصَوْا عَلَى أَعْقَابِهِمْ يَمْشُونَ الْقَهْقَرَى حَتَّى قَامُوا مِنْ وَرَائِهِمْ وَأَقْبَلَتِ الطَّائِفَةُ الْأُخْرَى فَصَفُّوا خَلْفَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَكَبَرُوا ثُمَّ رَكَعُوا لِأَنْفُسِهِمْ ثُمَّ سَجَدَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ السَّجْدَةَ الثَّانِيَةَ فَسَجَدُوا مَعَهُ ثُمَّ قَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مِنْ رَكَعَتِهِ وَسَجَدُوا لِأَنْفُسِهِمُ السَّجْدَةَ الثَّانِيَةَ ثُمَّ قَامَتِ الطَّائِفَتَانِ جَمِيعًا فَصَفُّوا خَلْفَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَرَكَعَ بِهِمْ رَكَعَةً وَرَكَعُوا جَمِيعًا ثُمَّ سَجَدَ فَسَجَدُوا جَمِيعًا ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ فَرَفَعُوا مَعَهُ كُلُّ ذَلِكَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ سَرِيعًا جِدًّا لَا يَأْلُو أَنْ يُخَفِّفَ مَا اسْتَطَاعَ ثُمَّ سَلَّمَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَسَلَّمُوا ثُمَّ قَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ قَدْ شَرَكَهُ النَّاسُ فِي صَلَاتِهِ كُلِّهَا

Tercümesi:

Hz. Âişe'den nakledildiğine göre Rasûlüllâh (s.a.v.) Zâtürrikâ'da korku namazını şöyle kılmuştır: “Bir grup kendi arkasında saf olacak, diğer grup da düşman karşısında olacak şekilde orduyu iki gruba ayırmıştır. Rasûlüllâh (s.a.v.) namaza başlayınca arkasında olanlar da namaza başlamış ve beraberce rükû yapmışlardır. Ardından yine birlikte secdeye gittikten sonra Hz. Peygamber (s.a.v.) iki secde arasında oturup beklemiş, grup ikindi secdelerini kendileri yapmıştır. Sonra bu grup yüzlerini kıbleden çevirmeden geri geri gidip, arkalarında olan grubun gerisine varıp düşmanı gözetlemeye başlamışlardır. Bunun üzerine bu defa diğer grup gelip Rasûlüllâh'ın (s.a.v.) arkasında saf tutmuş, tekbir alıp rükû yapmışlardır. Hz. Peygamber (s.a.v.) ikinci secdesini yapınca bunlar da secdeye gitmiş, Hz. Peygamber (s.a.v.) ikinci rek'ata kalkınca bunlar kendi başlarına ikinci secdelerini yapmıştır. Ardından (düşman karşısında olan grubun da gelmesiyle) her iki grup Rasûlüllâh'ın (s.a.v.) arkasında saf tutmuşlardır. Sonra olabildiğinde acele edip en hızlı bir şekilde ikinci rek'atı birlikte kılıp, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) selâm vermesiyle topluca selâm

verip namazdan çıkmışlardır. Böylece her iki grup bütün namazı Hz. Peygamber (s.a.v.) ile kılmıştır.”

Rivayet; Ebû Dâvûd,³⁷⁵ Ahmed b. Hanbel,³⁷⁶ İbn Huzeyme,³⁷⁷ İbn Hibbân,³⁷⁸ Hâkim³⁷⁹ ve Beyhakî³⁸⁰ tarafından tahrîc edilmiştir.

Hâkim, bu rivayetin salâtü'l-havf konusunda en detaylı ve doyurucu bilgiyi veren rivayet olduğunu ve Müslim'in şartına uyduğunu ifade etmiştir.³⁸¹ Zehebî de Hâkim'in bu tespitine muvafakat göstermiştir.³⁸² Konuyla ilgili diğer hadislerin genelde muhtasar olarak aktarılmasına karşın bu rivayette namaz, iftitah tekbirinden başlayıp sondaki selâma varıncaya kadar her bir fiil, düzenli bir şekilde anlatıldığından dolayı Hâkim'in bu ifadeyle, rivayetteki anlatım üslubu ve içeriğine dikkat çektiği akla gelmektedir.

Korku namazıyla ilgili rivayetler arasında kadın sahâbîden nakledilen tek rivayet Hz. Âişe'den gelen bu rivayettir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) savaşa çıkacağı zamanlar eşleri arasında kura çektiği, kura kime çıkmışsa onu beraberinde götürdüğü gibi başka kadın sahâbîlerin de gazvelere katıldığı bilinmektedir.³⁸³ Ancak savaşa bizzat katılmış olsalar bile kadınlar, genelde yaralıları tedavi etmek, su taşımak vb. geri hizmetlerde yardımcı olmaları maksadıyla orduya dahil edildiğinden ve geri hizmette vazifeli olanların siperde kılınan namaza ait detaylara vakıf olamayacağından dolayı, namaza dair oldukça fazla detay içeren rivayetlerin erkek sahâbe tarafından aktarıldığı düşünülebilir.

Hz. Âişe'nin bu rivayeti Urve b. Zübeyr kanalıyla gelmektedir. Bu rivayetin isnadında Dârekutnî ve Beyhakî'nin de dikkat çektiği gibi birtakım farklılıklar bulunmaktadır.³⁸⁴ Şöyle ki; Urve'den konuyla ilgili rivayetler Muhammed b. Abdurrahmân ve Muhammed b. Cafer yoluyla gelmektedir. Muhammed b.

³⁷⁵ Ebû Dâvûd, “Şalâtü's-sefer”, 15.

³⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 43/374.

³⁷⁷ İbn Huzeyme, *Şahîhu İbni Huzeyme*, 2/303.

³⁷⁸ İbn Hibbân, *es-Şahîh*, 7/124-125.

³⁷⁹ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 1/487.

³⁸⁰ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/376.

³⁸¹ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 1/487.

³⁸² Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 1/487. Zehebî'nin görüşü dipnotta yer almaktadır.

³⁸³ Zekerîya Akman, “Hz. Peygamber Döneminde Savaşlarda Kadın”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2012), 257.

³⁸⁴ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/375; Dârekutnî, *el-İlelü'l-vârîde fî'l-'eḥâdîsi'n-nübüvve*, 9/52.

Abdurrahmân yoluyla gelen tariklerde rivayetin sahâbî râvîsi olarak Ebû Hüreyre zikredilmektedir. Muhammed b. Cafer tarikiyle gelen rivayeti aktaran râvî Muhammed b. İshak'tır. Zikri geçen râvîden rivayeti aktaran Yûnus b. Bukeyr ve Seleme b. Fazl tariklerinde, rivayetin sahâbî tabakasında yine Ebû Hüreyre zikredilmektedir. Ancak Muhammed b. İshak'tan rivayeti aktaran bir diğer râvî olan İbrâhîm b. Sa'd rivayetinde ise sahâbe tabakasında Hz. Âişe zikredilmektedir.³⁸⁵ İbrâhîm b. Sa'd bu şekilde rivayet etmekle rivayetinde tek kalmakta ve rivayet garîb olmaktadır.³⁸⁶ İşte bu noktada rivayette bir hata yapıldığı bu hatanın da İbrâhîm b. Sa'd veya hadisi ondan aktaran oğlu Yâkub b. İbrâhîm'den kaynaklandığı düşünülebilir. Çünkü Yâkub b. İbrâhîm > İbrâhîm b. Sa'd yoluyla hadisi aktaran sonraki bütün râvîler, rivayeti Hz. Âişe'ye isnat etmektedir. Bu iki râvî sika olmakla birlikte³⁸⁷ Urve, genelde teyzesi Hz. Âişe'den hadis aktardığı için³⁸⁸ böyle bir hataya düşmeleri ihtimal dahilindedir. Ayrıca yukarıda açıkladığımız üzere bu konudaki rivayetlerin erkek sahâbîlerden gelmesi bu hata ihtimalini kuvvetlendirmektedir.³⁸⁹

Hz. Âişe'den gelen bu rivayetin isnadıyla ilgili problemin yanında metnin muhtevasıyla ilgili de farklı değerlendirmeler mevcuttur.³⁹⁰ Hz. Âişe'den gelen bu rivayetin, Ebû Hüreyre'den gelen rivayetin aynısı olup olmadığı konusunda ihtilaf bulunmaktadır. Ebû Dâvûd'un, Ebû Hüreyre ve Hz. Âişe'den gelen bu rivayetleri aynı bab başlığı altında ve aynı bağlamda vermesinden hareketle her iki rivayeti aynı kabul ettiği anlaşılmaktadır.³⁹¹ Beyhakî de aralarındaki lafız farklılıklarına işaret etmekle birlikte iki rivayetin aynı olduğu kanaatini taşımaktadır.³⁹² Yine Beyhakî, başka bir eserinde bu rivayeti aktaran iki farklı sahâbîyi birlikte zikretmekte, ancak rivayetin Ebû Hüreyre'ye ait olmasını daha doğru kabul ettiği anlaşılmaktadır.³⁹³

³⁸⁵ Dârekuṭnî, *el-İlelû'l-vâride fi'l-eḥâdîsi'n-nübüvve*, 9/52.

³⁸⁶ Fethî, *Fazlû'r-Raḥîm*, 13/250.

³⁸⁷ Ebû'l-Ḥasen Aḥmed b. 'Abdillâh el-Kûfî el-İclî, *eş-Şikât*, thk. 'Abdül'alîm 'Abdül'azîm el-Bestevî (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1405), 2/372; Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muḥammed b. Aḥmed b. 'Osmân ez-Zehabî, *er-Ruvâtüş-şikât el-mütekellem fihim bimâ lâ yücübü reddehüm*, thk. Muḥammed İbrâhîm el-Mevşilî (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1412), 37.

³⁸⁸ İrfan Aycan, "Urve b. Zübeyr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/184.

³⁸⁹ Selmân, "Merviyyâtü şalâti'l-ḥavf", 843.

³⁹⁰ İbn Receb, *Fethu'l-bârî şerhu Şahîhi'l-Buḥârî*, 8/388.

³⁹¹ Ebû Dâvûd, "Şalâtü's-sefer", 15.

³⁹² Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/375.

³⁹³ Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âşâr*, 5/24.

Öte yandan söz konusu iki rivayetin farklı olduğunu, her bir rivayette anlatılan namaz kılma şeklinin müstakil bir şekil olduğunu kabul edenler de bulunmaktadır. Örneğin İbn Hibbân her iki rivayeti farklı bab başlıkları altında vermektedir.³⁹⁴ Aynı şekilde İbn Huzeyme ve İbnü'l-Münzir de her iki rivayeti birbirinden bağımsız bir şekilde ele almakta, her bir rivayetteki namaz kılma şeklinin farklı olduğu düşüncesini taşımaktadır.³⁹⁵ Bu iki rivayeti, aynı kabul etmenin doğru olmadığı kanaatindeyiz. Zira her iki rivayet arasında bariz farklar bulunmaktadır.³⁹⁶ Örneğin, Hz. Âişe'den gelen rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v.) tekbir alıp namaza başlayınca sadece arkasında bulunan saf tekbir almaktadır. Ebû Hüreyre'den gelen rivayete göre ise düşman karşısında olan grup da arkaları kibleye dönük olduğu halde tekbir almaktadır. Yine Hz. Âişe rivayetine göre imam, ilk rek'atın birinci secdesini yaptıktan sonra oturur bir halde durup düşman karşısında olan grubun gelmesini beklemektedir. Ebû Hüreyre rivayetine göre ise imam, düşman karşısında olan grubun gelip namaza dahil olması için ikinci rek'atın kıyamında beklemektedir. İbn Huzeyme ve İbnü'l-Münzir söz konusu rivayetlerle ilgili bab başlıklarında bu iki hususu öne çıkartmaktadır.³⁹⁷ İki rivayeti aynı bab başlığı altında ele alan Ebû Dâvûd ise belki de bu ihtilaftan dolayı, oluşturduğu bab başlığında imamın nerede beklediğine temas etmemektedir.³⁹⁸ Görebildiğimiz kadarıyla Ebû Dâvûd'un üzerine yapılan şerhlerde dikkat çekilmemiş olsa da Hz. Âişe rivayetinin, o bab başlığı altında verilmesi doğru değildir. Zira bab başlığında "arkaları kibleye dönük olsa bile her iki grup beraberce tekbir alır" ifadesi geçmektedir. Yukarıda da değinildiği üzere Hz. Âişe rivayetinde imamla birlikte sadece bir grup tekbir almaktadır.

Hz. Âişe'den gelen bu rivayette anlatılan korku namazının kılınıp şekli, Ebû Hüreyre'den gelen rivayetteki anlatıma uymadığı gibi konuyla ilgili diğer sahâbîlerden gelen rivayetlerdeki kılınıp şekillerine de uymamaktadır. Bu hususun önemli olması yanında özellikle namazın ikinci rek'atının topluca kılınması, o esnada düşman

³⁹⁴ İbn Hibbân, *es-Şahîh*, 7/123-125, 131.

³⁹⁵ İbnü'l-Münzir, *el-Evsat fi's-sünen ve'l-icmâ' ve'l-ihtilâf*, 5/35-36; İbn Huzeyme, *Şahîhu İbni Huzeyme*, 2/301-303.

³⁹⁶ Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak el-'Azîmâbâdî, *'Avnü'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415), 4/83.

³⁹⁷ İbn Huzeyme, *Şahîhu İbni Huzeyme*, 2/301-303; İbnü'l-Münzir, *el-Evsat fi's-sünen ve'l-icmâ' ve'l-ihtilâf*, 5/35-36.

³⁹⁸ Ebû Dâvûd, "Şalâtü's-sefer", 15.

tarafının tamamen boş bırakılması da dikkat çekmektedir. Diğer rivayetlerde bir grup daima düşmanı gözetlemektedir ki salâtü'l-havfin maksadına uygun olan da böyle yapılmasıdır.

Bu açıklamalara binaen üzerinde durduğumuz rivayetin ya müstakil bir rivayet olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Ya da bu rivayetin, aslında Ebû Hüreyre'e gelen rivayet olduğunu ve hem Hz. Âişe'ye isnadında hem de metninde bir hata olduğu kabul etmek gerekir. Korku namazıyla ilgili rivayetlerin tarikleri arasında metin açısından farklılık bulunması, sıkça rastlanan bir durumdur.³⁹⁹ Konuyla ilgili eserlere bakıldığında Hz. Âişe'den gelen bu rivayet üzerinde çok durulmadığı görülecektir. Bu da rivayetin Ebû Hüreyre'den gelmesinin doğru kabul edildiğine dair bir kanaat oluşturmaktadır. Yukarıda zikrettiklerimizin dışında hiçbir âlimin, diğer rivayetlerde anlatılan namaz kılma şekillerinden farklı olmasına rağmen Hz. Âişe'den gelen rivayeti müstakil bir şekil olarak kabul etmemeleri de bu kanaati desteklemektedir.⁴⁰⁰ Ayrıca Tirmizî korku namazıyla ilgili rivayetleri aktaran sahâbîler arasında Hz. Âişe'yi zikretmemektedir.⁴⁰¹

2.5. Câbir b. Abdullâh'dan Gelen Rivayetler

Bu başlık altında konuyla ilgili Câbir b. Abdullâh'dan gelen rivayetler incelenmeye çalışılacaktır. Tespit edilebildiği kadarıyla korku namazıyla alakalı en fazla rivayet Câbir b. Abdullâh'dan gelmektedir. Kendisine isnad edilen rivayet sayısı beştir.

2.5.1. Rivayet-1:

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: شَهِدْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ صَلَاةَ الْخَوْفِ. فَصَفْنَا صَفَيْنِ: صَفٌّ خَلْفَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَالْعَدُوُّ بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْقِبْلَةِ فَكَبَّرَ النَّبِيُّ ﷺ وَكَبَّرْنَا جَمِيعًا ثُمَّ رَكَعَ وَرَكَعْنَا جَمِيعًا ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ الرُّكُوعِ وَرَفَعْنَا جَمِيعًا. ثُمَّ انْحَدَرَ بِالسُّجُودِ وَالصَّفُّ الَّذِي يَلِيهِ. وَقَامَ الصَّفُّ الْمُؤَخَّرُ فِي نَحْرِ الْعَدُوِّ. فَلَمَّا قَضَى النَّبِيُّ ﷺ السُّجُودَ، وَقَامَ النِّصْفَ الَّذِي يَلِيهِ، انْحَدَرَ الصَّفُّ الْمُؤَخَّرُ بِالسُّجُودِ. وَقَامُوا ثُمَّ تَقَدَّمَ الصَّفُّ الْمُؤَخَّرُ وَتَأَخَّرَ الصَّفُّ الْمُقَدَّمُ. ثُمَّ رَكَعَ النَّبِيُّ ﷺ وَرَكَعْنَا جَمِيعًا. ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ الرُّكُوعِ وَرَفَعْنَا جَمِيعًا.

³⁹⁹ İbn 'Abdilber, *et-Temhîd*, 23/166.

⁴⁰⁰ Çelik, "Korku Namazı", 228.

⁴⁰¹ Tirmizî, "Sefer", 8.

ثُمَّ انْحَدَرَ بِالسُّجُودِ وَالصَّفِّ الَّذِي يَلِيهِ الَّذِي كَانَ مُؤَخَّرًا فِي الرُّكْعَةِ الْأُولَى وَقَامَ الصَّفُّ الْمُؤَخَّرُ فِي نُحُورِ
الْعَدُوِّ. فَلَمَّا قَضَى النَّبِيُّ ﷺ السُّجُودَ وَالصَّفِّ الَّذِي يَلِيهِ. انْحَدَرَ الصَّفُّ الْمُؤَخَّرُ بِالسُّجُودِ. فَسَجَدُوا. ثُمَّ
سَلَّمَ النَّبِيُّ ﷺ وَسَلَّمْنَا جَمِيعًا. قَالَ جَابِرٌ: كَمَا يَصْنَعُ حَرَسُكُمْ هَؤُلَاءِ بِأَمْرَائِهِمْ.

Tercümesi:

Câbir b. Abdullâh'ın şöyle dediği nakledilmiştir: Hz. Peygamber'le (s.a.v.) beraber korku namazı kıldım. Bizi arka arkaya iki saf yaptı. Bir grup Hz. Peygamber'in (s.a.v.) arkasında idi. O esnada düşman, bizimle kible arasında bir konumda idi. Rasûlüllâh (s.a.v.) namaza başlayınca hep beraber tekbir aldık, rükû yapınca biz de hep birlikte rükû yaptık. Rükûdan kalktığında biz de kalktık. Ardından Rasûlüllâh (s.a.v.) ve arkasında olan grup secdeye gitti. Diğer grup (ikinci safta olanlar) ise düşman karşısında nöbete durdu. Hz. Peygamber (s.a.v.) secdeyi yapıp onunla secdeye giden grup ayağa kalkınca arka safta olanlar (birinci rek'atın) secdelerini yaptı. Ardından birinci saf arka safa, ikinci saf ön safa gelecek şekilde yer değiştirdiler. (İkinci) rek'at için rükû yaptığında yine hep beraber rükû yaptık ve kalktık. Rasûlüllâh (s.a.v.) arkasındaki grupla birlikte secdeye gitti. (Bu grup birinci rek'atta arka safta bulunuyordu.) diğer grup ise düşmana karşı durmuştu. Hz. Peygamber (s.a.v.) ve arkasındaki safta olanlar secdeleri tamamlayınca, düşman karşısında ayakta bekleyen grup da eğilip secdelerini yaptı. Sonra Rasûlüllâh (s.a.v.) selâm verince hep birlikte selâm verdik. Câbir şunu da söylemiştir: (Bu namazın kılınışı) Muhafızlarınızın, emirlerinize (namaz kılınırken nöbetleşe korumalık) yaptıkları gibidir.

Rivayet; Müslim,⁴⁰² Nesâî,⁴⁰³ Ahmed b. Hanbel,⁴⁰⁴ Serrâc (ö. 313/925),⁴⁰⁵ Ebû Avâne (ö. 316/929)⁴⁰⁶ Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1038)⁴⁰⁷ ve Beyhakî⁴⁰⁸

⁴⁰² Müslim, "Şalâtü'l-müsâfirîn", 307.

⁴⁰³ Nesâî, "Şalâtü'l-havf", 18.

⁴⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 22/322-323.

⁴⁰⁵ Serrâc eş-Şekâfi, *Müsnedü's-Serrâc*, 475.

⁴⁰⁶ Ebû 'Avâne, *Müstahrecü Ebî 'Avâne*, 2/86.

⁴⁰⁷ İsfahânî, *el-Müsnedü'l-müstahrec*, 2/431.

⁴⁰⁸ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/366.

tarafından tahrîc edilmektedir. Beyhakî ve Begavî'ye göre (ö. 516/1122), rivayet sahihtir.⁴⁰⁹

Atâ b. Ebî Rebâh > Câbir kanalıyla gelen bu rivayette anlatılan korku namazının kılınış şekli, Ebû Ayyâş'ın rivayet ettiği Usfân'da kılınan namazın şekliyle birebir örtüşmektedir. Bundan dolayı pek çok âlim, Usfân'da kılınan korku namazı konusunda bu iki sahâbîden gelen rivayeti birlikte tahrîc etmekte ve değerlendirmektedir.⁴¹⁰

Verdiğimiz rivayette anlatılan korku namazının kılınışı, Ebü'z-Zübeyr > Câbir tarikiyle gelen başka bir rivayette anlatılan korku namazının kılınışıyla birebir örtüşmektedir.⁴¹¹ Ancak gelen rivayetin bazı tariklerinde namazın "Nahl" bölgesinde kılındığı ifade edilmektedir. Bu bölge de kendilerine karşı Zâtürrikâ' Gazvesi'nin yapıldığı Gatafân kabilesinin bir yurduudur.⁴¹² Buhârî de Ebü'z-Zübeyr'den gelen Câbir'in bu rivayetini Zâtürrikâ' Gazvesi' babında muallak olarak tahrîc etmiştir.⁴¹³ Buhârî'nin hadisi burada vermesinden hareketle, onun Câbir'den korku namazıyla ilgili gelen rivayetlerin hepsini Zâtürrikâ' Gazvesi'ne ait kabul ettiği söylenmektedir.⁴¹⁴

İbn Hacer, Ebü'z-Zübeyr > Câbir yoluyla gelen rivayette anlatılan korku namazının Zâtürrikâ' Gazvesi'yle ilgisi olmadığı kanaatindedir. Ona göre bu rivayet Usfân'da kılınan namaza aittir. İbn Hâcer, hem namaz şeklinin aynı olması hem de anlatım üslubunun benzerliğinden dolayı bu görüşünü temellendirmek için Usfân'da kılınan korku namazını anlatan rivayetlere atıfta bulunmaktadır.⁴¹⁵ Muallimî (ö. 1386/1966), İbn Hacer'in kendisi açıkça ifade etmese de bu anlattıklarından hareketle rivayetteki yer hususunda hata olduğu sonucunu çıkarmaktadır.⁴¹⁶ İbn Hacer'in bu

⁴⁰⁹ Begavî, *Şerhu's-sünne*, 4/290-291; Beyhakî, *el-Hilâfiyyât*, 4/78.

⁴¹⁰ Ebû Dâvûd, "Şalâtü's-sefer", 12; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/365-366; İbnü'l-Münzir, *el-Evsaf fî's-sünen ve'l-icmâ' ve'l-ihtilâf*, 5/30; Begavî, *Şerhu's-sünne*, 4/290-291; İbn Battâl, *Şerhu Şahîhi'l-Buhârî*, 2/539-540; Aynî, *Nuhabü'l-efkâr*, 5/260; Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfi'î, *er-Risâle*, thk. Ahmed Şâkir (Mısır: Muşafâ'l-Bâbî'l-Halebî, 1357), 1/260-261.

⁴¹¹ Müslim, "Şalâtü'l-müsâfirîn", 308; İbn Hibbân, *es-Şahîh*, 7/129-130; Nesâî, "Şalâtü'l-havf", 18; İbn Huzeyme, *Şahîhu İbni Huzeyme*, 2/295; İbn Mâce, "İkâmetü's-şalât", 151; Ebû Avâne, *Müstahrecü Ebî Avâne*, 2/87-88; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 23/263-264; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/366; Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âşâr*, 5/29; İsfahânî, *el-Müsnedü'l-müstahrec*, 2/431.

⁴¹² Kaştallânî, *İrşâdü's-sârî*, 6/334.

⁴¹³ Buhârî, "Megâzî" 29.

⁴¹⁴ Bedrüddin el-Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, 17/196; Kaştallânî, *İrşâdü's-sârî*, 6/334.

⁴¹⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 7/423.

⁴¹⁶ Mu'allimî, *İ'âdetü's-şalât*, 196.

yorumu kendisinden sonraki pek çok müellif tarafından kabul edilmektedir.⁴¹⁷ Ayrıca Ebü’z-Zübeyr > Câbir kanalıyla bir rivayette namazın kılındığı yerin Usfân olarak zikredilmesi,⁴¹⁸ pek çok âlimin söz konusu rivayeti Usfân’daki korku namazı başlığı altında vermesi İbn Hacer’in görüşünü desteklemektedir.⁴¹⁹

İbn Huzeyme bu şekilde namazın, düşman kıble cihetinde olduğunda ve diğer rivayetlerdeki namazlara nispetle korkunun daha az olduğu durumda kılınacağını ifade etmektedir.⁴²⁰

2.5.2. Rivayet-2:

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى بِهِمْ صَلَاةَ الْخَوْفِ، فَقَامَ صَفٌّ بَيْنَ يَدَيْهِ، وَصَفٌّ خَلْفَهُ صَلَّى بِالَّذِينَ خَلْفَهُ رُكْعَةً وَسَجْدَتَيْنِ، ثُمَّ تَقَدَّمَ هُوَ لَا حَتَّى قَامُوا فِي مَقَامِ أَصْحَابِهِمْ، وَجَاءَ أُولَئِكَ، فَقَامُوا مَقَامَ هُوَ لَا وَصَلَّى بِهِمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رُكْعَةً وَسَجْدَتَيْنِ، ثُمَّ سَلَّمَ فَكَانَتْ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رُكْعَتَانِ، وَلَهُمْ رُكْعَةٌ

Tercümesi:

Câbir b. Abdullâh’ın şöyle dediği nakledilmiştir: “Hz. Peygamber (s.a.v.) onlara korku namazı kıldırdı. Bir saf ön tarafında, diğer saf ise arkasında durdu. Hz. Peygamber (s.a.v.) arkasındaki safa bir rek‘at kıldırdı. Ardından saflar yer değiştirip (düşmanı gözetlemek için) ön tarafta bulunan saf Hz. Peygamber’in (s.a.v.) arkasına gelince onlara da bir rek‘at kıldırdı ve ardından selâm verdi. Böylece Hz. Peygamber (s.a.v.) iki rek‘at, arkasında olanlar ise tek rek‘at kıldı.”

⁴¹⁷ Vellevî, *el-Bahrü’l-muhîṭ*, 16/711-712.

⁴¹⁸ Ṭaberânî, *Müsnedü’ş-Şâmiyyîn - eṭ-Ṭaberânî*, 3/370.

⁴¹⁹ Mâverî, *el-Hâvî’l-kebîr*, 2/473; Nevevî, *Hulâṣatü’l-âhkâm*, 2/747-748.

⁴²⁰ İbn Huzeyme, *Şahîhu İbni Huzeyme*, 2/295.

Bu rivayet; Nesâî,⁴²¹ Tayâlisî,⁴²² İbn Ebî Şeybe,⁴²³ Ahmed b. Hanbel,⁴²⁴ Taberî,⁴²⁵ İbn Huzeyme,⁴²⁶ Serrâc,⁴²⁷ Ebû Avâne,⁴²⁸ İbnü'l-Münzir,⁴²⁹ Tahâvî,⁴³⁰ İbn Hibbân⁴³¹ ve Beyhakî⁴³² tarafından tahrîc edilmiştir. Aynî'ye göre rivayetin isnadı sahihtir.⁴³³

Rivayette Hz. Peygamber'in (s.a.v.) korku namazını iki rek'at, cemaatin ise bir rek'at kıldığı ifade edilmektedir. Önceki rivayette ise cemaatin, namazı iki rek'at kıldığı ifade edilmektedir Bundan dolayı bazı muhaddisler Câbir'den gelen bu rivayette anlatılan korku namazının, önceki rivayette anlatılandan farklı olduğunu düşünmekte ve iki rivayeti farklı bab başlığı altında değerlendirmektedir.⁴³⁴ İbn Huzeyme, İbn Hibbân ve İbnü'l-Münzir bu rivayeti, korku namazının tek rek'at kılınabileceğini ifade eden bab başlığı altında vermektedirler.⁴³⁵

Bazı âlimler ise her iki rivayetin aynı olduğu kanaatini taşımaktadır. Buna göre rivayet, muhtasar olduğu için cemaatin ikinci rek'atı kılıp kılmadığı konusuna değinmemektedir. İkinci rek'atı kıldıklarına dair bir ifadenin geçmemesi, kılmadıkları anlamına gelmemektedir.⁴³⁶ Beyhakî, cemaatin kıldığı rek'atı bildiren rivayetin sonundaki ifadenin Câbir'e ait olmayıp râvîlerden birinin sözü olabileceği ihtimalini dile getirmektedir.⁴³⁷ Ebû Dâvûd ise, Yezîd el-Fakîr'den gelen bu rivayetin bazı tariklerinde, cemaatin bir rek'at daha kıldığı ifadesinin geçtiğini aktarmaktadır.⁴³⁸ Bu da iki rivayetin aynı olduğunu düşünenleri desteklemektedir.

⁴²¹ Nesâî, "Şalâtü'l-havf", 18.

⁴²² Tayâlisî, *el-Müsned*, 3/336.

⁴²³ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-Muşannef fi'l-eḥâdis ve'l-âşâr*, 2/214.

⁴²⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 22/85-86.

⁴²⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 7/419.

⁴²⁶ İbn Huzeyme, *Şahîhu İbni Huzeyme*, 2/294-295, 304-305.

⁴²⁷ Serrâc es-Şekafî, *Müsnedü's-Serrâc*, 479.

⁴²⁸ Ebû 'Avâne, *Müstahrecü Ebî 'Avâne*, 2/88.

⁴²⁹ İbnü'l-Münzir, *el-Evsat fi's-sünen ve'l-icmâ' ve'l-iḥtilâf*, 5/29.

⁴³⁰ Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âşâr*, 1/310.

⁴³¹ İbn Hibbân, *es-Şahîh*, 7/120.

⁴³² Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/373.

⁴³³ Aynî, *Nuḥabü'l-efkâr*, 5/210.

⁴³⁴ İbn Battâl, *Şerhu Şahîhi'l-Buḥârî*, 2/535; Ziyâüddin el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-aḥkâm*, 2/324-326.

⁴³⁵ İbn Hibbân, *es-Şahîh*, 7/120; İbnü'l-Münzir, *el-Evsat fi's-sünen ve'l-icmâ' ve'l-iḥtilâf*, 5/29; İbn Huzeyme, *Şahîhu İbni Huzeyme*, 2/294-295.

⁴³⁶ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/373; Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âşâr*, 1/310.

⁴³⁷ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/373.

⁴³⁸ Ebû Dâvûd, "Şalâtü's-sefer", 17.

Önceki başlıkta verilen rivayetteki namazda saf dizilimi bu rivayettekinden farklılık içermektedir. Buna göre ilk rivayette iki grup da Hz. Peygamber'in (s.a.v.) arkasında; ikinci rivayette ise gruplardan birinin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) önünde, diğer grubun ise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) arkasında saf tuttuğu aktarılmaktadır. İbn Huzeyme de bu duruma bab başlığında işaret etmektedir.⁴³⁹ Rivayetler arasında saf diziliminin farklı oluşundan hareketle iki rivayetin aynı rivayet olmadığı düşünülebilir. Ancak, konu hakkında başka bir sahâbîden gelen rivayetlerin tarikleri arasında da saf dizilimi noktasında farklı anlatımlar olduğu görülmektedir. Aynı namaz kılma şeklini anlatmalarına rağmen bazı tariklerinde iki grubun da Hz. Peygamber'in (s.a.v.) arkasında saf tuttuğu,⁴⁴⁰ bazı tariklerinde ise bir grubun Hz. Peygamber'in (s.a.v.) arkasında diğer grubun ise önünde durduğu ifade edilmektedir.⁴⁴¹ Hatta bazı tariklerde bir grubun Hz. Peygamber'in (s.a.v.) arkasında diğer grubun ise düşman karşısında durduğu belirtilmekte⁴⁴² ve bu anlatım farklılıkları mecaza hamledilip yorumlanmaktadır.⁴⁴³ Buradan hareketle önceki başlıkta verilen rivayet ile bu rivayet arasında saf dizilimi konusunda farklılık olsa bile, bunun râvînin anlatımından kaynaklandığını netice olarak iki rivayetin de aynı olduğunu söylemek mümkündür.

2.5.3. Rivayet-3:

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي صَلَاةِ الْخَوْفِ قَالَ: قَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَطَائِفَةٌ مِنْ خَلْفِهِ وَطَائِفَةٌ مِنْ وَرَاءِ الَّتِي خَلَفَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ قُعُودٌ وَوُجُوهُهُمْ كُلُّهُمْ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَكَبَّرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَكَبَّرَتِ الطَّائِفَتَانِ فَرَكِعَ وَرَكَعَتِ الطَّائِفَةُ الَّتِي خَلْفَهُ وَالْأُخْرَى قُعُودٌ ثُمَّ سَجَدَ وَسَجَدُوا أَيْضًا وَالْآخَرُونَ قُعُودٌ ثُمَّ قَامُوا وَنَكَسُوا خَلْفَهُمْ حَتَّى كَانُوا مَكَانَ أَصْحَابِهِمْ قُعُودًا وَأَتَتِ الطَّائِفَةُ الْأُخْرَى فَصَلَّى بِهِمْ رُكْعَةً وَسَجَدَتَيْنِ وَالْآخَرُونَ قُعُودٌ ثُمَّ سَلَّمَ فَقَامَتِ الطَّائِفَتَانِ كِلْتَاهُمَا فَصَلُّوا لِنَفْسِهِمْ رُكْعَةً وَسَجَدَتَيْنِ

Tercümesi:

Câbir b. Abdullâh'ın, korku namazı hakkında Hz. Peygamber'den (s.a.v.) şöyle dediği nakledilmiştir: "Rasûlüllâh (s.a.v.) namaz için kalkınca, bir grup (birinci safta)

⁴³⁹ İbn Huzeyme, *Şahîhu İbni Huzeyme*, 2/294.

⁴⁴⁰ Müslim, "Şalâtü'l-müsâfirin", 309.

⁴⁴¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 7/428.

⁴⁴² Nesâ'î, "Şalâtü'l-havf", 18.

⁴⁴³ Sübkî, *el-Menhel*, 7/105; Şehârenfûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 5/410.

onun arkasında namaza durdu. Diğer grup ise onların arkasında oturur bir halde saf düzeni aldı. O esnada her iki grubun yüzü Hz. Peygamber'e (s.a.v.) dönüktü. Rasûlüllâh'ın (s.a.v.) tekbir almasıyla her iki grup tekbir aldı. Hz. Peygamber (s.a.v.) rükû ve secde yapınca sadece arkasındaki grup rükû ve secde yaptı. Diğer grup ise oturur bir haldeydi. Rasûlüllâh (s.a.v.) ikinci rek'ata kalkınca, kendisiyle birlikte rükû ve secde yapan grup da kalktı ve arka safta bulunan arkadaşlarının yerine geçip oturdu. Diğer grup ön safa gelince Hz. Peygamber (s.a.v.) onlara da bir rek'at kıldırdı. Hz. Peygamber (s.a.v.) selâm verince her grup kalkıp kendi başlarına (geri kalan) rek'atı kıldı.

Rivayet; İbn Huzeyme,⁴⁴⁴ İbnü'l-Münzir,⁴⁴⁵ Tahâvî,⁴⁴⁶ İbn Hibbân⁴⁴⁷ ve Hâkim⁴⁴⁸ tarafından tahrîc edilmiştir.

Hâkim, hadisin isnadının sahih olduğunu söylemekte ancak Zehebî buna itiraz etmektedir.⁴⁴⁹

Rivayet Şürahbîl b. Sa'd yoluyla gelmektedir. Bu râvîyi İbn Hibbân sika kabul etse de⁴⁵⁰ Mâlik, Nesâî, Yahyâ b. Maîn, (ö. 233/848) Dârekutnî gibi pek çok hadis münekkidi, zikri geçen râvîyi zayıf kabul etmektedir.⁴⁵¹ İbn Adî (ö. 365/976) ise, Şürahbîl'den gelen rivayetlerin çoğunun münker olduğunu ifade etmektedir.⁴⁵²

Rivayetin isnadında bulunan bu zayıflığın yanında, rivayetin metnine yönelik de eleştiriler yapılmaktadır. Tahâvî ve Aynî, rivayette anlatıldığı üzere bir grup cemaatin namaza oturarak başlamaları ve ardından ayakta devam etmeleri durumunda namazın batıl olacağına dair icmâ olduğundan hareketle, metnin sahih olmadığını ifade etmektedir.⁴⁵³ Namazın batıl olmasının yanında ön saf namazdayken arka safta

⁴⁴⁴ İbn Huzeyme, *Şahîhu İbni Huzeyme*, 2/296.

⁴⁴⁵ İbnü'l-Münzir, *el-Evsaf fî's-sünen ve'l-icmâ' ve'l-ihtilâf*, 5/31.

⁴⁴⁶ Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âşâr*, 1/318.

⁴⁴⁷ İbn Hibbân, *es-Şahîh*, 7/144-145.

⁴⁴⁸ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 1/486.

⁴⁴⁹ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 1/486. Zehebî'nin görüşü dipnotta yer almaktadır.

⁴⁵⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 4/365.

⁴⁵¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/338-339; Ebû 'Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb el-Horâsânî en-Nesâî, *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*, thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed (Halep: Dâru'l-Va'y, 1396), 56; İbn Hacer el-Askalanî, *Tehzîb*, 4/320-321; Zehebî, *Tezhîbü Tehzîb*, 4/261.

⁴⁵² Ebû Ahmed 'Abdullâh b. 'Adiy el-Cürcânî İbn 'Adî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed 'Abdülmevcûd, 'Alî Muhammed Mu'avvi'd (Beyrut: el-Kütübü'l-İlmiyye, 1418), 5/66.

⁴⁵³ Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âşâr*, 1/318; 'Aynî, *Nuhabü'l-efkâr*, 5/257-258 Şiddetli korku olduğundan dolayı namazı oturarak kıldıkları düşünülebilir. Ancak 'Aynî, bu yorumu doğru kabul etmemektedir. Zira hepsi aynı ortamda oldukları halde ilk saf namazı ayakta kılmaktadır.

olanların oturması, korku namazının hikmetine uymamaktadır. Zira arka safta bulunanların görevi düşman karşısında nöbet beklemektir. İhtiyatlı olan durum da bu esnada oturmak değil ayakta durmaktır. Bu çelişik durumlardan hareketle rivayete yönelik olumsuz eleştirilerin haklı olduğu anlaşılmaktadır. Gerek isnadında gerekse metninde bulunan zikri geçen hususlardan dolayı ayrıca konu ile ilgili diğer rivayetlere de uymadığından rivayetin zayıf kabul edilmesi gerekmektedir. Konuyla ilgili bahislerde bu rivayete atıfta bulunulmaması da bu görüşü desteklemektedir.

2.5.4. Rivayet-4:

عَنْ جَابِرٍ قَالَ أَقْبَلْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ حَتَّى إِذَا كُنَّا بِذَاتِ الرَّقَاعِ، قَالَ كُنَّا إِذَا أَتَيْنَا عَلَى شَجَرَةٍ ظَلِيلَةٍ تَرَكَنَاهَا لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ فَجَاءَ رَجُلٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَسَيْفُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ مُعَلَّقٌ بِشَجَرَةٍ. فَأَخَذَ سَيْفَ نَبِيِّ اللَّهِ ﷺ فَاخْتَرَطَهُ. فَقَالَ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَتَخَافُنِي؟ قَالَ «لَا» قَالَ: فَمَنْ يَمْنَعُكَ مِنِّي؟ قَالَ «اللَّهُ يَمْنَعُنِي مِنْكَ» قَالَ فَتَهَدَّدَهُ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ. فَأَغْمَدَ السَّيْفَ وَعَلَّقَهُ. قَالَ فَتَوَدَّيَ بِالصَّلَاةِ. فَصَلَّى بِطَائِفَةٍ رَكَعَتَيْنِ. ثُمَّ تَأَخَّرُوا. وَصَلَّى بِالطَّائِفَةِ الْأُخْرَى رَكَعَتَيْنِ. قَالَ فَكَانَتْ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَرْبَعُ رَكَعَاتٍ وَلِلْقَوْمِ رَكَعَتَانِ.

Tercümesi:

Câbir b. Abdullâh'ın şöyle dediği nakledilmiştir: “Hz. Peygamber (s.a.v.) ile yolculuğa çıktık ve Zâtürrikâ‘ bölgesine vardık. Yolculuk esnasında gölgesi olan bir ağaca rastladığımızda onu, dinlenmesi için Hz. Peygamber’e (s.a.v.) bıraktık. (Hz. Peygamber (s.a.v.) ağacın altında istirahat ettiği bir esnada) müşriklerden bir adam çıkıp geldi. Rasûlüllâh’ın (s.a.v.) kılıcı o anda ağaçta asılıydı. Müşrik adam, Rasûlüllâh’ın (s.a.v.) kılıcını aldı ve kınından çıkardı. Hz. Peygamber’e (s.a.v.) “Benden korkuyor musun?” diye sordu. Hz. Peygamber (s.a.v.) “Hayır” diye cevap verdi. Adam “Seni, bana karşı kim koruyabilir?” diye sordu. Hz. Peygamber (s.a.v.) “Allah beni, senden korur” diye cevap verdi. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) arkadaşları adamı tehdit edince o da kılıcı kınına sokup (ağaca) astı. Daha sonra namaz için çağrı yapıldı. Hz. Peygamber (s.a.v.) bir gruba iki rek‘at kıldırdı. Ardında bu namaz kılan grup geri çekildi. (Diğer grup gelince) Hz. Peygamber (s.a.v.) onlara da iki rek‘at kıldırdı. Böylelikle Hz. Peygamber (s.a.v.) dört rek‘at, cemaat ise iki rek‘at kılmış oldu.”

Câbir'den Ebû Seleme yoluyla gelen bu rivayet; Müslim,⁴⁵⁴ İbn Ebî Şeybe,⁴⁵⁵ Ahmed b. Hanbel,⁴⁵⁶ İbn Huzeyme,⁴⁵⁷ Serrâc,⁴⁵⁸ Ebû Avâne,⁴⁵⁹ İbnü'l-Münzir,⁴⁶⁰ Tahâvî,⁴⁶¹ İbn Hibbân,⁴⁶² Ebû Nuaym el-İsfahânî⁴⁶³ ve Beyhakî⁴⁶⁴ tarafından tahrîc edilmektedir. Buhârî ve Ebû Dâvûd rivayeti muallak olarak tahrîc ederken⁴⁶⁵ Begavî, hadisin ittifakla sahih olduğunu söylemektedir.⁴⁶⁶

Aynı rivayet Câbir'den Süleyman b. Kays yoluyla da nakledilmektedir. Bu rivayet; Ahmed b. Hanbel,⁴⁶⁷ Taberî,⁴⁶⁸ Tahâvî,⁴⁶⁹ İbn Hibbân⁴⁷⁰ ve Hâkim⁴⁷¹ tarafından tahrîc edilmektedir. Buhârî de rivayetin bir kısmını muallak olarak tahrîc etmektedir.⁴⁷² Hâkim, rivayetin Buhârî ve Müslim'in şartlarına uyan sahih bir hadis olduğu kanaatindedir.⁴⁷³ Zehebî de Hâkim'in bu görüşüne katılmakla birlikte⁴⁷⁴ *Târîhu'l-İslâm* adlı eserinde rivayet hakkında "inşallah sahihtir" ifadesini kullanmaktadır.⁴⁷⁵ Zehebî'nin böyle ihtimalli bir ifadeyi, rivayette bulunan bir illet sebebiyle kullandığı düşünülebilir. Zira Tirmizî'nin Buhârî'den naklettiğine göre

⁴⁵⁴ Müslim, "Şalâtü'l-müsâfirin", 311, 312.

⁴⁵⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-Muşanneffî'l-eḥâdis ve'l-âşâr*, 2/215.

⁴⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 23/191-192.

⁴⁵⁷ İbn Huzeyme, *Şahîhu İbni Huzeyme*, 2/297.

⁴⁵⁸ Serrâc eş-Şekafi, *Müsnedü's-Serrâc*, 476-478.

⁴⁵⁹ Ebû 'Avâne, *Müstahrecü Ebî 'Avâne*, 2/91.

⁴⁶⁰ İbnü'l-Münzir, *el-Evsaf fi's-sünen ve'l-icmâ' ve'l-ihtilâf*, 5/32.

⁴⁶¹ Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âşâr*, 1/315.

⁴⁶² İbn Hibbân, *es-Şahîh*, 7/139-140.

⁴⁶³ İsfahânî, *el-Müsnedü'l-müstahrec*, 2/432-433.

⁴⁶⁴ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/368.

⁴⁶⁵ Buhârî, "Meğâzî" 29; Ebû Dâvûd, "Şalâtü's-sefer" 19.

⁴⁶⁶ Begavî, *Şerhu's-sünne*, 4/287-288.

⁴⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 23/193.

⁴⁶⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 7/414.

⁴⁶⁹ Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âşâr*, 1/317.

⁴⁷⁰ İbn Hibbân, *es-Şahîh*, 7/138.

⁴⁷¹ Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek*, 3/31. Hâkim, devamında rivayetin Buhârî ve Müslim tarafından tahrîc edilmediğini ileri sürmektedir. Haṭîb et-Tebrîzî ise rivayet hakkında müttetekun aleyh ifadesini kullanmaktadır. Buhârî, birçok yerde rivayeti mevsul olarak zikretmektedir. Ancak bu mevsul rivayetlerde korku namazının bahsi geçmemektedir. Korku namazından bahsedilen rivayeti Buhârî muallak olarak tahrîc etmektedir. Rivayete dair ihtilafın bundan kaynaklandığı söylemek mümkündür. Bk. Buhârî, "Meğâzî" 29, 30; "Cihâd" 83, 86.

⁴⁷² Buhârî, "Meğâzî" 29.

⁴⁷³ Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek*, 3/32.

⁴⁷⁴ Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek*, 3/31. Zehebî'nin görüşü dipnotta yer almaktadır.

⁴⁷⁵ Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefayâtü'l-meşâhîri'l-a'lâm*, thk. 'Ömer 'Abdüsselam et-Tedmurî (Beyrut: el-Mektebetü't-Tevfîkiyye, 1413), 2/137-138.

Süleyman, Câbir hayattayken vefat etmiştir ve Katâde kendisinden hadis almamıştır.⁴⁷⁶ Bu da Katâde > Süleyman b. Kays > Câbir kanalıyla gelen bu rivayetin isnadında bir inkıtâ olduğunu göstermektedir. Ahmed b. Hanbel ise, Kâtade'nin Süleyman'a ait bir sahifeden rivayet ettiğini nakletmektedir.⁴⁷⁷ Bu açıklamalardan Kâtade'nin Süleyman'dan bizzat hadis almadığı, ancak ona ait sahifeden rivayet ettiği anlaşılmaktadır.⁴⁷⁸ Kâtade, Süleyman'ı bizzat görmediği halde ona ait eserden hadis tahrîc etmesi (vicade), senette bir inkıtâ olsa da tahammül yollarından biri olarak kabul edildiğinden dolayı ilgili hadis muttasıl sayılmaktadır.⁴⁷⁹

Ebû Seleme yoluyla gelen rivayette namazın Zâtürrikâ'da, Süleyman b. Kays yoluyla gelen rivayette ise namazın Nahl bölgesinde kılındığı belirtilmektedir. Fakat bu iki yerin farklı yerler olmayıp aynı yer olduğu başka rivayetlerden anlaşılmaktadır.⁴⁸⁰

Bu rivayette anlatılan korku namazının, düşman kıble tarafında olmadığına kılındığı aktarılmaktadır.⁴⁸¹ Bu namazda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dört rek'at, cemaatin ise iki rek'at kıldığı beyan edilmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ikinci rek'atta selâm verip vermediğine dair bir ifade geçmemektedir. Konuyla ilgili Ebû Bekre'den gelen rivayette anlatılan korku namazının kılınışı, bu rivayetle örtüşmektedir.⁴⁸² Ebû Bekre'nin rivayetinde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dört rek'atı arada selâm vererek kıldığı zikredilmektedir. Bundan dolayı başta İbn Hazm, Nevevî ve İbn Hacer olmak üzere pek çok âlim Câbir'den gelen bu rivayeti, Ebû Bekre'den gelen rivayetle birlikte değerlendirerek, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) arada selâm verdiğini kabul etmektedirler.⁴⁸³ İbn Hibbân, Ebû Dâvûd ve Beyhakî'nin de bu iki

⁴⁷⁶ Tirmizî, *İlelû't-Tirmizî'l-kebîr*, 297.

⁴⁷⁷ Ebû 'Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Câmi' li 'ulûmi'l-İmâm Ahmed - er-Ricâl*, thk. Hâlid er-Ribât, Seyyid 'İzzet 'İd (Mısır: Dâru'l-Felâh, 2009), 17/234.

⁴⁷⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/136; Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zür'aî ed-Dımaşkî el-Hanbelî İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakka'in 'an rabbi'l-âlemîn*, thk. Muhammed 'Abdüsselâm İbrâhîm (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411), 2/97.

⁴⁷⁹ Halit Özkan, "Vicâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/100.

⁴⁸⁰ Buḥârî, "Meḡâzî" 29.

⁴⁸¹ İbn Huzeyme, *Şahîḥu İbni Huzeyme*, 2/297.

⁴⁸² Ebû Dâvûd, "Şalâtü's-sefer" 19.

⁴⁸³ İbn Hazm, *el-Muḥallâ*, 3/145-146; İbn Hacer, *et-Telḥîṣü'l-ḥabîr*, 2/150; Nevevî, *el-Mecmû'*, 4/406; Kaşallânî, *İrşâdû's-sârî*, 6/336; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/188.

rivayeti aynı bab başlığı altında tahrîc etmeleri bu görüşü desteklemektedir.⁴⁸⁴ Bu iki rivayeti birlikte değerlendirenlere göre Hz. Peygamber (s.a.v.) önce ilk grupla birlikte iki rek‘atı kılıp selâm vererek farzı kılmıştır. Bu durumda Hz. Peygamber’in (s.a.v.) diğer gruba kıldıracağı iki rek‘at ise, nafîle namaz hükmündedir.⁴⁸⁵ Nafîle namaz kılan birisinin arkasında farz namaz kılınmasını caiz görmeleri sebebiyle İbn Uleyye, Ahmed b. Hanbel, Evzâî (ö. 157/774), ve pek çok Şâfiî âlim, korku namazının bu şekilde kılınmasını caiz görmektedir.⁴⁸⁶

Bazı âlimler ise Câbir’den gelen bu rivayeti, Ebû Bekre’den gelen rivayetten ayrı olarak değerlendirmektedirler.⁴⁸⁷ Çünkü Ebû Bekre rivayetinde iki rek‘atta bir selâm verildiği açıkça ifade edilirken, Câbir rivayetinde selâma dair herhangi bir ifade geçmemektedir. Bu sebeple İbn Kudâme (ö. 620/1223) ve Makdisî iki rivayette anlatılan korku namazının farklı olduğunu düşünmekte ve rivayetleri ayrı başlıklar altında ele almaktadırlar.⁴⁸⁸ Rivayette selâmdan bahsedilmemesi bazı âlimlerin burada kılınan namazı müstakîl dört rek‘at olarak kabul etmelerine sebep olmaktadır. Özellikle nafîle namaz kılanın arkasında farz namaz kılmayı caiz görmeyen Hanefî âlimler bu görüşü savunmaktadırlar.⁴⁸⁹ Hanefî fakihlerinden Tahâvî, Cessâs, Aynî, Ali el-Kârî (ö. 1014/1605), Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bu namazı kıldıracağı esnada mukim olabileceğini⁴⁹⁰ ve Hz. Peygamberin (s.a.v.) arada selâm vermeden dört, cemaatin ise iki kıldıktan sonra kalan iki rek‘atı kaza ettiğini ileri sürmektedirler.⁴⁹¹ Mâlikî âlim Kâdî İyâz’ın da rivayeti bu şekilde te’vil ettiği aktarılmaktadır.⁴⁹² Buna göre rivayette geçen “cemaat iki rek‘at kıldı” ifadesi, Hz. Peygamber’le (s.a.v.) kılınan rek‘at sayısını ifade etmektedir.⁴⁹³ Böyle düşünmelerine sebep olan husus rivayetin bazı tariklerinde

⁴⁸⁴ Ebû Dâvûd, "Şalâtü's-sefer" 19; İbn Hibbân, *es-Şahîh*, 7/135-140; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/368-369.

⁴⁸⁵ Nevevî, *Hulâşatü'l-âhkâm*, 2/745-746; Sübkî, *ed-Dînü'l-hâliş*, 4/101.

⁴⁸⁶ İbn ‘Abdilber, *et-Temhîd*, 15/275; Zeynüddîn el-‘Irâkî, *Tarhu't-teşrîb*, 3/141.

⁴⁸⁷ Aynî, *el-Binâye*, 3/168.

⁴⁸⁸ İbn Kudâme el-Makdisî, *el-Muğnî*, 2/307; Ziyâüddîn el-Makdisî, *es-Sünen ve'l-âhkâm*, 2/323.

⁴⁸⁹ Sehârenfûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 5/443; Bedrüddîn el-‘Aynî, *Şerhu Ebî Dâvûd*, 5/133.

⁴⁹⁰ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur‘ân*, 2/328; Tahâvî, *Şerhu Me‘âni'l-âşâr*, 1/315; Aynî, *Nuhabü'l-efkâr*, 5/243-244; Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtîh*, 3/1055.

⁴⁹¹ Tahâvî, *Şerhu Me‘âni'l-âşâr*, 1/315; Aynî, *Nuhabü'l-efkâr*, 5/250; Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtîh*, 3/1056.

⁴⁹² Mansûr b. Yûnus b. Şalâhüddîn b. Hasen el-Hanbelî el-Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ‘ ‘an metni'l-‘İknâ‘* (Beyrut: ‘Âlemü'l-Kütüb, 1388), 2/16.

⁴⁹³ Sübkî, *ed-Dînü'l-hâliş*, 4/100-101.

bu namazın Batn-ı Nahle’de kılındığının zikredilmesidir.⁴⁹⁴ Bazıları burasının Medine’ye yakın bir yer olduğunu söylemektedirler.⁴⁹⁵ Ancak İbn Hacer bu görüşün doğru olmadığını savunmaktadır.⁴⁹⁶ Hz. Peygamber’in (s.a.v.) mukim olduğu için dört, cemaatin ise misafir olduğu için iki rek‘at kıldığı da söylenmektedir.⁴⁹⁷ Ayrıca rivayette zikredilen namazın henüz kasr âyeti nazil olmadan kılındığı yönünde yorumlar da yapılmaktadır.⁴⁹⁸

“Hadisler birbirini tefsir eder”⁴⁹⁹ ilkesinden hareketle Hz. Peygamber’in (s.a.v.), bu rivayette ifade edilen dört rek‘atı arada selâm vererek kıldığı görüşü daha doğru olarak kabul edilebilir. Zira Câbir’den gelen bu rivayete ait bir tarikte ve Hasan-ı Basrî > Câbir kanalıyla gelen başka bir rivayette de Hz. Peygamber’in (s.a.v.) arada selâm verdiği açıkça zikredilmektedir.⁵⁰⁰

2.5.5. Rivayet-5:

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ فِي صَلَاةِ الْخَوْفِ قَالَ: «صَلَّى نَبِيُّ اللَّهِ ﷺ بِطَائِفَةٍ مِنَ الْقَوْمِ رَكْعَتَيْنِ، وَطَائِفَةٌ تَحْرُسُ، فَسَلَّمَ فَأَنْطَلَقَ هَؤُلَاءِ الْمُصَلُّونَ، وَجَاءَ الْآخَرُونَ فَصَلَّى بِهِمْ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ سَلَّمَ

Tercümesi:

Korku namazı hakkında Câbir’den şöyle rivayet edilmiştir: “Hz. Peygamber (s.a.v.), (korku namazı kıldıracağı zaman ashabını iki gruba ayırdı ve) bir gruba iki rek‘at namaz kıldırdı. O esnada diğer grup, düşman karşısında nöbet tutuyordu. (İki rek‘atın sonunda) Hz. Peygamber (s.a.v.) selâm verince, namaz kılan grup (düşmana karşı nöbet tutmak üzere) gidip, (düşman karşısında olan) grup geldi. Hz. Peygamber (s.a.v.) onlara da iki rek‘at namaz kıldırdı. Sonra da selâm verdi.”

⁴⁹⁴ Ebû ‘Abdillâh Muḥammed b. İdrîs b. ‘Abbâs eş-Şâfi‘î, *Müsnedü’l-‘imâm eş-Şâfi‘î*, thk. Mâhir Yâsîn el-Fahl (Kuveyt: Şirketü Ğarrâs, 1425), 1/336; Beyhakî, *el-Hilâfiyyât*, 4/80-81; İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 7/420.

⁴⁹⁵ İbn Battâl, *Şerhu Şahîhi’l-Buhârî*, 2/534.

⁴⁹⁶ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 7/421.

⁴⁹⁷ ‘Aynî, *Nuḥabü’l-efkâr*, 5/243.

⁴⁹⁸ ‘Aynî, *Nuḥabü’l-efkâr*, 5/255.

⁴⁹⁹ Kâdî ‘İyâz, *İkmâlü’l-Mu‘lim*, 8/380; Taḳiyyüddîn Ebü’l-Feth Muḥammed b. ‘Alî b. Vehb b. Muṭî‘ İbn Daḳikul‘îd, *İhkâmu’l-aḥkâm şerhu ‘Umdeti’l-aḥkâm*, thk. Aḥmed Muḥammed Şâkir (Beyrut: ‘Âlemü’l-Kütüb, 1407), 1/152; Yavuz Köktaş, “Hadisleri Anlamada Dikkat Edilmesi Gereken Bazı İlkeler”, *Diyanet İlmî Dergi* 4/38 (Ekim - Kasım - Aralık 2022), 80.

⁵⁰⁰ Taḥâvî, *Şerhu Me‘âni’l-âsâr*, 1/317; İbn Huzeyme, *Şahîhu İbni Huzeyme*, 2/297.

Rivayet; Nesâî,⁵⁰¹ Şâfiî,⁵⁰² İbn Ebî Şeybe,⁵⁰³ İbn Huzeyme,⁵⁰⁴ Dârekutnî⁵⁰⁵ ve Beyhakî⁵⁰⁶ tarafından tahrîc edilmektedir. Câbir'den gelen bu rivayeti Hasan-ı Basrî aktarmaktadır. İbn Huzeyme, rivayeti tahrîc ettikten sonra Hasan'ın Câbir'den hadis işitip işitmediği hususunda ihtilaf olduğunu ifade etmektedir.⁵⁰⁷ Aralarında Ali b. Medînî (ö. 234/848-49), Ebû Hâtim, Ebû Zür'a'nın (ö. 264/878) da olduğu pek çok âlim, Hasan-ı Basrî'nin Câbir'den hadis almadığı kanaatindedir.⁵⁰⁸ Bu rivayetin bazı tariklerinde Hasan-ı Basrî, hadisi bizzat Câbir'den almayıp bir vasıta ile aldığını ifade eden bir lafız (نَبَتْ) kullanmaktadır.⁵⁰⁹ Tirmizî'nin açıklamalarından bu vasıtanın, Süleyman b. Kays'ın Câbir'den aldığı hadisleri yazdığı sahife olduğu anlaşılmaktadır.⁵¹⁰

Rivayette anlatılan korku namazının, önceki başlıkta ele alınan rivayetten farkı, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dört rek'atı arada selâm vererek kıldırıldığının açıkça ifade edilmesidir. Dolayısıyla her iki rivayet aynı namaz şeklini anlatmaktadır. İbnü'l-Münzir, İbn Huzeyme ve Beyhakî bu rivayetle Câbir'den Ebû Seleme yoluyla gelen önceki rivayeti aynı bab başlığı altında tahrîc etmektedirler.⁵¹¹

2.6. Ebû Bekre'den Gelen Rivayet

Bu başlık altında konuyla ilgili Ebû Bekre'den gelen rivayetler incelenmeye çalışılacaktır. Tespit edilebildiği kadarıyla kendisinden tek rivayet aktarılmaktadır.

⁵⁰¹ Nesâî, "Şalâtü'l-havf", 18.

⁵⁰² Şâfiî, *Müsnedü'l-imâm eş-Şâfiî*, 1/336.

⁵⁰³ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-Muşanneffî'l-eḥâdîs ve'l-âşâr*, 2/215.

⁵⁰⁴ İbn Huzeyme, *Şahîhu İbni Huzeyme*, 2/297.

⁵⁰⁵ Dârekutnî, *Sünen*, 2/410, 412.

⁵⁰⁶ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/122, 368; Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âşâr*, 4/156, 5/31.

⁵⁰⁷ İbn Huzeyme, *Şahîhu İbni Huzeyme*, 2/297.

⁵⁰⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, 2/267.

⁵⁰⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-Muşanneffî'l-eḥâdîs ve'l-âşâr*, 2/215.

⁵¹⁰ Tirmizî, "Buyû", 71.

⁵¹¹ İbnü'l-Münzir, *el-Evsat fî's-sünen ve'l-icmâ' ve'l-ihtilâf*, 5/32; İbn Huzeyme, *Şahîhu İbni Huzeyme*, 2/297; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/368.

عَنْ أَبِي بَكْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: صَلَّى النَّبِيُّ ﷺ فِي خَوْفِ الظُّهْرِ، فَصَفَّ بَعْضُهُمْ خَلْفَهُ، وَبَعْضُهُمْ بِإِزَاءِ الْعَدُوِّ، فَصَلَّى بِهِمْ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ سَلَّمَ فَأَنْطَلَقَ الَّذِينَ صَلَّوْا مَعَهُ، فَوَقَّفُوا مَوْقِفَ أَصْحَابِهِمْ، ثُمَّ جَاءَ أُولَئِكَ فَصَلَّوْا خَلْفَهُ، فَصَلَّى بِهِمْ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ سَلَّمَ، فَكَانَتْ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَرْبَعًا، وَلِأَصْحَابِهِ رَكْعَتَيْنِ رَكْعَتَيْنِ

Tercümesi:

Ebü Bekre'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.v.) korku olduğu bir durumda öğle namazını kıldırdı. (Cemaatten) bir grup Hz. Peygamber'in (s.a.v.) arkasında, diğer grup ise düşman karşısında durdu. Rasûlüllâh (s.a.v.) arkasında olanlara iki rek'at kıldırdı ve ardından selâm verdi. Sonra bu grup kalkıp düşman karşısında duran arkadaşlarının yerlerine geçti. Ardından bunlar (düşman karşısında olan bu grup) gelip Hz. Peygamber'in (s.a.v.) arkasında saf tuttular. Rasûlüllâh (s.a.v.) bunlara da iki rek'at kıldırıp ardında selâm verdi. Böylece Hz. Peygamber (s.a.v.) dört, cemaat ise ikişer rek'at kılmış oldu."

Rivayet; Ebû Dâvûd,⁵¹² Nesâî,⁵¹³ Tayâlisî,⁵¹⁴ Ahmed b. Hanbel,⁵¹⁵ Bezzâr,⁵¹⁶ Tahâvî,⁵¹⁷ İbn Hibbân,⁵¹⁸ Dârekutnî⁵¹⁹ ve Beyhakî⁵²⁰ tarafından tahrîc edilmektedir.

Rivayet, Hasan-ı Basrî > Ebû Bekre kanalıyla gelmektedir. Hasan-ı Basrî'nin Ebû Bekre'den hadis alıp almadığı konusunda ihtilaf bulunmaktadır.⁵²¹ Dârekutnî ve Yahyâ b. Maîn iki râvî arasında semâ' gerçekleşmediğini kabul ederken, Ali b. Medîni, Buhârî, Beyhakî ve İbn Hazm gibi pek çok âlim Hasan-ı Basrî'nin Ebû Bekre'den hadis aldığını kabul etmektedir.⁵²² Nevevî, Zeylaî (ö. 762/1360), İbnü'l-Mülakkın (ö.

⁵¹² Ebû Dâvûd, "Şalâtü's-sefer" 19.

⁵¹³ Nesâî, "Şalâtü'l-havf", 18.

⁵¹⁴ Tayâlisî, *el-Müsne'd*, 2/204.

⁵¹⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsne'd*, 34/50, 136.

⁵¹⁶ Bezzâr, *Müsne'dü Bezzâr*, 9/111-113.

⁵¹⁷ Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âşâr*, 1/315.

⁵¹⁸ İbn Hibbân, *es-Şaḥîḥ*, 7/135-136.

⁵¹⁹ Dârekutnî, *Sünen*, 2/412.

⁵²⁰ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/369; Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âşâr*, 5/32.

⁵²¹ İbn Receb, *Fethu'l-bârî şerhu Şaḥîhi'l-Buhârî*, 7/108; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 13/66.

⁵²² Ebü'l-Velid Süleymân b. Halef el-Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîḥ limen Hurrice lehü'l-Buhâriyyü fi'l-Câmi'i's-şâḥîḥ*, thk. Ebû Lübâbe Hüseyin (Riyad: Dâru'l-Livâ', 1406), 2/472; İbn Receb, *Fethu'l-bârî şerhu Şaḥîhi'l-Buhârî*, 7/108; Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âşâr*, 5/31; İbn Hazm, *el-Muḥallâ*, 3/144; Muhammed b. Muhammed b. 'Abdürrezzâk ez-Zebîdî, *Tahrîcü eḥâdîsi İhyâ'ü'l-ülûmi'd-dîn* (Riyad: Dâru'l-'Âşime, 1408/1987), 6/2390.

804/1401) ve Aynî, rivayetin isnadının sahih olduğunu düşünmekte, Bezzâr ise isnadın hasen olduğu kanaatindedir.⁵²³

Tahrîcini yaptığımız rivayette namazın öğle vaktinde kılındığı ifade edilmektedir. Darekutnî ve Hâkim tarafından tahrîc edilen rivayete göre ise namaz akşam vaktinde kılındığı, her bir grubun üç rek‘at, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) ise altı rek‘at kıldığını aktarılmaktadır.⁵²⁴ Hâkim, bu rivayetin Buhârî ve Müslim’in şartlarına uyduğunu ifade ederken bu konuda Hâkim’e muvafakat eden Zehebî, rivayetin garîb olduğunu belirtmektedir.⁵²⁵ Akşam namazının bu şekilde kılınacağını Ebû Dâvûd da konuyla ilgili rivayetin sonunda muallak olarak aktarmakta ancak rivayeti Hz. Peygamber’e (s.a.v.) nispet etmemektedir.⁵²⁶ Ebû Dâvûd’un bu değerlendirmesinin rivayette zikredilen öğlen namazının kılınışına kıyasla akşam namazının da ihtiyaç halinde benzer şekilde kılınabileceğine dair ya kendisin ya da ilgili râvîlerin görüşleri olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu bağlamda Beyhakî de akşam namazıyla ilgili hususun râvîlerden birine ait olduğunu ve Hz. Peygamber’e (s.a.v.) isnadı konusunda hata yapıldığını düşünmektedir.⁵²⁷ İbn Hacer, korku halinde akşam namazının nasıl kılınacağına dair bir rivayetin bulunmadığını ileri sürmektedir.⁵²⁸ Buradan hareketle İbn Hacer’e göre de bu rivayetin Hz. Peygamber’e (s.a.v.) isnadının sahih olmadığı söylenebilir. Şevkânî ise akşam namazıyla alakalı bölümü Ebû Dâvûd’un rivayetten çıkardığını kabul etmekte ve söz konusu yorumunu da beğenmektedir.⁵²⁹

Rivayeti aktaran Ebû Bekre, Tâif Muhasarası’nda Müslüman olmuştur.⁵³⁰ Rivayetin bazı tariklerinde Ebû Bekre’nin bizzat o ortamda bulunduğu anlaşılırken⁵³¹ zikrettiğimiz tarihte olduğu gibi bazılarında da bizzat Hz. Peygamber’le (s.a.v.) korku namazı kılmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum âlimler arasında farklı görüşlerin ortaya

⁵²³ Nevevî, *Hulâşatü’l-âhkâm*, 2/745-746; Zeyle‘î, *Naşbü’r-râye*, 2/246; Bezzâr, *Müsnedü Bezzâr*, 9/111; ‘Aynî, *el-Binâye*, 3/167; İbnü’l-Mülâkkin, *el-Bedrü’l-münîr*, 5/8.

⁵²⁴ Hâkim en-Nisâbü’rî, *el-Müstedrek*, 1/487; Darekutnî, *Sünen*, 2/412.

⁵²⁵ Hâkim en-Nisâbü’rî, *el-Müstedrek*, 1/487. Zehebî’nin görüşü dipnotta yer almaktadır.

⁵²⁶ Ebû Dâvûd, “Şalâtü’s-sefer” 19.

⁵²⁷ Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 3/369.

⁵²⁸ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 2/433.

⁵²⁹ Şevkânî, *Neylû’l-evâtâr*, 3/380.

⁵³⁰ Asri Çubukcu, “Ebû Bekre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/114.

⁵³¹ Aḥmed b. Ḥanbel, *Müsned*, 34/136.

çıkmasına sebep olmaktadır. Buna göre Ebû Bekre'nin Müslüman olduğu tarihi dikkate alıp kendisinin de bizzat namaza iştirak ettiğini düşünenler, namazın Tâif Muhasarası esnasında kılındığını kabul etmektedirler. İbn Hazm bu görüşte olan âlimler arasındadır.⁵³² Ona göre Tâif Muhasarası sonrası tek savaş olan Tebük Gazvesi'nde korku namazı kılınmadığı için, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) en son kıldığı korku namazının Tâif'teki namaz olduğunu ileri sürmekte ve bundan dolayı korku namazının kılınış şekilleri içerisinde en faziletlisinin bu olduğu kanaatindedir.⁵³³

Ebû Bekre rivayetini Câbir rivayetiyle birlikte değerlendiren âlimlere göre ise namaz Tâif'te değil Zâtürrikâ' Gazvesi'nde kılınmıştır.⁵³⁴ Bu âlimlerden bazıları Tâif'te Müslüman olan Ebû Bekre'nin, Müslüman olmasından önce vuku bulan bir hadiseye dair rivayette bulunmasından hareketle rivayeti illetli saymaktadır.⁵³⁵ Başta İbn Kayyim ve İbn Hacer olmak üzere pek çok âlim bu görüşe katılmamakta ve bu durumu illet kabul etmemektedirler.⁵³⁶ Onlara göre ilgili rivayetin sahâbe mürseli olması yani Ebû Bekre'nin, kendisi Müslüman olmadan önce meydana gelen bir olayı başka bir sahâbî vasıtasıyla öğrenip aktarması mümkündür.⁵³⁷ Rivayetin birçok tarikinde Ebû Bekre'nin namaza iştirak etmediği, bilakis diğer sahâbîlerden naklen aktardığı anlaşılmaması bu yorumu desteklemektedir. Bu izahlar neticesinde ya Ebû Bekre'nin bizzat namaza iştirak ettiğini belirten rivayette hata olduğunu, ya da iki rivayetin, farklı yerlerde ama aynı şekilde kılınan namazlara ait olduğunu kabul etmek gerekmektedir.⁵³⁸

Ebû Dâvûd, Hasan-ı Basrî'nin rivayette anlatıldığı şekilde namaz kılınabileceğine dair fetva verdiğini aktarmaktadır.⁵³⁹ Bu şekilde kılınan korku namazının, normal zamanda kılınan namaza çok benzemesi, imamın her iki gruba da

⁵³² İbn Hazm, *el-Muḥallâ*, 3/145.

⁵³³ İbn Hazm, *el-Muḥallâ*, 3/145; Bedrüddîn el-‘Aynî, *‘Umdetü'l-Kārî*, 6/255; Zeynüddîn el-‘Irâkî, *Ṭarḥu't-teṣrîb*, 3/143.

⁵³⁴ İbnü'l-Mülaḳḳîn, *el-Bedrü'l-münîr*, 5/7-10.

⁵³⁵ ‘Alî b. Muḥammed b. ‘Abdülmelik el-Kutâmî el-Himyerî el-Fâsî Ebü'l-Hasen İbnü'l-Kaṭṭân el-Fâsî, *Beyânü'l-vehm ve'l-ihâm fî kitâbi'l-Aḥkâm*, thk. el-Hüseyn Âyet Sa‘îd (Riyad: Dâru Taybe, 1418), 2/475; Ebü't-Ṭayyib Muḥammed Şemsü'l-Haḳ el- ‘Azîmâbâdî, *‘Avnü'l-ma‘bûd*, 4/89.

⁵³⁶ Ebü ‘Abdillâh Şemsüddîn Muḥammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zür‘a‘î ed-Dımaşķî el-Ḥanbelî İbn Kayyim el-Cevziyye, *Tehzîbü Süneni Ebî Dâvûd*, thk. ‘Alî b. Muḥammed el-İmrân (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1440), 1/249; İbn Hacer, *et-Telḥîşü'l-ḥabîr*, 2/150-151; Ebü't-Ṭayyib Muḥammed Şemsü'l-Haḳ el- ‘Azîmâbâdî, *‘Avnü'l-ma‘bûd*, 4/89.

⁵³⁷ Şehârenfûrî, *Beḫrü'l-mechûd*, 5/442-443.

⁵³⁸ Mu‘allimî, *İ‘âdetü’ş-şalât*, 211.

⁵³⁹ Ebû Dâvûd, "Şalâtü's-sefer" 19.

eşit miktarda namaz kıldırması, ordu için en ihtiyatlı olması vb. gerekçelerle pek çok âlim tarafından da tercih edildiği kaynaklarda zikredilmektedir.⁵⁴⁰ Hanefî ve Mâlikî mezhebine mensup âlimler ise bu şekilde kılınışa cevaz vermemektedirler. Bu görüşte olmaları da nafil kılan birisinin arkasında farz kılınmasını caiz görmemelerinden kaynaklanmaktadır.⁵⁴¹ Tahâvî'ye göre bu şekilde korku namazı, farz namazın iki defa kılınabileceği bir zamanda kılınmıştır.⁵⁴² O, İslâm'ın ilk yıllarında caiz olan bu uygulamanın daha sonra kaldırıldığını ileri sürerek bu şekilde korku namazı kılınmasının mensûh olduğunu iddia etmektedir.⁵⁴³ Bu nesih görüşü pek çok âlim tarafından delilsiz kabul edilmekte ve eleştirilmektedir.⁵⁴⁴ Meşhur Hanefî âlimlerinden Serahsî (ö. 571/1176) ve Kâsânî (ö. 587/1191) ise rivayetin şâz olduğunu ileri sürmektedirler.⁵⁴⁵ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) arkasında namaz kılma faziletinden dolayı bu şekilde namaz kılmanın Hz. Peygamber'e (s.a.v.) has olduğu da söylenmektedir.⁵⁴⁶ Rivayette anlatıldığı şekliyle namaz kılmak, mezhepteki kaideye uymadığından dolayı Hanefî âlimlerin ilgili rivayeti yorumlamada zorlandıkları, hatta bazen uzak te'villerde bulundukları görülmektedir.⁵⁴⁷

2.7. Zeyd b. Sâbit'den Gelen Rivayet

Bu başlık altında konuyla ilgili Zeyd b. Sâbit'den gelen rivayetler incelenmeye çalışılacaktır. Tespit edilebildiği kadarıyla kendisinden tek rivayet aktarılmaktadır.

⁵⁴⁰ Haţţâbî, *Me'âlimü's-Sünen*, 4/1/271; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kanâ' 'an metni'l-İknâ'*, 2/16; Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed İbn Müflih, *el-Mübdî fî şerhi'l-Mukni'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997), 2/139.

⁵⁴¹ Zeynüddîn el-İrâkî, *Ṭarhu't-teşrib*, 3/141; Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, 3/380.

⁵⁴² Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âşâr*, 1/315.

⁵⁴³ Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âşâr*, 1/316.

⁵⁴⁴ Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âşâr*, 5/32; İbnü'l-Mülakkin, *el-İ'lâm*, 4/373; Zeynüddîn el-İrâkî, *Ṭarhu't-teşrib*, 3/141; İbnü'l-Aţâr, *el-Udde fî şerhi'l-Umde fî ehâdîsi'l-aḥkâm*, 2/758.

⁵⁴⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 2/47-48; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-şanâ'i fî tertîbi's-şerâ'i'*, 1/243.

⁵⁴⁶ Zeyle'i, *Naşbü'r-râye*, 2/246; 'Ali el-Kârî, *Mirâtü'l-mefâtîḥ*, 3/1058.

⁵⁴⁷ Örneğin, Tahâvî, Ceşşâs, 'Aynî, 'Ali el-Kârî, rivayette zikredilen iki rek'attan sonraki selâmın, tahiyyat duasındaki "es-selâmu 'aleyke" ve "es-selâmu 'Aleyna" ifadeleri olduğunu söylemektedirler. Yine Hz. Peygamber'in bu selâmı namazı bitirmek maksadıyla vermediği yapılan yorumlar arasındadır. Bk. Ceşşâs, *Aḥkâmü'l-Kur'an*, 2/328; Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âşâr*, 1/317; 'Aynî, *Nuḥabü'l-efkâr*, 5/257; Sehârenfûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 5/442.

عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ حَسَّانَ قَالَ: أَتَيْتُ زَيْدَ بْنَ ثَابِتٍ فَسَأَلْتُهُ عَنْ صَلَاةِ الْخَوْفِ فَقَالَ: صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَصَفَّ خَلْفَهُ وَصَفَّ بِإِزَاءِ الْعَدُوِّ فَصَلَّى بِهِمْ رَكْعَةً ثُمَّ ذَهَبُوا إِلَى مَصَافٍ إِخْوَانِهِمْ وَجَاءَ الْآخَرُونَ فَصَلَّى بِهِمْ رَكْعَةً ثُمَّ سَلَّمَ فَكَانَ لِلنَّبِيِّ ﷺ رَكْعَتَانِ وَلِكُلِّ طَائِفَةٍ رَكْعَةٌ

Tercümesi:

Kâsım b. Hassân'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Zeyd b. Sâbit’e gelip korku namazı hakkında soru sorunca şöyle cevap verdi: “Hz. Peygamber (s.a.v.) korku namazı kıldırıldı. (Orduyu ikiye ayırıp) bir bölük arkasında diğer bölük ise düşman karşısında durdu. Hz. Peygamber (s.a.v.) arkasında olanlara bir rek‘at kıldırıldı. Ardından bu bölük, düşman karşısında olan arkadaşlarının yerine gidip durdular. Düşman karşısında olanlar (Hz. Peygamber’in (s.a.v.) arkasına) gelince Hz. Peygamber (s.a.v.) onlara da bir rek‘at kıldırıp selâm verdi. Böylece Rasûlüllâh (s.a.v.) iki rek‘at, her bölük ise bir rek‘at kıldı.”

Rivayet; Nesâî,⁵⁴⁸ Tayâlisî,⁵⁴⁹ Abdürrezzâk,⁵⁵⁰ İbn Ebî Şeybe,⁵⁵¹ Ahmed b. Hanbel,⁵⁵² Taberî,⁵⁵³ İbn Huzeyme,⁵⁵⁴ İbnü'l-Münzir,⁵⁵⁵ Tahâvî,⁵⁵⁶ İbn Hibbân,⁵⁵⁷ Taberânî⁵⁵⁸ ve Beyhakî⁵⁵⁹ tarafından tahrîc edilmektedir. Ebû Dâvûd da hadisin bir bölümünü muallak olarak tahrîc etmektedir.⁵⁶⁰ İbn Ebî Şeybe, Nesâî, İbnü'l-Münzir, İbn Huzeyme, Ahmed b. Hanbel ve Taberî rivayetin metnini vermeyip, Zeyd b. Sâbit'ten gelen bu rivayetin Huzeyfe ve İbn Abbâs'tan gelen rivayetlerle aynı olduğunu söylemekle yetinmektedirler.⁵⁶¹

Rivayeti Zeyd b. Sâbit'ten aktaran Kâsım b. Hassân'ın güvenilir bir râvî olup olmadığı hususunda farklı değerlendirmeler bulunmaktadır. Zehebî'nin aktardığına

⁵⁴⁸ Nesâî, "Şalâtü'l-havf", 18.

⁵⁴⁹ Tayâlisî, *el-Müsne'd*, 501-502.

⁵⁵⁰ Abdürrezzâk, *el-Muşannef*, 2/510.

⁵⁵¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Müsne'd*, 1/109; İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-Muşannef fi'l-eḥâdis ve'l-âşâr*, 2/213.

⁵⁵² Ahmed b. Hanbel, *Müsne'd*, 35/470.

⁵⁵³ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 7/418.

⁵⁵⁴ İbn Huzeyme, *Şahîhu İbni Huzeyme*, 2/293.

⁵⁵⁵ İbnü'l-Münzir, *el-Evsat fi's-sünen ve'l-icmâ' ve'l-iḥtilâf*, 5/27.

⁵⁵⁶ Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âşâr*, 1/310.

⁵⁵⁷ İbn Hibbân, *es-Şahîh*, 7/121.

⁵⁵⁸ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr - et-Taberânî*, 5/153.

⁵⁵⁹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/373; Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âşâr*, 5/23.

⁵⁶⁰ Ebû Dâvûd, "Şalâtü's-sefer", 18.

⁵⁶¹ İbn Huzeyme, *Şahîhu İbni Huzeyme*, 2/293; İbnü'l-Münzir, *el-Evsat fi's-sünen ve'l-icmâ' ve'l-iḥtilâf*, 5/27.

göre Buhârî, söz konusu râvî hakkında “hadisi münkerdir” ifadesini kullanmaktadır.⁵⁶² Râvîlerle ilgili cerh ta’dîl konusunda ağır ifadeler kullanmaktan kaçındığı bilinen Buhârî’nin, bu ifadeyi kendisinden hadis rivayet etmenin kesinlikle caiz olmadığı kişiler için kullandığı söylenmektedir.⁵⁶³ Buna rağmen Buhârî, söz konusu râvîyi, zayıf râvîlerle ilgili *Kitâbü’l-Ḍu‘afâ’i’s-şagîr* adlı eserinde zikretmemektedir. Ayrıca *Târîhu’l-kebîr* adlı eserinde söz konusu râvînin biyografisine yer vermekte ancak Zehebî’nin aktardığı hususa değinmemektedir.⁵⁶⁴ Bu sebeple Zehebî’nin Buhârî’ye isnat ettiği bu bilgiye ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir. İbnü’l-Kattân zikri geçen râvînin durumunun bilinmediğini söylerken,⁵⁶⁵ Zehebî de râvîyi, zayıf râvîleri ihtiva eden eserinde zikretmektedir.⁵⁶⁶ İclî (ö. 261/875), İbn Hibbân, Ahmed b. Sâlih ise Kâsım b. Hassân’ı sika kabul etmekte, İbn Hacer de makbul saymaktadır.⁵⁶⁷ Kâsım b. Hassân zayıf bir râvî olarak kabul edilse bile bu rivayeti destekleyen şahitler bulunduğundan dolayı rivayetin, ihticâca uygun olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir.⁵⁶⁸

Rivayette korku namazını Hz. Peygamber’in (s.a.v.) iki rek‘at, cemaatin ise tek rek‘at olarak kıldığı ifade edilmektedir. Bundan dolayı Ebû Dâvûd, İbn Hibbân, Beyhakî, İbnü’l-Münzir, ve İbn Huzeyme rivayeti, korku namazının tek rek‘at kılınabileceğini ifade eden bab başlığı altında tahrîc etmektedirler.⁵⁶⁹ Ayrıca İbnü’l-Münzir ve İbn Huzeyme bu şekilde namazın şiddetli korku olması durumunda kılınacağına bab başlıklarında işaret etmektedirler.⁵⁷⁰

⁵⁶² Ebû ‘Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. ‘Osmân ez-Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl fî nakdi’r-ricâl*, thk. ‘Alî Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru’l-Ma‘rife, 1382), 3/369.

⁵⁶³ Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl*, 1/6; Emin Âşıkutlu, “Cerh ve Ta’dîl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/7/394-401.

⁵⁶⁴ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, 7/161.

⁵⁶⁵ İbnü’l-Kattân el-Fâsî, *Beyânu’l-Vehm*, 3/266.

⁵⁶⁶ Ebû ‘Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. ‘Osmân ez-Zehebî, *el-Muğnî fî’ḍ-ḍu‘afâ’*, thk. Nüreddîn ‘Attar (b.y.: y.y., ts.), 2/518.

⁵⁶⁷ ‘İclî, *es-Şikât*, 2/209; İbn Hibbân, *es-Şikât*, 5/305; Ebû Hafş ‘Ömer b. Ahmed el-Bağdâdî İbn Şâhîn, *Târîhu’l-esmâ’i’s-şikât*, thk. Şubhî es-Sâmerrâî (Kuveyt: ed-Dâru’s-Selefiyye, 1404), 179; Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. ‘Alî b. Muhammed el-‘Askalânî İbn Hacer el-‘Askalânî, *Takrîbü’l-Tehzîb*, thk. Muhammed ‘Avvâme (Suriye: Dâru’r-Reşid, 1406), 449.

⁵⁶⁸ İbn Huzeyme, *Şahîhu İbni Huzeyme*, 2/293.

⁵⁶⁹ İbn Hibbân, *es-Şahîh*, 7/120-121; Ebû Dâvûd, “Şalâtü’s-sefer”, 18; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 3/371, 373; İbnü’l-Münzir, *el-Evsat fî’s-sünen ve’l-icmâ’ ve’l-ihtilâf*, 5/27; İbn Huzeyme, *Şahîhu İbni Huzeyme*, 2/293.

⁵⁷⁰ İbnü’l-Münzir, *el-Evsat fî’s-sünen ve’l-icmâ’ ve’l-ihtilâf*, 5/27; İbn Huzeyme, *Şahîhu İbni Huzeyme*, 2/293.

Bu rivayet, korku namazının tek rek‘at kılınabileceği görüşünde olanların delilleri arasında yer almaktadır.⁵⁷¹ Rivayette geçen “cemaat tek rek‘at kıldı” ifadesinden, imamla birlikte kılınan rek‘atın kastedildiğini, kalan ikinci rek‘atın ise cemaat tarafından münferit olarak kılındığını anlamak da mümkündür. Nitekim Nevevî ve Aynî rivayeti bu şekilde yorumlamaktadırlar.⁵⁷²

2.8. Huzeyfe b. Yemân’dan Gelen Rivayet

Bu başlık altında konuyla ilgili Huzeyfe b. Yemân’dan gelen rivayetler incelenmeye çalışılacaktır. Tespit edilebildiği kadarıyla kendisinden tek rivayet aktarılmaktadır.

عَنْ ثَعْلَبَةَ بْنِ زَهْدَمٍ قَالَ: «كُنَّا مَعَ سَعِيدِ بْنِ الْعَاصِي بِطَبْرِسْتَانَ، فَقَالَ: أَيُّكُمْ صَلَّى مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ صَلَاةَ الْخَوْفِ فَقَالَ حَذِيفَةُ: أَنَا فَقَامَ حَذِيفَةُ، فَصَفَّ النَّاسُ خَلْفَهُ صَفَّيْنِ صَفًّا خَلْفَهُ، وَصَفًّا مُوَازِيَّ الْعَدُوِّ، فَصَلَّى بِالْأَيْدِي خَلْفَهُ رُكْعَةً، ثُمَّ انْصَرَفَ هُوَ إِلَى مَكَانٍ هُوَ لَاءٍ وَجَاءَ أَوْلَئِكَ، فَصَلَّى بِهِمْ رُكْعَةً، وَلَمْ يَقْضُوا

Tercümesi:

Sa‘lebe b. Zehdem’in şöyle dediği nakledilmiştir: “Sa‘îd b. el-Âs ile birlikte Taberistan’daydık. Hanginiz Rasûlüllâh (s.a.v.) ile korku namazı kıldı diye sorunca Huzeyfe “ben kıldım” dedi ve (namazı tarif etmek için) ayağa kalktı. İnsanlar arkasında iki oldu. Bir grup arkasında, diğer grup ise (ikinci safta) düşman hizasındaydı. Huzeyfe arkasında olanlara bir rek‘at kıldırıldı. Sonra bu (birinci safta olan) grup kalkıp arkadaşlarının yerine (ikinci safa) geçtiler. Diğer grup gelince Huzeyfe onlara da bir rek‘at kıldırıldı. Ardından (kalan ikinci rek‘atı/namazı) kaza etmediler.”

⁵⁷¹ Sübkî, *el-Menhel*, 7/126; Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 3/382.

⁵⁷² Bedrüddîn el-‘Aynî, *Şerhu Ebî Dâvûd*, 5/132; Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî 'alâ Müslim*, 5/197.

Rivayet; Ebû Dâvûd,⁵⁷³ Nesâî,⁵⁷⁴ Abdürrezzâk,⁵⁷⁵ İbn Ebî Şeybe,⁵⁷⁶ Ahmed b. Hanbel,⁵⁷⁷ Bezzâr,⁵⁷⁸ Taberî,⁵⁷⁹ İbn Huzeyme,⁵⁸⁰ İbnü'l-Münzir,⁵⁸¹ Tahâvî,⁵⁸² İbn Hibbân,⁵⁸³ Hâkim⁵⁸⁴ ve Beyhakî⁵⁸⁵ tarafından tahrîc edilmektedir. Hâkim, rivayetin Buhârî ve Müslim'in şartlarına uyduğunu söylemekte ve Zehebî de bu görüşe katılmaktadır.⁵⁸⁶ Aynî rivayetin sahih olduğunu, İbn Hacer de isnadın sahih olduğunu belirtmektedirler.⁵⁸⁷ Huzeyfe'den Sa'lebe b. Zehdem yoluyla gelen bu rivayet Muhmil ve Süleym b. Abd yoluyla da rivayet edilmektedir. Muhmil'den gelen rivayette de cemaatin bir rek'at kıldığı ifade edilmekle birlikte "وَلَمْ يَقْضُوا" ifadesi bulunmamaktadır.⁵⁸⁸

Süleym b. Abd tarikiyle gelen rivayet⁵⁸⁹ ise daha ayrıntılı bilgiler içermektedir. Bu rivayete göre namazı her grup, Sa'lebe ve Mühmil'den gelen rivayetlerin aksine Uşfân'da kılınan namaz gibi biri imamla birlikte diğeri de münferiden olmak üzere iki rek'at olarak kılmaktadır.⁵⁹⁰ Huzeyfe, rivayetin sonunda namaz esnasında düşman tarafından bir hücum olması halinde savaşmanın ve konuşmanın caiz olduğunu da bildirmektedir.⁵⁹¹

⁵⁷³ Ebû Dâvûd, "Şalâtü's-sefer", 18.

⁵⁷⁴ Nesâî, Şalâtü'l-ḥavf", 18.

⁵⁷⁵ Abdürrezzâk, *el-Muşannef*, 2/509.

⁵⁷⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-Muşannef fi'l-eḥâdis ve'l-âşâr*, 2/213.

⁵⁷⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 38/302, 38/401.

⁵⁷⁸ Bezzâr, *Müsnedü Bezzâr*, 7/370.

⁵⁷⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 7/417.

⁵⁸⁰ İbn Huzeyme, *Şahîhu İbni Huzeyme*, 2/293.

⁵⁸¹ İbnü'l-Münzir, *el-Evsat fi's-sünen ve'l-icmâ' ve'l-ihtilâf*, 5/27.

⁵⁸² Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âşâr*, 1/310.

⁵⁸³ İbn Hibbân, *es-Şahîh*, 6/182, 4/302-303.

⁵⁸⁴ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 1/485.

⁵⁸⁵ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/371; Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âşâr*, 5/22.

⁵⁸⁶ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 1/485. Zehebî'nin görüşü dipnotta yer almaktadır.

⁵⁸⁷ İbn Hacer el-'Askalânî, *el-İşâbe*, 1/517-518; Aynî, *Nuḥabü'l-efkâr*, 5/208.

⁵⁸⁸ Ebû 'Osmân b. Affân b. Müslim el-Başrî 'Affân b. Müslim eş-Saffâr, *Eḥâdisü 'Affân b. Müslim*, thk. Hamza Ahmed ez-Zeyn (Kahire: Dâru'l-Hadis, 2004), 33; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 38/374.

⁵⁸⁹ Sa'id b. Mansûr, *Süneni Sa'id b. Mansûr*, 2/293; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 38/441-442; İbn Huzeyme, *Şahîhu İbni Huzeyme*, 2/305; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/371; İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-Muşannef fi'l-eḥâdis ve'l-âşâr*, 2/215; Tayâlisî, *el-Müsned*, 1/343; İbnü'l-Münzir, *el-Evsat fi's-sünen ve'l-icmâ' ve'l-ihtilâf*, 5/37; Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âşâr*, 1/311.

⁵⁹⁰ Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âşâr*, 5/24.

⁵⁹¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 38/441-442.

İbn Receb, Huzeyfe'den gelen rivayetlerin bir kısmında kapalılık olduğunu, Süleym b. Abd tarikiye gelen rivayetin ise açıklayıcı olduğunu ifade etmektedir. Ona göre Huzeyfe'den gelen rivayetler, Süleym'den gelen tarikiye birlikte anlaşılmalıdır.⁵⁹² Beyhakî de Huzeyfe'den gelen rivayetlerin aynı olaya ait olduğu kanaatini taşımaktadır.⁵⁹³ Bundan dolayı rivayetlerin birbirine hamledilmesini gerekli görmekte ve Süleym tarikinin Sa'lebe kanalıyla gelen rivayeti açıkladığını ifade etmektedir.⁵⁹⁴ Bu açıklamalara göre Huzeyfe'den gelen rivayetlerde anlatılan korku namazını cemaatin iki rek'at kıldığını kabul eden Beyhakî, Sa'lebe tarikindeki “وَلَمْ يَقْضُوا” ifadesini, cemaatin zaten namazı tamamladığından dolayı geriye kaza etmeyi gerektirecek herhangi bir durum kalmadığı şeklinde anlamaktadır.⁵⁹⁵

Bezzâr ise rivayette geçen “وَلَمْ يَقْضُوا” kaydını, cemaatin tek rek'at kılmakla yetinip bir şey kaza etmediği şeklinde yorumlamaktadır.⁵⁹⁶ Ebû Dâvûd, İbnü'l-Münzir, İbn Huzeyme ve İbn Hibbân'ın da ilgili ifadeyi bu şekilde yorumladıkları, rivayeti tahrîc ettikleri bab başlıklarından anlaşılmaktadır.⁵⁹⁷

Huzeyfe'den gelen rivayetlerde “وَلَمْ يَقْضُوا” kaydı sadece Sa'lebe b. Zehdem tarikinde yer almaktadır. Rivayet tahlil edildiğinde Süfyân es-Sevrî'nin ortak râvî olduğu ortaya çıkmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Süfyân es-Sevrî'den bu rivayeti; Yahyâ, Kâbise, Vekî', Abdürrezzâk, Hüseyin b. Hafs, Abdurrahmân b. Mehdî, Abdullâh b. Velîd ve Müemmel adlı râvîler aktarmaktadır. Bu râvîlerden gelen rivayetler içerisinde “وَلَمْ يَقْضُوا” ifadesi, sadece Yahyâ'dan gelen tarikte bulunmaktadır.⁵⁹⁸ Üstelik Yahyâ'dan gelen bazı rivayetlerde de söz konusu ifade geçmemektedir.⁵⁹⁹ Bütün bunlar bu ifadenin rivayetin bir parçası olmayıp râvî tasarrufundan kaynaklı metne dahil olduğu ihtimalini ön plana çıkarmaktadır.

⁵⁹² İbn Receb, *Fethu'l-bârî şerhu Şahîhi'l-Buhârî*, 8/369-370.

⁵⁹³ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/371.

⁵⁹⁴ Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âşâr*, 5/24; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/371.

⁵⁹⁵ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/371.

⁵⁹⁶ Bezzâr, *Müsnedü Bezzâr*, 7/370.

⁵⁹⁷ Ebû Dâvûd, “Şalâtü's-sefer”, 18; İbnü'l-Münzir, *el-Evsaf fi's-sünen ve'l-icmâ' ve'l-ihtilâf*, 5/27; İbn Huzeyme, *Şahîhu İbni Huzeyme*, 2/293; İbn Hibbân, *es-Şahîh*, 4/302.

⁵⁹⁸ Ebû Dâvûd, “Şalâtü's-sefer”, 18; İbn Hibbân, *es-Şahîh*, 6/182, 4/302-303; Nesâ'î, *Şalâtü'l-havf*, 18; Bezzâr, *Müsnedü Bezzâr*, 7/370.

⁵⁹⁹ İbn Huzeyme, *Şahîhu İbni Huzeyme*, 2/293.

Aynî, bu rivayette anlatılan korku namazının İbn Ömer ve İbn Mes'ûd rivayetiyle aynı olduğu görüşündedir. Buna göre imamla bir rek'at kılan grup, imam selâm verip namazdan çıkınca kalan rek'atı kendi başlarına kılmıştır.⁶⁰⁰

2.9. Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den Gelen Rivayet

Bu başlık altında konuyla ilgili Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den gelen rivayetler incelenmeye çalışılacaktır. Tespit edilebildiği kadarıyla kendisinden tek rivayet aktarılmaktadır.

صَلَّى بَنَّا أَبُو مُوسَى الْأَشْعَرِيُّ، بِأَصْبَهَانَ صَلَاةَ الْخَوْفِ، وَمَا كَانَ كَبِيرُ خَوْفٍ لَّيْرِينَا صَلَاةَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، فَقَامَ، فَكَبَّرَ، وَكَبَّرَ مَعَهُ طَائِفَةٌ مِنَ الْقَوْمِ، وَطَائِفَةٌ بِإِزَاءِ الْعَدُوِّ، وَعَلَيْهِمُ السَّلَاحُ، فَصَلَّى بِهِمْ رَكْعَةً، فَأَنْصَرَفُوا، فَأَتَوْا مَقَامَ إِخْوَانِهِمْ، فَجَاءَتِ الطَّائِفَةُ الْأُخْرَى، فَصَلَّى بِهِمْ رَكْعَةً أُخْرَى، ثُمَّ سَلَّمَ، فَصَلَّى كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ الرُّكْعَةَ الثَّانِيَةَ وَحْدَانًا

Tercümesi:

“Ebû Mûsâ el-Eş'arî bize İsbahân'da korku namazı kıldırır. O esnada büyük bir korku olmadığı halde Ebû Mûsâ, Rasûlüllâh'ın (s.a.v.) korku namazını nasıl kıldığını bize göstermek amacıyla namaz kıldırır. Ebû Mûsâ kalkıp tekbir aldı ve bir grup da kendisiyle beraber tekbir alıp namaza başladı. Diğer grup ise üzerlerinde silahları olduğu halde düşman hizasında durmuştu. Ebû Mûsâ, kendisiyle beraber namaza başlayan gruba bir rek'at kıldırır. Bu grup ayrılıp düşman karşısında olan grupla yer değiştirdi. Düşman karşısında olan grup gelince Ebû Mûsâ onlara da bir rek'at kıldırır ve ardından selâm verdi. Her bir grup ikinci rek'atı münferiden kıldı.”

Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den Ebü'l-Âliye kanalıyla gelen bu rivayet; İbnü'l-Mübârek (ö. 181/797),⁶⁰¹ İbn Ebî Şeybe,⁶⁰² Taberî,⁶⁰³ Taberânî⁶⁰⁴ ve Beyhakî⁶⁰⁵ tarafından tahrîc edilmektedir.

⁶⁰⁰ Bedrüddîn el-'Aynî, *Şerhu Ebî Dâvûd*, 5/123-124.

⁶⁰¹ İbnü'l-Mübârek, *el-Cihâd*, 176.

⁶⁰² İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-Muşannef fi'l-eḥâdis ve'l-âşâr*, 2/214.

⁶⁰³ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 7/435-436.

⁶⁰⁴ Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Aḥmed b. Eyyûb eṭ-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-'evsaf*, thk. Ṭâriḳ b. 'İvâdullâh b. Muḥammed, 'Abdülmuhsin b. İbrâhîm el-Hüseynî (Kahire: Dâru'l-Haremeyn, ts.), 7/271.

⁶⁰⁵ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/358.

İbn Receb, rivayetin isnadının ceyyid ve Hz. Peygamber'in uygulamasını içerdiğinden dolayı hükmen merfû olduğunu ifade etmektedir.⁶⁰⁶

Aynı rivayet Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den Hasan-ı Basrî yoluyla da nakledilmektedir.⁶⁰⁷ Hasan-ı Basrî, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den hadis almadığından dolayı bu senette kopukluk bulunmaktadır.⁶⁰⁸ Ebû Dâvûd'un muallak olarak tahrîc ettiği senette ise Hasan-ı Basrî ile Ebû Mûsâ arasında Hattân er-Rakkâşî yer almaktadır.⁶⁰⁹ Sika bir râvî⁶¹⁰ olan Hattân er-Rakkâşî, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin öğrencileri arasında yer almaktadır.⁶¹¹ Böylece rivayetin muttasıl olduğu ortaya çıkmaktadır.

Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin, bu namazı Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra kıldırıldığı anlaşılmaktadır. Bu yüzden rivayet, korku namazının Hz. Peygamber'e (s.a.v.) mahsus olduğuna, ondan sonra kılınamayacağına dair ileri sürülen iddialara itiraz için kullanılan deliller arasında yer almaktadır.⁶¹²

Rivayetten anlaşıldığı üzere bu şekilde korku namazı, düşman kible konumundan başka bir taraftayken kılınmaktadır.⁶¹³ Bu rivayette anlatılan namaz, İbn Ömer ve İbn Mes'ûd'dan aktarılan rivayetlere benzemekte ve birlikte değerlendirilmektedir.⁶¹⁴ Ebû Dâvûd, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den gelen rivayeti Ebû Ayyâş'tan gelen rivayetle birlikte aynı bab başlığı altında tahrîc etmektedir.⁶¹⁵ Ancak iki rivayetin aynı namazı anlatmadığı dolayısıyla Ebû Mûsâ'dan gelen rivayetin söz konusu başlık altında tahrîc edilmesi isabetli gözükmemektedir.⁶¹⁶ Zira o başlıkta her iki grubun da namaza birlikte başladığı, beraber rûkû yaptıkları ve ikinci rek'atı imam selâm vermeden kaza ettikleri zikredilmektedir. Ebû Mûsâ'dan gelen rivayete göre ise

⁶⁰⁶ İbn Receb, *et-Tefsîr*, 1/351.

⁶⁰⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 7/435; İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-Muşannefî'l-eḥâdîs ve'l-âsâr*, 2/215.

⁶⁰⁸ Ebû Muhammed 'Abdurrahmân b. Muhammed er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *el-Merâsîl*, thk. Şükrullâh Ni'metullâh Kucânî (Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1397), 37.

⁶⁰⁹ Ebû Dâvûd, "Şalâtü's-sefer", 12.

⁶¹⁰ 'İclî, *eş-Şikât*, 1/308.

⁶¹¹ Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân ez-Zehebî, *Ma'rîfetü'l-kurrâ'i'l-kibâr 'alâ't-tabakât ve'l-e'sâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1997), 18-19; Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âsâr*, 1/265.

⁶¹² İbn Receb, *et-Tefsîr*, 1/354.

⁶¹³ Sübkî, *el-Menhel*, 7/104.

⁶¹⁴ İbn Receb, *Fethu'l-bârî şerhu Şahîhi'l-Buhârî*, 8/348-350; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 7/434-437.

⁶¹⁵ Ebû Dâvûd, "Şalâtü's-sefer", 12.

⁶¹⁶ Sübkî, *el-Menhel*, 7/103-104; Sehârenfûrî, *Bezlü'l-mechûd*, 5/407.

düşman kible yönünde olmadığı için imamla beraber sadece bir grup namaza başlamakta ve her grup ikinci rek'atı, imam selâm verdikten sonra kaza etmektedir.

İbn Abdülber, Evzâî ve Mâlikî fakihi Eşheb'in (ö. 204/820) de aralarında olduğu bazı âlimler tarafından bu kılınış şeklinin tercih edildiğini aktarmaktadır.⁶¹⁷

2.10. Hz. Alî'den Gelen Rivayetler

Bu başlık altında konuyla ilgili Hz. Alî'den gelen rivayetler incelenmeye çalışılacaktır. Tespit edilebildiği kadarıyla kendisinden iki rivayet aktarılmaktadır.

2.10.1. Rivayet-1:

عَنْ عَلِيٍّ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: فِي صَلَاةِ الْخَوْفِ أَمَرَ النَّاسَ فَأَخَذُوا السَّلَاحَ عَلَيْهِمْ، فَقَامَتْ طَائِفَةٌ مِنْ وَرَائِهِمْ مُسْتَقْبِلُ الْعَدُوِّ وَجَاءَتْ طَائِفَةٌ فَصَلُّوا مَعَهُ فَصَلَّى بِهِمْ رَكْعَةً ثُمَّ قَامُوا إِلَى الطَّائِفَةِ الَّتِي لَمْ تُصَلِّ، وَأَقْبَلَتِ الطَّائِفَةُ الَّتِي لَمْ تُصَلِّ مَعَهُ فَقَامُوا خَلْفَهُ فَصَلَّى بِهِمْ رَكْعَةً، وَسَجَدَتَيْنِ ثُمَّ سَلَّمَ عَلَيْهِمْ فَلَمَّا سَلَّمَ قَامَ الَّذِينَ قَبْلَ الْعَدُوِّ فَكَبَّرُوا جَمِيعًا وَرَكَعُوا رَكْعَةً وَسَجَدَتَيْنِ بَعْدَهَا سَلَّمَ

Tercümesi:

Korku namazı hakkında Hz. Alî'nin, Rasûlüllâh'tan (s.a.v.) şöyle rivayette bulunduğu nakledilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.v.) insanlara (namaz için hazırlık yapmalarını) emretti. İnsanlar silahlarını kuşandılar. Bir grup Hz. Peygamber'le (s.a.v.) namaza durdu. O esnada diğer grup ise arkalarında düşmana karşı durmuştu. Rasûlüllâh (s.a.v.) birlikte namaza başladığı gruba bir rek'at kıldırınca, düşman karşısında olup namaz kılmayan grup gelip Hz. Peygamber'in (s.a.v.) arkasında durdu. Hz. Peygamber (s.a.v.) onlara da bir rek'at kıldırınca selâm verdi. Ardından düşman karşısında olan grup Rasûlüllâh (s.a.v.) namazı bitirdikten sonra kalkıp birlikte tekbir aldı ve (kalan) bir rek'atı kendi başlarına kıldı."

Rivayet, Bezzâr tarafından Hâris > Hz. Alî kanalıyla tahrîc edilmiştir.⁶¹⁸ Bu rivayetin benzerini Abdürrezzâk, yine Hâris > Hz. Alî kanalıyla mevkûf olarak tahrîc etmektedir.⁶¹⁹ Her iki rivayettin de aynı namaz kılma şeklini anlattığı anlaşılmaktadır. Abdürrezzâk rivayeti daha açık bir anlatıma sahip olup, her iki grubun da imam selâm

⁶¹⁷ İbn 'Abdilber, *et-Temhîd*, 15/260.

⁶¹⁸ Bezzâr, *Müsnedü Bezzâr*, 3/90.

⁶¹⁹ 'Abdürrezzâk, *el-Muşannef*, 2/507.

verdikten sonra kalan rek‘atı kendi başlarına nöbetleşe kıldıkları daha açık bir şekilde anlatılmaktadır.

Korku namazının konu edildiği yerlerde bu rivayet üzerinde pek durulmadığı görülmektedir. Süyûtî (ö. 911/1505) ve Müttakî el-Hindî (ö. 975/1567) eserlerinde bu rivayete yer vermekte ancak herhangi bir değerlendirmede bulunmamaktadırlar.⁶²⁰ Heysemî ve İbn Hacer, rivayetin isnadında yer alan Hâris’in zayıf bir râvî olduğunu ifade etmektedirler.⁶²¹ Rivayetin hem Bezzâr dışında aslî kaynaklarda yer almaması hem de zayıf olması sebebiyle üzerinde pek durulmadığı akla gelmektedir.

Rivayetin başka tariklerini tespit edemediğimizden dolayı anlatılan korku namazının tam manasıyla ne şekilde kılındığını tespit etmek zor gözükmemektedir. Zira rivayette imam ilk rek‘atı kıldırdıktan sonra ikinci grubun gelmesini oturarak mı yoksa ayakta mı beklediği açıklanmamaktadır. Aynı şekilde Hz. Peygamber (s.a.v.) ile ikinci rek‘atı kılan grubun geri kalan rek‘atı ne zaman kaza ettikleri de belirtilmemektedir. Şâfiî, Herîr gecesini⁶²² Hz. Alî’nin korku namazı kıldırıldığını ve bu namazın Sâlih b. Havvât’tan rivayet edilen korku namazı gibi olduğunu aktarmaktadır.⁶²³ Üzerinde durduğumuz rivayet, Sâlih b. Havvât rivayetiyle⁶²⁴ benzerlik arz etmektedir. Bunun yanında Hz. Alî’nin, korku namazını rivayet ettiği şekilde kıldıracağı ihtimalinden hareketle rivayette anlatılan namaz şeklinin, Salih b. Havvât’tan gelen rivayetin benzeri olduğunu düşündürmektedir. Salih b. Havvât’tan gelen rivayet ileride ele alınacağından dolayı burada o rivayete ilişkin bir değerlendirme yapılmayacaktır.

2.10.2. Rivayet-2:

عَنْ عَلِيٍّ، قَالَ: «صَلَّيْتُ صَلَاةَ الْخَوْفِ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ رَكْعَتَيْنِ رَكْعَتَيْنِ، إِلَّا الْمَغْرِبَ فَإِنَّهُ صَلَّاهَا

ثَلَاثًا

⁶²⁰ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hıdayrî es-Süyûtî, *Cem‘u'l-cevâmi‘*, thk. Muhtâr İbrâhîm el-Hâic vd. (Kahire: el-Ezherü’ş-Şerîf, 1426), 17/425; ‘Alâ’üddîn ‘Alî b. Hîsâmî’d-Dîn b. Kâdî Hân el-Kâdirî eş-Şâzelî el-Hindî el-Burhânfüri el-Muttakî el-Hindî, *Kenzü'l-‘ummâl*, thk. Bekrî Hayyânî (Beyrut: Mü’essesetü’r-Risâle, 1401), 8/421, 413.

⁶²¹ Heysemî, *Mecma‘u’z-zevâ‘id ve menba‘u’l-fevâid*, 2/196; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. ‘Alî b. Muhammed el-‘Askalânî İbn Hacer, *Muhtasarü Zevâ‘idi Müsnedi’l-Bezzâr ‘ale’l-Kütübi’s-Sitte ve Müsnedi Ahmed*, thk. Şabrî ‘Abdülhâlık Ebû Zer (Lübnan; Beyrut: Mü’essesetü’l-Kütübi’s-Sekâfiyye, 1412), 1/297.

⁶²² Hz. Alî ile Haricîler arasında gerçekleşen bir savaş. Bk. Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Tehzîbü’l-esmâ’ ve’l-lugât* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, ts.), 4/181.

⁶²³ Şâfi‘î, *er-Risâle*, 1/263.

⁶²⁴ Nesâ‘î, "Şalâtü’l-havf", 18.

Tercümesi:

Hiz. Alî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Akşam namazı hariç korku namazını Hiz. Peygamber'le (s.a.v.) iki rek'at olarak kıldım. Akşam namazını ise üç rek'at olarak kıldı."

Rivayet; Saîd b. Mansûr (ö. 227/842),⁶²⁵ İbn Ebî Şeybe⁶²⁶ ve Bezzâr⁶²⁷ tarafından tahrîc edilmektedir.

Aynî bu rivayeti, akşam namazının kısaltılmayacağına dair rivayetlerden delil getirdiği yerde, rivayetin sıhhat durumuna değinmeden zikretmektedir.⁶²⁸

Bezzâr rivayetin sadece bu tarikten geldiğini, İsmâîl el-Bûsîrî (ö. 840/1436) de rivayetin bir önceki rivayette olduğu gibi Hâris'e dayandığını ve bu râvînin zayıf olduğunu ifade etmektedir.⁶²⁹ İbn Hacer de bu görüşe katılmakta ayrıca rivayetin isnadında bir başka râvî olan Haccâc'ın da müdellis⁶³⁰ olduğunu zikretmektedir.⁶³¹ Şâfiî'nin, akşam namazıyla alakalı Hiz. Peygamber'den (s.a.v.) rivayet gelmediğini söylemesi de bu rivayetin zayıf olduğu görüşünü desteklemektedir.⁶³²

Akşam namazının korku halinde üç rek'at kılınacağı konusunda görüş birliği bulunmakla birlikte bu üç rek'atın ne şekilde kılınacağı konusu ihtilaflıdır.⁶³³

2.11. Abdullâh b. Mes'ûd'dan Gelen Rivayet

Bu başlık altında konuyla ilgili Abdullâh b. Mes'ûd'dan gelen rivayetler incelenmeye çalışılacaktır. Tespit edilebildiği kadarıyla kendisinden tek rivayet aktarılmaktadır.

⁶²⁵ Sa'îd b. Mansûr, *Süneni Sa'îd b. Mansûr*, 2/240.

⁶²⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-Muşanneffî'l-eḥâdis ve'l-âşâr*, 2/215.

⁶²⁷ Bezzâr, *Müsnedü Bezzâr*, 3/79.

⁶²⁸ Bedrüddîn el-Aynî, *Umdetü'l-Kārî*, 7/137.

⁶²⁹ Bezzâr, *Müsnedü Bezzâr*, 3/79; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmâ'îl b. Selîm b. 'Osmân el-Kenânî eş-Şâfi'î el-Bûsîrî, *İthâfû'l-hıyere bi-zevâ'idî'l-mesânîdi'l-aşere*, thk. Dâru'l-Mişkât li'l-Baḥşî'l-İlmî bi İşrâfî Ebî Temîm Yâsir b. İbrâhîm (Riyad: Dâru'l-Vaṭan, 1420), 2/316.

⁶³⁰ Müdellis, tedlîs yapan râvîye denir. Tedlîs ise râvînin, hocasından almadığı hadisi almış izlenimi verecek şekilde aktarması demektir. Bk. Bünyamin Erul, "Tedlîs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/262-264.

⁶³¹ İbn Hacer, *Muḥtaşaru Zevâ'idî Müsnedi'l-Bezzâr 'ale'l-Kütübi's-Sitte ve Müsnedi Ahmed*, 1/280.

⁶³² Ebü'l-Abdillâh Muḥammed b. İdrîs b. 'Abbâs eş-Şâfi'î, *el-Üm* (Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1403), 1/244.

⁶³³ İbnü'l-Münzir, *el-Evsaṭ fi's-sünen ve'l-icmâ' ve'l-iḥtilâf*, 5/39-40; Şevkânî, *Neylû'l-evṭâr*, 3/383.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: صَلَّى بِنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ صَلَاةَ الْخَوْفِ، فَقَامُوا صَفًّا خَلْفَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، وَصَفٌ مُسْتَقْبِلُ الْعَدُوِّ، فَصَلَّى بِهِمْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ رَكْعَةً، ثُمَّ جَاءَ الْآخَرُونَ فَقَامُوا مَقَامَهُمْ، وَاسْتَقْبَلَ هَؤُلَاءِ الْعَدُوِّ، فَصَلَّى بِهِمُ النَّبِيُّ ﷺ رَكْعَةً، ثُمَّ سَلَّمَ، فَقَامَ هَؤُلَاءِ فَصَلَّوْا لِنَفْسِهِمْ رَكْعَةً، ثُمَّ سَلَّمُوا، ثُمَّ ذَهَبُوا فَقَامُوا مَقَامَ أُولَئِكَ مُسْتَقْبِلِي الْعَدُوِّ، وَرَجَعَ أُولَئِكَ إِلَى مَقَامِهِمْ فَصَلَّوْا لِنَفْسِهِمْ رَكْعَةً، ثُمَّ سَلَّمُوا.

Tercümesi:

Abdullâh b. Mes'ûd'un şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.v.) bize korku namazı kıldırdı. İnsanlar kalkıp bir grup onun arkasında diğer grup ise düşman karşısında duracak şekilde saf oldu. Hz. Peygamber (s.a.v.) arkasında olan gruba bir rek'at kıldırdı. Ardından bu grup düşman karşısında olan grubun yerini aldı. Diğer grup gelince Hz. Peygamber (s.a.v.) onlara da bir rek'at kıldırdı ve selâm verdi. Arkasında olan grup kalkıp kendi başlarına bir rek'at daha kılıp selâm verdi. Sonra düşman karşısında olan grupla yer değiştiler. O grup da gelip kendi başlarına bir rek'at daha kıldı ve ardından selâm vererek namazdan çıktı."

Rivayet; Ebû Dâvûd,⁶³⁴ Abdürrezzâk,⁶³⁵ İbn Ebî Şeybe,⁶³⁶ Ahmed b. Hanbel,⁶³⁷ Ebû Ya'lâ (ö. 307/919),⁶³⁸ Taberî,⁶³⁹ Tahâvî,⁶⁴⁰ Taberânî,⁶⁴¹ Dârekutnî,⁶⁴² ve Beyhakî⁶⁴³ tarafından tahrîc edilmektedir.

Rivayet Husayf > Ebû Ubeyde > İbn Mes'ûd kanalıyla gelmektedir. Beyhakî ve Nevevî rivayetin zayıf olduğuna dair iki gerekçe ileri sürmektedir. Gerekçelerden biri Ebû Ubeyde'nin, babası İbn Mes'ûd'tan hadis almaması diğeri ise râvî Husayf'ın sika kabul edilmemesidir. Bundan dolayı Beyhakî rivayetin, mürsel olduğunu, Nevevî ise rivayetin zayıf ve münkatı' olduğunu ifade etmektedir.⁶⁴⁴ Zeynüddîn el-İrâkî de rivayeti sahih kabul etmemektedir.⁶⁴⁵

⁶³⁴ Ebû Dâvûd, "Şalâtü's-sefer", 17.

⁶³⁵ 'Abdürrezzâk, *el-Muşannef*, 2/507.

⁶³⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-Muşannef fi'l-eḥâdis ve'l-âşâr*, 2/214.

⁶³⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6/26, 426-427.

⁶³⁸ Ebû Ya'lâ Ahmed b. 'Alî el-Mevsîlî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, thk. Hüseyin Selim 'Esed (Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn, 1404), 9/239.

⁶³⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 7/432.

⁶⁴⁰ Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âşâr*, 1/311.

⁶⁴¹ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir - et-Taberânî*, 10/147.

⁶⁴² Dârekutnî, *Sünen*, 2/413.

⁶⁴³ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/370.

⁶⁴⁴ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/370; Nevevî, *Hulâşatü'l-âhkâm*, 2/746.

⁶⁴⁵ Zeynüddîn el-İrâkî, *Ṭarḥu't-tegrîb*, 3/135.

Beyhakî ve Nevevî'in ileri sürdüğü gerekçelerden biri olan, Ebû Ubeyde'nin, babasından hadis alıp almadığı meselesi ihtilaflıdır.⁶⁴⁶ Zira Ebû Ubeyde'nin, babası öldüğünde yedi yaşında olduğu aktarılmaktadır.⁶⁴⁷ İbn Hacer bu bilgiden hareketle Ebû Ubeyde'nin, babasından herhangi bir rivayet almadığı sonucunu çıkarmanın yanlış olduğu kanaatinde-dir.⁶⁴⁸ Aynî ise, bu yaştaki bir çocuğun mümeyyiz olduğunu dolayısıyla babasından hadis alabileceğini düşünmektedir.⁶⁴⁹ İbn Receb, Ebû Ubeyde'nin babasına ait rivayetleri ailesinden öğrendiğini ve bunların sahih olduğunu aktarmakta, Dârekutnî de Ebû Ubeyde'nin, babasına ait rivayetleri pek çok kimseden daha iyi bildiğini dile getirmektedir.⁶⁵⁰ Yine bazı muhaddislerin Ebû Ubeyde'nin, babasından aktardığı rivayetleri muttasıl gibi değerlendirdikleri kaynaklarda zikredilmektedir.⁶⁵¹ Nesâî, başka bir konuda bu tarikten gelen bir rivayeti aktardıktan sonra Ebû Ubeyde'nin, babasından hadis almadığını ancak yine de rivayetin "ceyyid" olduğunu ifade etmektedir.⁶⁵² Bu bilgilerden hareketle sadece Ebû Ubeyde'nin, babasından hadis almadığını gerekçe göstererek rivayeti zayıf kabul etmenin yeterli olmadığı gözükmemektedir.

Beyhakî ve Nevevî'nin zayıf olarak niteledikleri Huseyf'in güvenilir bir râvî olup olmadığı konusunda da farklı değerlendirmeler bulunmaktadır. Bazı muhaddisler Huseyf'ten gelen rivayetleri terk ederken bazı muhaddisler ise onun rivayetleriyle ihticac etmektedirler.⁶⁵³ Yahyâ b. Maîn ve Ebû Zür'a, zikri geçen râvîyi sika kabul ederken İbn Adî, rivayetin Huseyf'ten sika bir râvî yoluyla gelmesi halinde kabul edileceği görüşündedir.⁶⁵⁴ Kaynaklarda geçen bilgilerden anlaşıldığı üzere râvînin

⁶⁴⁶ Dârekutnî, *el-İlelû'l-vâride fî'l-ehâdisi'n-nübüvve*, 5/308.

⁶⁴⁷ Ebû Naşr Ahmed b. Muhammed b. el-Hüseyn b. el-Hasen Ebû Naşr el-Buhârî el-Kelâbâzî, *Ricâlu's-Sahîhi'l-Buhârî - el-Hidâye ve'l-irşâd fî ma'rifeti ehli's-sıka ve's-sedâd*, thk. 'Abdullâh el-Leysî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1407), 2/831.

⁶⁴⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, 5/76.

⁶⁴⁹ Aynî, *Nuhabü'l-efkâr*, 5/220.

⁶⁵⁰ İbn Receb, *Fethu'l-bârî şerhu Şahîhi'l-Buhârî*, 8/350; Muhammed b. Ahmed b. 'Abdilhâdî ed-Dımaşkî İbn 'Abdilhâdî, *Tenkihü't-Tahkîk fî ehâdisi't-Ta'lik*, thk. Sâmî b. Muhammed b. Câdillâh, 'Abdül'azîz b. Nâsir el-Habbânî (Riyad: Edvâû's-Selef, 1428), 4/497; Vellevî, *el-Bahrü'l-muhtâ*, 5/80.

⁶⁵¹ Ebû'l-Ferec Zeynüddîn 'Abdurrahmân b. Ahmed b. 'Abdirrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî İbn Receb, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, thk. Hümâm 'Abdurrahîm Sa'îd (Zerkâ: Mektebetü'l-Menâr, 1407), 1/544.

⁶⁵² Ebû 'Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb el-Horâsânî en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Hasen 'Abdümün'im (Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1421), 1/464.

⁶⁵³ İbn 'Adî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, 3/522-523; İbn Hacer, *Tehzîb*, 3/143-144.

⁶⁵⁴ Zehebî, *Tezhibü Tehzîb*, 3/125.

adalet yönünden ziyade zapt yönünden eleştiri aldığı görülmektedir. Bu durumda İbn Hibbân'ın da söylediği gibi söz konusu râvîden gelen rivayet, sika râvîlerden gelen rivayetlerle uyuşması halinde kabul edilmelidir.⁶⁵⁵ Öte yandan üzerinde durduğumuz bu rivayette anlatılan korku namazı, İbn Ömer'den gelen rivayetteki korku namazı namazıyla örtüşmektedir.⁶⁵⁶ Bu izahların neticesinde İbn Mes'ûd'dan gelen bu rivayete zayıf hükmünü vermenin isabetli olmadığı söylenebilir.

Rivayette her grubun bir rek'atı Hz. Peygamber'le (s.a.v.), kalan bir rek'atı da kendi başlarına kıldığı zikredilmektedir. Metnini verdiğimiz rivayette, ikinci rek'atı Hz. Peygamber'le (s.a.v.) kılan grubun, Hz. Peygamber (s.a.v.) selâm verdikten sonra kalan rek'atı oldukları yerde kalkıp kaza ettiği belirtilirken, rivayetin başka tariklerinde düşman tarafındaki grupla yer değiştirdikleri, Hz. Peygamber'le (s.a.v.) ilk rek'atı kılan grubun kaza etmesinden sonra namazlarını tamamladıkları belirtilmektedir.⁶⁵⁷ Her iki uygulamanın caiz olduğu söylenmekle beraber⁶⁵⁸ özellikle Hanefî âlimler, önce ilk grubun namazı kaza etmeye başlamasını daha doğru kabul etmektedir.⁶⁵⁹ Ebû Hanîfe'nin, İbn Abbâs'tan mevkûf olarak aktardığı rivayette de kaza sıralamasının böyle olması Hanefî âlimlerin tercihlerinde etkili olduğunu akla getirmektedir.⁶⁶⁰ Ali el-Kârî'ye göre, İbn Abbâs'tan gelen bu mevkûf rivayet merfû hükmündedir.⁶⁶¹

Rivayetin bazı tariklerinde “فَكَبَّرَ الصَّفَّانِ جَمِيعًا” ve “وَهُمْ فِي صَلَاةٍ كُلُّهُمْ” ifadeleri yer almaktadır.⁶⁶² Bu da her iki grubun namaza birlikte başladığı manasına gelmektedir. Nitekim Beyhakî, rivayeti “her iki grup birlikte tekbir alır” başlığı altında vermektedir.⁶⁶³ Ancak Tahâvî hem konuyla ilgili âyete hem de başka rivayete atıfta

⁶⁵⁵ Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân el-Büstî İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn mine'l-muḥaddişîn ve'd-ḍu'afâ ve'l-metrûkîn*, thk. Maḥmûd İbrâhîm Zâyed (Halep: Dâru'l-Va'y, 1396), 1/287.

⁶⁵⁶ Müslim, “Şalâtü'l-müsâfirîn”, 305-306.

⁶⁵⁷ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Mısrî eṭ-Ṭahâvî, *Aḥkâmü'l-Kur'ân*, thk. Sadettin Ünal (İstanbul: İSAM, 1995), 1/204.

⁶⁵⁸ Sübkî, *ed-Dînü'l-ḥâliş*, 4/97-98.

⁶⁵⁹ Ceşşâs, *Aḥkâmü'l-Kur'ân*, 2/325; Ebü'l-Faḍl 'Abdullâh b. Maḥmûd el-Ḥanefî el-Mevşilî, *el-İḥtiyâr li ta'lîl-i'l-Muḥtâr* (Kahire: Maṭba'atü'l-Halebî, 1356/1937), 1/89.

⁶⁶⁰ Ebû 'Abdillâh Muhammed b. el-Ḥasen eṣ-Şeybânî, *el-Âşâr*, thk. Ebü'l-Vefâ el-Efğânî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413), 1/505.

⁶⁶¹ Ebü'l-Ḥasen Nûrüddîn 'Alî b. Sultân Muhammed 'Ali el-Kârî, *Fethü bâbi'l-inâye*, thk. Muhammed Nizâr Temîm, Heysem Nizâr Temîm (Beyrut: Dâru'l-Erkâm, 1418), 1/467.

⁶⁶² İbnü'l-Mübârek, *el-Cihâd*, 177; 'Abdürrezzâk, *el-Muşannef*, 2/507; Ṭahâvî, *Şerḥu Me'âni'l-âşâr*, 1/311.

⁶⁶³ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/370.

bulunarak, rivayette anlatılan namazda iki grubun birlikte namaza başladığını kabul etmenin yanlış olduğunu düşünmektedir. Ona göre âyette geçen “وَلْتَأْتِ طَائِفَةٌ أُخْرَى لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ” ifadesinden, sadece bir grubun namaza başlayıp diğer grubun daha sonra namaza girmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Ayrıca aynı namaz şeklinin anlatıldığı İbn Ömer’den gelen rivayette de grupların namaza ayrı ayrı başladıklarını delil gösteren Tahâvî’ye göre işin doğrusu, ilk grup birinci rek’atı bitirdikten sonra ikinci grup namaza başlamaktadır.⁶⁶⁴ Tarikler incelendiğinde rivayeti, Husayf’tan beş farklı kişinin aktardığı ve söz konusu ifadelerin sadece bir tarikte olduğu görülmektedir. Sünen şârihlerinden Mahmud Hattâb es-Sübkî’ye (ö. 1352/1933) göre bu farklılık, râvîlerden birinin yanlış anlaması ve mana ile rivayet etmesinden kaynaklanmaktadır.⁶⁶⁵

Ebû Hureyre’den, her iki grubun namaza birlikte başlamalarını içeren ve metnini verdiğimiz rivayete benzerlik arz eden bir başka rivayetin⁶⁶⁶ gelmesi sebebiyle, Beyhakî, Ebû’l-Abbâs el-Kurtubî (ö. 656/1258), Nevevî ve İbn Abdülber; İbn Mes’ûd ve Ebû Hureyre rivayetindeki anlatılan korku namazının aynı olduğu kanaatini taşımaktadırlar.⁶⁶⁷ Ancak burada da açıklandığı üzere İbn Mes’ûd rivayetinde her iki grup namaza birlikte başlamamaktadır. Ayrıca her iki rivayet arasında başka farklılıklar da bulunmaktadır. Örneğin İbn Mes’ûd rivayetinde kalan rek’at, imam selâm verdikten sonra kaza edilirken, Ebû Hureyre rivayetinde imam selâm vermeden namaz içinde kılınmaktadır. Dolayısıyla her iki rivayeti aynı kabul etmek isabetli gözükmemektedir. Korku namazı konusunda İbn Mes’ûd rivayetini tercih eden Hanefî âlimlerin, İbn Mes’ûd’a ilâveten İbn Ömer rivayetinin de aynı olduğunu zikredip Ebû Hureyre’den gelen rivayete değinmemeleri hatta bu rivayeti hiçbir âlimin tercih etmediğini ifade etmeleri de iki rivayetin farklı olduğunu göstermektedir.⁶⁶⁸

⁶⁶⁴ Tahâvî, *Şerhu Me’âni’l-âşâr*, 1/311-312.

⁶⁶⁵ Sübkî, *el-Menhel*, 7/120-121.

⁶⁶⁶ Ebû Dâvûd, “Şalâtü’s-sefer”, 15.

⁶⁶⁷ Beyhakî, *Ma’rifetü’s-sünen ve’l-âşâr*, 5/24; İbn Abdülber, *et-Temhîd*, 15/266; Kurtubî, *el-Müfhim*, 2/471; Nevevî, *Şerhu’n-Nevevî ‘alâ Müslim*, 6/126.

⁶⁶⁸ Serahsî, *el-Mebsûṭ*, 2/47; Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-şanâ’i fî tertîbi’s-şerâ’i*, 1/243; Aynî, *Nuḥabü’l-efkâr*, 5/236.

Rivayetin bazı tariklerinde geçtiği üzere anlatılan korku namazı, düşman kible tarafında olmadığına kılınmaktadır.⁶⁶⁹

Rivayette anlatılan korku namazını Nehaî (ö. 96/714), Evzâî, Mâlikî fakihlerinden Eşheb'in tercih ettiği aktarılmaktadır.⁶⁷⁰ Özellikle Hanefiler korku namazı konusunda bu rivayeti tercih etmektedir.⁶⁷¹ Tahavî'nin aktardığına göre Ebû Hanife ve İmam Muhammed, düşman kible tarafında olsun veya olmasın iki durumda da bu rivayeti tercih etmektedir. Ebû Yûsuf ise düşman kible tarafında değilse bu rivayeti, kible yönündeysen Ebû Ayyâş rivayetini tercih etmektedir.⁶⁷²

Hanefilerin bu rivayeti tercih etmelerinin sebebi bu kılınış şeklinin konuyla ilgili âyetin zâhirine uymasının yanında sünnete ve asıllara da uymasıdır. Konuyla ilgili diğer rivayetlerin aksine cemaatin, imam selâm verdikten sonra namazdan çıkması “imam kendisine uyulmak için vardır” rivayetiyle “cemaat, imama uymakla mükelleftir” kaidesine uygun düşmektedir.⁶⁷³ Aynî ise, Hanefilerin korku namazı konusunda İbn Mes'ûd ve İbn Ömer rivayetlerini tercih ettiklerini belirtmektedir. Ardından konuyla ilgili bazı rivayetlerin aksine bu rivayetlerin çelişmemesi, ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra Huzeyfe'nin bu şekilde korku namazı kıldırması ve sahâbenin de buna itiraz etmemesinden hareketle bu rivayetlerin tercih edilmesi gerektiğini belirtmektedir.⁶⁷⁴

2.12. Abdullâh b. Ömer'den Gelen Rivayet

Bu başlık altında konuyla ilgili Abdullâh b. Ömer'den gelen rivayetler incelenmeye çalışılacaktır. Tespit edilebildiği kadarıyla kendisinden tek rivayet aktarılmaktadır.

⁶⁶⁹ Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âşâr*, 1/311; Ceşşâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 2/324; İbn Receb, *Fethu'l-bârî şerhu Şahîhi'l-Buhârî*, 8/352.

⁶⁷⁰ İbn Receb, *Fethu'l-bârî şerhu Şahîhi'l-Buhârî*, 8/352; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 2/431.

⁶⁷¹ Bedrüddîn el-Aynî, *Şerhu Ebî Dâvûd*, 5/123.

⁶⁷² Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 1/203-204.

⁶⁷³ Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî, *el-Hücce 'alâ ehli'l-Medîne*, thk. Mehdî Hasen el-Kîlânî el-Kâdirî (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1403), 1/341-342; Ceşşâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 2/323-324.

⁶⁷⁴ Bedrüddîn el-Aynî, *Şerhu Ebî Dâvûd*, 5/123-124.

أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ قَالَ: غَزَوْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَبْلَ نَجْدٍ، فَوَازَيْنَا الْعَدُوَّ، فَصَافَفْنَا لَهُمْ، فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُصَلِّي لَنَا، فَقَامَتْ طَائِفَةٌ مَعَهُ تُصَلِّي وَأَقْبَلَتْ طَائِفَةٌ عَلَى الْعَدُوِّ، وَرَكَعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِمَنْ مَعَهُ وَسَجَدَ سَجْدَتَيْنِ، ثُمَّ انْصَرَفُوا مَكَانَ الطَّائِفَةِ الَّتِي لَمْ تَصَلِّ، فَجَاؤُوا فَرَكَعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِهِمْ رَكْعَةً وَسَجَدَ سَجْدَتَيْنِ، ثُمَّ سَلَّمَ، فَقَامَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ فَرَكَعَ لِنَفْسِهِ رَكْعَةً وَسَجَدَتَيْنِ .

Tercümesi:

İbn Ömer'den şöyle nakledilmiştir: “Rasûlüllâh’la (s.a.v.) birlikte Necd bölgesine doğru yapılan gazveye katıldım. Düşmanla karşılaştık ve onlara doğru saf olduk. Rasûlüllâh (s.a.v.) kalktı ve bize (korku üzere) namaz kıldırdı. Bir grup düşman karşısındayken diğer grup Rasûlüllâh’la (s.a.v.) birlikte namaza başladı. Rasûlüllâh (s.a.v.) kendisiyle birlikte namaza başlayanlara bir rek’at kıldırdı. Sonra bunlar ayrılıp, düşman karşısında olan grubun yerine geçti. Düşman karşısında olanlar gelince Rasûlüllâh (s.a.v.) onlara da bir rek’at kıldıırıp selâm verdi. Ardından her grup (kalan) rek’atı kendi başına kıldı.”

Rivayet; Buhârî,⁶⁷⁵ Müslim,⁶⁷⁶ Ebû Dâvûd,⁶⁷⁷ Tirmizî,⁶⁷⁸ Nesâî,⁶⁷⁹ İbn Mâce (ö. 273/887),⁶⁸⁰ Mâlik,⁶⁸¹ İbnü’l-Mübârek,⁶⁸² Abdürrezzâk,⁶⁸³ İbn Ebî Şeybe,⁶⁸⁴ Ahmed b. Hanbel,⁶⁸⁵ Dârimî (ö. 255/869),⁶⁸⁶ Bezzâr,⁶⁸⁷ Taberî,⁶⁸⁸ İbn Huzeyme,⁶⁸⁹

⁶⁷⁵ Buhârî, "Şalâtü'l-havf", 1, "Megâzî", 29, "Tefsîr", 46.

⁶⁷⁶ Müslim, "Şalâtü'l-müsâfirîn", 305-306.

⁶⁷⁷ Ebû Dâvûd, "Şalâtü's-sefer", 16.

⁶⁷⁸ Tirmizî, "Sefer" 8.

⁶⁷⁹ Nesâî, "Şalâtü'l-havf", 18.

⁶⁸⁰ İbn Mâce, "İkâmetü's-şalât", 151.

⁶⁸¹ Ebû 'Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî Mâlik b. Enes, *el-Muvaṭṭa'*, thk. Muḥammed Fu'âd 'Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi'-Türâşi'l- 'Arabî, 1406), "Şalâtü'l-havf", 3.

⁶⁸² İbnü'l-Mübârek, *el-Cihâd*, 175-176.

⁶⁸³ 'Abdürrezzâk, *el-Muşannef*, 2/506.

⁶⁸⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-Muşanneffî'l-eḥâdis ve'l-'âşâr*, 2/215.

⁶⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 10/299, 421.

⁶⁸⁶ Ebû Muḥammed 'Abdullâh b. 'Abdirrahmân et-Temîmî ed-Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, thk. Hüseyin Selîm 'Esed ed-Dârânî (Suudi Arabistan: Dâru'l-Muḡnî, 1412), "Şalât", 175.

⁶⁸⁷ Bezzâr, *Müsnedü Bezzâr*, 12/265.

⁶⁸⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 7/436.

⁶⁸⁹ İbn Huzeyme, *Şahîhu İbni Huzeyme*, 2/298.

Serrâc,⁶⁹⁰ Ebû Avâne,⁶⁹¹ İbnü'l-Münzir,⁶⁹² Tahâvî,⁶⁹³ İbn Hibbân,⁶⁹⁴ Taberânî,⁶⁹⁵ Dârekutnî,⁶⁹⁶ Ebû Nuaym⁶⁹⁷ ve Beyhakî⁶⁹⁸ tarafından tahrîc edilmektedir.

Tirmizî, rivayete hasen-sahih, Tahâvî, Ebû Nuaym el-İsfahânî, İbn Abdülber, Nevevî ve Aynî sahih hükmünü vermekte, Begavî ise sahih olduğuna dair ittifak olduğunu zikretmektedir.⁶⁹⁹

Rivayette bir rek'at imamla bir rek'at da kendi başlarına olmak üzere her grubun iki rek'at kıldığı ifade edilmektedir. Bu açıdan bu rivayette anlatılan namaz kılma şekli, İbn Mes'ûd rivayetiyle⁷⁰⁰ benzeşmektedir. Ancak İbn Mes'ûd rivayetinin aksine burada kalan rek'atı nasıl kaza ettikleri net değildir. İbn Mes'ûd rivayetinde her grubun kalan rek'atı nöbetleşe kıldıkları beyan edilirken İbn Ömer rivayetinin bütün tariklerinde, her grubun imamın selâmından sonra bir rek'at kıldığı ifade edilmektedir.⁷⁰¹ Bu ifadenin zâhirinden her iki grubun, kalan rek'atı aynı anda kaza ettiği anlaşılmaktadır.⁷⁰² Nitekim Ebû Dâvûd, rivayeti bu zâhiri manasında anladığı için her iki rivayette anlatılan namazın farklı olduğunu kabul etmekte ve ayrı bab başlığı altında tahrîc etmektedir.⁷⁰³

İki grubun kalan rek'atı aynı anda kaza ettikleri kabul edildiği takdirde düşman karşısında nöbet tutma konusunda imam tek kalmaktadır. Bu da düşmanı gözetleme

⁶⁹⁰ Serrâc eş-Şekafi, *Müsnedü's-Serrâc*, 473.

⁶⁹¹ Ebû 'Avâne, *Müstaḥrecü Ebî 'Avâne*, 2/85.

⁶⁹² İbnü'l-Münzir, *el-Evsaf fi's-sünen ve'l-icmâ' ve'l-ihtilâf*, 5/33.

⁶⁹³ Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âsâr*, 1/312.

⁶⁹⁴ İbn Hibbân, *es-Şaḥîḥ*, 7/133.

⁶⁹⁵ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir - et-Taberânî*, 12/280.

⁶⁹⁶ Dârekutnî, *Sünen*, 2/407.

⁶⁹⁷ İsfahânî, *el-Müsnedü'l-müstaḥrec*, 2/430.

⁶⁹⁸ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/369-370.

⁶⁹⁹ Tirmizî, "Sefer" 8; Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âsâr*, 1/312; Ebû Nu'aym Ahmed b. 'Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ' ve ṭabaḳâtü'l-aşfiyâ'* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî; Dâru'l-Fikr li't-Tabâ'ati ve'n-Neşr; Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1394/1974), 8/261; Begavî, *Şerhu's-sünne*, 4/276; İbn 'Abdülber, *et-Temhîd*, 15/276; Nevevî, *el-Mecmû'*, 4/409; Bedrüddîn el-Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, 6/256.

⁷⁰⁰ Ebû Dâvûd, "Şalâtü's-sefer", 17.

⁷⁰¹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 2/431. Şâfi fakihlerinden Râfi'î (ö. 623/1226), grupların kalan rek'atı nöbetleşe kıldıklarının İbn 'Ömer rivayetinde olduğunu bildirmektedir. Bk. Ebû'l-Kâsım 'Abdülkerîm b. Muḥammed b. 'Abdülkerîm el-Ḳazvîni er-Râfi'î, *Fethu'l-'azîz bi Şerhi'l-Vecîz - eş-Şerhu'l-kebir* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 4/632. Ancak İbn Hacer, Râfi'î'nin fıkıh kitaplarına bakarak bunu söylediğini, Râfi'î'nin dediği şekilde rivayete rastlamadığını ifade etmektedir. Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 2/431.

⁷⁰² Ḳâdî 'İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim*, 3/222; Ḳurtubî, *el-Müfḥim*, 2/471.

⁷⁰³ Sübkî, *el-Menhel*, 7/117.

konusunda bir zafiyet oluşturmaktadır. Bundan dolayı İbn Hacer, her iki grubun kalan rek‘atı nöbetleşe kaza ettiklerini kabul etmenin daha doğru olacağını ifade ettikten sonra İbn Mes‘ûd rivayetinin bu yorumu desteklediğini söylemektedir.⁷⁰⁴ Nevevî ve İbnü’l-Mülakkın (ö. 804/1401) rivayetin, iki manaya geldiğini ancak kalan rek‘atı ayrı ayrı kaza ettikleri şeklinde yorumlanmasının doğru olacağı görüşündedir.⁷⁰⁵ Cessâs’a göre, İbn Ömer rivayeti mücmel olup İbn Mes‘ûd rivayeti onu beyan etmektedir.⁷⁰⁶ Bu açıklamalardan her iki rivayetin aynı olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Zaten pek çok kaynakta İbn Ömer rivayetinin, İbn Mes‘ûd rivayetine göre yorumlandığı ve birlikte değerlendirildiği görülmektedir.⁷⁰⁷ Ayrıca Hanefilere ait kaynaklarda, korku namazı konusunda mezhepte tercih edilen rivayet olarak iki rivayetin birlikte⁷⁰⁸ ya da bazı kaynaklarda İbn Ömer,⁷⁰⁹ bazılarında da sadece İbn Mes‘ûd rivayetinin tercih edildiğinin söylenmesi⁷¹⁰ bu iki rivayetin aynı olduğu göstermektedir.

İmamla birlikte bir rek‘atı nöbetleşe kılanların, geri kalan rek‘atı aynı anda kaza etmeleri korku namazı kılınmasının maksadına uymamaktadır. Nitekim Aynî, birlikte kıldıkları şeklindeki yorum için batıl ifadesini kullanmaktadır.⁷¹¹ Âlimler arasında ihtilafa sebep olan durumun, aslında korku namazının maksadı düşünüldüğünde rahatlıkla anlaşılabilecek bir hüviyette olduğu görülmektedir. Zira düşman gözetlemenin hayati önem taşıdığı bir durumda namazın kalan kısımlarının ayrı ayrı tamamlandığını ayrıca belirtmeye gerek yoktur. Her grubun ilk rek‘atı imamla nöbetleşe kıldığı ifade edildikten sonra “bir rek‘at kendi başlarına kıldılar” dendiğinde bunun da nöbetleşe kılınacağı çok rahat bir şekilde anlaşılabileceği için râvînin, olayı muhtasar bir şekilde aktardığı kanaatine varılabilir.⁷¹²

⁷⁰⁴ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 2/431.

⁷⁰⁵ Nevevî, *Şerhu’n-Nevevî ‘alâ Müslim*, 6/125; İbnü’l-Mülakkın, *el-İ‘lâm*, 4/357.

⁷⁰⁶ Cessâs, *Ahkâmü’l-Kur‘ân*, 2/325.

⁷⁰⁷ Kurtubî, *el-Câmi‘ li-âhkâmi’l-Kur‘ân*, 5/367; İbn Receb, *et-Tefsîr*, 1/352; İbn Kudâme el-Makdisî, *el-Muğnî*, 2/299; Sübkî, *ed-Dînü’l-hâliş*, 4/98.

⁷⁰⁸ Bedrüddîn el-‘Aynî, *Şerhu Ebî Dâvûd*, 5/123; Serahsî, *el-Mebsût*, 2/46.

⁷⁰⁹ Tahâvî, *Ahkâmü’l-Kur‘ân*, 1/202; Zeynüddîn el-‘Irâkî, *Tarhu’t-teşrîb*, 3/136-137; İbnü’l-‘Atţâr, *el-Udde fi şerhi’l-‘Umde fi ehâdisi’l-eşkâm*, 2/751.

⁷¹⁰ Kemâlüddîn Muhammed b. ‘Abdilvâhid b. ‘Abdilhamîd b. es-Sîvâsî İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadîr* (Lübnan: Dâru’l-Fikr, 1389/1970), 2/97; Mevşilî, *el-İhtiyâr li ta’lîli’l-Muhtâr*, 1/89; Vellevî, *el-Bahrü’l-muhtâr*, 16/698.

⁷¹¹ ‘Aynî, *el-Binâye*, 3/163.

⁷¹² Tahâvî, *Ahkâmü’l-Kur‘ân*, 1/204.

Rivayette anlatılan namazın Zâtürrikâ‘ Gazvesi’nde ikinci vaktinde kılındığı kaynaklarda geçmektedir.⁷¹³ Bu namaz, düşman kıbleden başka bir tarafta olduğunda kılınmıştır.⁷¹⁴

İbn Abdülber, korku namazıyla ilgili birçok rivayetin olduğunu ve bazı âlimlere göre bu rivayetlerin hepsiyle amel edilebileceğini aktardıktan sonra kendisinin İbn Ömer rivayetini tercih ettiğini belirtmektedir. Tercihine gerekçe olarak, rivayetin Medîneli imamlarca aktarılmasından hareketle isnadın kuvvetli olmasının yanında rivayette anlatılan kılma şeklinin namazla ilgili asıllara uygun olmasını göstermektedir.⁷¹⁵

Rivayette anlatılan namazda kibleye sırt çevirme, çok yürüme gibi namaza aykırı amel bulunduğundan dolayı bu namazı caiz görmeyen âlimlerin olduğu aktarılmaktadır.⁷¹⁶ Ayrıca bu görüşün kendisine nispet edildiği Şafiî’nin, rivayeti mensûh kabul ettiği de söylenenler arasındadır.⁷¹⁷ Nevevî, aslında rivayetle ilgili Şafiî’ye ait iki görüş bulunduğunu ifade etmektedir. Bunlardan ilki yukarıdaki rivayetin mensûh olduğu; diğeri de rivayetin sahih olması sebebiyle namazın da caiz olması gerektiğidir. Nevevî, İbn Ömer rivayetinin, Şafiî’nin korku namazı konusunda tercih ettiği Sehl b. Ebî Hasme rivayetiyle çelişmediğini, çünkü bu namazların farklı günlerde kılındığını söylemektedir. Dolayısıyla rivayetin mensûh olduğu iddiası yanlıştır. Ona göre, bir rivayetin mensûh olduğunu söyleyebilmek için, rivayetlerin tarihinin bilinmesinin yanında iki rivayetin arasının uzlaştırılamaması gerekmektedir. Halbuki İbn Ömer rivayeti için böyle bir durum söz konusu değildir.⁷¹⁸ Rivayetin mensûh olduğuna dair iddianın delilsiz olduğu başka âlimler tarafından da dile getirilmektedir.⁷¹⁹

Rivayetin bazı tariklerinin sonunda “eğer korku bundan daha şiddetli olursa, kibleye yönelerek, isterse de kıbleden başka tarafa yönelerek; ister yürüyerek, ister ayakta durarak veya binek üzerinde namazları kılarlar” ifadesi geçmektedir.⁷²⁰

⁷¹³ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 2/430; Bedrüddîn el-‘Aynî, *‘Umdetü’l-‘Kārî*, 6/255-256.

⁷¹⁴ İbn Huzeyme, *Şahîhu İbni Huzeyme*, 2/298.

⁷¹⁵ İbn ‘Abdilber, *et-Temhîd*, 15/276.

⁷¹⁶ İbn Receb, *Fethu’l-bârî şerhu Şahîhi’l-Buhârî*, 8/351; İbn Kudâme el-Makdisî, *el-Muğnî*, 2/300.

⁷¹⁷ İbn Receb, *et-Tefsîr*, 1/352.

⁷¹⁸ Nevevî, *el-Mecmû‘*, 4/409.

⁷¹⁹ İbn Receb, *et-Tefsîr*, 1/352; ‘Ali el-‘Kārî, *Mirkâtü’l-mefâtîh*, 3/1052.

⁷²⁰ Buhârî, “Tefsîr”, 46; Mâlik b. Enes, “Şalâtü’l-havf”, 3; İbnü’l-Münzir, *el-Evsaf fî’s-sünen ve’l-icmâ‘ ve’l-ihtilâf*, 5/38; İbn Huzeyme, *Şahîhu İbni Huzeyme*, 2/306.

Rivayetin bu kısmının merfû mu yoksa mevkûf mu olduğu konusu ihtilaflıdır.⁷²¹ İbn Hacer, söz konusu kısmı merfû kabul etmenin daha doğru olacağı kanaatindedir.⁷²²

Bu ifadede zikredilen şiddetin artmasından, savaşın kızıştığı, bil fiil çatışmanın olduğu ortamda kılınan namaz kastedilmekte,⁷²³ bu durumda kılınabileceği ifade edilen namaz da Salâtü'l-Müsayefe olarak isimlendirilmektedir.⁷²⁴ Korkunun bu derece şiddetlendiği anda namaz kılmanın caiz olup olmadığı meselesi ihtilaflı bir konudur. Cumhur ulemâ, bu namaza cevaz vermekte, kişinin imkân bulduğu ölçüde namazı eda edebileceğini söylemektedir.⁷²⁵ Hanefiler ise bu namaza cevaz vermemektedir. Onlara göre savaşmak ameli kesir olduğu için bu halde namaz kılındığı takdirde namaz bozulur. Âyette geçen *إِنْ خِفْتُمْ* ifadesinden bilfiil savaş esnasındaki korkunun değil bunun dışındakilerin kastedildiğini düşünen Hanefiler, bu durumda olan kişinin namazlarını erteleme gerektği görüşündedir.⁷²⁶ Tüster kalesinin fethi sırasında savaşın iyice kızıştığı ortamda içlerinde ashâbın da bulunduğu Müslümanların namazlarını vaktinde kılmayıp ertelediğine dair rivayet,⁷²⁷ Hanefilerin görüşünü desteklemektedir.

2.13. Sehl b. Ebî Hasme'den Gelen Rivayet

Bu başlık altında konuyla ilgili Sehl b. Ebî Hasme'den gelen rivayetler incelenmeye çalışılacaktır. Tespit edilebildiği kadarıyla kendisinden tek rivayet aktarılmaktadır.

عن سهل بن أبي حثمة؛ إن رسول الله ﷺ صَلَّى بِأَصْحَابِهِ فِي الْخَوْفِ. فَصَفَّهُمْ خَلْفَهُ صَفَيْنِ. فَصَلَّى بِالَّذِينَ يَلُونَهُ رَكْعَةً. ثُمَّ قَامَ. فَلَمْ يَزَلْ قَائِمًا حَتَّى صَلَّى الَّذِينَ خَلْفَهُمْ رَكْعَةً. ثُمَّ تَقَدَّمُوا وَتَأَخَّرَ الَّذِينَ كَانُوا قُدَّامَهُمْ. فَصَلَّى بِهِمْ رَكْعَةً. ثُمَّ قَعَدَ حَتَّى صَلَّى الَّذِينَ تَخَلَّفُوا رَكْعَةً. ثُمَّ سَلَّمَ.

⁷²¹ İbn 'Abdilber, *et-Temhîd*, 15/258.

⁷²² İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 2/433.

⁷²³ Vehbe b. Muşafâ Zuhayli, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletühû* (Şam: Dâru'l-Fikr, 1985), 2/1469.

⁷²⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-Muşannef fi'l-eḥâdiş ve'l-âşâr*, 2/213; Bezzâr, *Müsnedü Bezzâr*, 12/31.

⁷²⁵ İbnü'l-Münzir, *el-Evsaf fi's-sünen ve'l-icmâ' ve'l-ihtilâf*, 5/38; Kurtubî, *el-Câmi' li-âḥkâmi'l-Kur'ân*, 5/369.

⁷²⁶ Tahâvî, *Aḥkâmü'l-Kur'ân*, 1/230.

⁷²⁷ Buḥârî, "Şalâtü'l-ḥavf", 4.

Tercümesi:

Sehl b. Ebî Hasme'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) ashabına korku namazı kıldırıldı. Orduyu arkasında iki gruba ayırdı, kendisiyle birlikte namaza başlayan gruba bir rek'at kıldırıp ayağa kalktı. Arkasındaki grup kendi başlarına bir rek'at daha kılincaya kadar Hz. Peygamber (s.a.v.) ayakta durdu. Sonra Hz. Peygamber'le (s.a.v.) namaz kılan grup, düşmanı gözetleyen grupla yer değiştirdi. Hz. Peygamber (s.a.v.) bu gruba da bir rek'at kıldırıldı. Ardından, arkasındaki grup kendi başlarına bir rek'at kılincaya kadar oturdu. Sonra (arkasındaki grupla birlikte) Hz. Peygamber (s.a.v.) selâm verdi.

Rivayet; Buhârî,⁷²⁸ Müslim,⁷²⁹ Ebû Dâvûd,⁷³⁰ Tirmizî,⁷³¹ Nesâî,⁷³² İbn Mâce,⁷³³ Ahmed b. Hanbel,⁷³⁴ Dârimî,⁷³⁵ Taberî,⁷³⁶ İbn Huzeyme,⁷³⁷ Serrâc,⁷³⁸ Ebû Avâne,⁷³⁹ İbnü'l-Münzir,⁷⁴⁰ Tahâvî,⁷⁴¹ İbn Hibbân,⁷⁴² Taberânî,⁷⁴³ Ebû Nuaym el-İsfahânî⁷⁴⁴ ve Beyhakî⁷⁴⁵ tarafından tahrîc edilmektedir.

Rivayet, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, Begavî, İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233), İbnü'l-Mülakkın, İbn Hacer ve birçok âlim tarafından sahih kabul edilirken, Tirmizî de rivayete sahih-hasen hükmünü vermektedir.⁷⁴⁶

⁷²⁸ Buhârî, "Meğâzî", 29.

⁷²⁹ Müslim, "Şalâtü'l-müsâfirîn", 309.

⁷³⁰ Ebû Dâvûd, "Şalâtü's-sefer", 13.

⁷³¹ Tirmizî, "Sefer" 8.

⁷³² Nesâî, "Şalâtü'l-havf", 18.

⁷³³ İbn Mâce, "İkâmetü's-şalât", 151.

⁷³⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 24/481-484.

⁷³⁵ Dârimî, "Şalât", 175.

⁷³⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 7/427-429.

⁷³⁷ İbn Huzeyme, *Şahîhu İbni Huzeyme*, 2/299-300.

⁷³⁸ Serrâc eş-Şekafi, *Müsnedü's-Serrâc*, 480.

⁷³⁹ Ebû 'Avâne, *Müstahrecü Ebî 'Avâne*, 2/90.

⁷⁴⁰ İbnü'l-Münzir, *el-Evsaf fî's-sünen ve'l-icmâ' ve'l-ihtilâf*, 5/24.

⁷⁴¹ Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âşâr*, 1/312.

⁷⁴² İbn Hibbân, *es-Şahîh*, 7/140-141.

⁷⁴³ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr - et-Taberânî*, 6/101.

⁷⁴⁴ İsfahânî, *el-Müsnedü'l-müstahrec*, 2/432.

⁷⁴⁵ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/360; Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âşâr*, 5/15.

⁷⁴⁶ Tirmizî, "Sefer" 8; Şâfiî, *İhtilâfü'l-hadîs*, 132; Ebû 'Alî el-Hasen b. 'Alî et-Tûsî 'Alî b. Naşr et-Tûsî, *Muhtaşaru'l-aḥkâm - el-Müstahrec 'alâ Câmi'i't-Tirmizî*, thk. Enîs b. Ahmed b. Tâhir el-Endelüsî (Medine: Mektebetü'l-Gurebâ'i'l-Eseriyye; Dâru 'Ehli's-Sünne, 1415), 3/117; Begavî, *Me'âlimü't-tenzil fî tefsîri'l-Kur'ân*, 2/278; Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ebî'l-Kerem Muhammed el-Cezerî İbnü'l-Eşîr, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-şahâbe*, thk. 'Alî Muhammed Mu'avviḍ, 'Âdil Ahmed

Rivayet; Kâsım b. Muhammed > Sâlih b. Havvât > Sehl b. Ebî Hasme yoluyla gelmektedir. Kâsım b. Muhammed'den de Abdurrahmân ve Yahyâ rivayet etmektedir. Rivayet Abdurrahmân kanalıyla merfû, Yahyâ kanalıyla ise mevkûf olarak gelmektedir.⁷⁴⁷ Bazı kaynaklarda hem merfû hem de mevkûf rivayet birlikte tahrîc edilmektedir.⁷⁴⁸ Ancak İbn Abdülber'e göre mevkûf olan bu rivayet, merfû hükmünde olması sebebiyle tarikler arasındaki bu fark, rivayetin sıhhatine zarar vermemektedir.⁷⁴⁹

Rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v.), arkasındaki gruba birinci rek'atı kıldırıp ikinci rek'ata kalktığında, arkasındaki grubun kendi başlarına bir rek'at daha kılması için ayakta beklemektedir. Hz. Peygamber'in arkasındaki grup, namazı tamamladıktan sonra düşman karşısında nöbet tutan grupla yer değiştirmektedir. İkinci grup, Hz. Peygamber (s.a.v.) ikinci rek'at için kıyamdayken arkasına gelip namaza başlamışlardır. Rivayette korku namazının bu şekilde olduğu konusunda görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Ancak sonradan gelen grubun, kalan rek'atı ne zaman kaza ettikleri, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) selâm vermesinden sonra mı yoksa önce mi olduğu konusu ihtilafıdır.⁷⁵⁰ Abdurrahmân'dan gelen rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v.) ikinci rek'atı kıldırıktan sonra oturmuş, arkasındaki grubun kendi başlarına bir rek'at daha kılmalarını beklemiştir. Ardından hep birlikte selâm vermişlerdir. Yahyâ'dan gelen rivayete göre ise Hz. Peygamber (s.a.v.) ikinci rek'atı kılınca arkasındaki grubun namazı tamamlamasını beklemeden selâm verip namazdan çıkmıştır. Ardından arkasındaki grup kalkıp namazlarını tamamlayıp kendileri selâm vererek namazı tamamlamışlardır. Ebû Dâvûd ve Beyhakî, tarikler arasında mevcut olan selâm konusundaki ihtilafa bab başlığında dikkat çekmekte ve iki rivayeti farklı bab başlıkları altında tahrîc etmektedirler.⁷⁵¹

'Abdülmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415), 2/570; İbnü'l-Mülaqqın, *el-Bedrü'l-münîr*, 5/17; Ebü'l-Fa'zî Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Askalânî İbn Hacer, *el-İmtâ' bi'l-erba'ine'l-mütebayineti's-semâ'*, thk. Ebû 'Abdillâh Muhammed Hasen İsmâ'îl eş-Şâfi'î (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418), 34; Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. İbrâhîm ed-Dımaşkî el-Hinnâî, *Fevâidü'l-Hinnâî - el-Hinnâiyyât*, thk. Hâlid Rızk Muhammed Cebr Ebü'n-Necâ (Riyad: Eḍvâü's-Selef, 1428), 2/972; İbn Müfliḥ, *el-Mübdi' fî şerhi'l-Mukni'*, 2/134; Buhâtî, *Keşşâfü'l-kınâ' 'an metni'l-İknâ'*, 2/14.

⁷⁴⁷ Tirmizî, "Sefer", 8.

⁷⁴⁸ Buhârî, "Meğâzî", 29; İbn Huzeyme, *Şaḥîḥu İbni Huzeyme*, 2/299-300; İbn Hibbân, *es-Şaḥîḥ*, 7/140-141.

⁷⁴⁹ İbn 'Abdilber, *et-Temhîd*, 23/165.

⁷⁵⁰ İbn 'Abdilber, *et-Temhîd*, 15/262; İbn Daḳîkul'id, *İḥkâmu'l-aḥkâm*, 1/361.

⁷⁵¹ Ebû Dâvûd, "Şalâtü's-sefer", 13-14; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/359-361.

Metnini verdiğimiz merfû rivayette, “فَصَفَّهُمْ خَلْفَهُ صَفَيْنِ” ifadesi geçmektedir. Bu da her iki grubun aynı anda Hz. Peygamber’in (s.a.v.) arkasında saf oldukları izlenimini vermektedir. Ancak Yahyâ’dan gelen rivayette, bir grup Hz. Peygamber’in (s.a.v.) arkasında saf tutarken, diğer grubun düşman karşısında nöbet tuttuğu açıkça ifade edilmektedir.⁷⁵² Nitekim Ebû Dâvûd, Abdurrahmân’dan gelen merfû rivayeti tahrîc ettiği bab başlığında, bir grubun düşman karşısında bulunduğunu söylemektedir.⁷⁵³ Sehl b. Ebî Hasme’den gelen rivayette anlatılan korku namazında düşmanın, kible tarafında olmadığı anlaşılmakta ve bu husus pek çok âlim tarafından dile getirilmektedir.⁷⁵⁴ Düşman kibleden başka tarafta olduğu halde iki grubun aynı anda Hz. Peygamber’in (s.a.v.) arkasında saf tutması, tedbire uygun düşmemektedir. Abdurrahmân’dan gelen merfû rivayetin bazı tariklerinde de bir grubun düşman karşısında durduğu ifade edilmektedir.⁷⁵⁵ İkinci grubun düşman karşısında olduğu halde rivayette Hz. Peygamber’in (s.a.v.) arkasında saf tuttuklarının söylenmesi mecaz olarak yorumlanmaktadır.⁷⁵⁶ Buna göre ikinci grup, ikinci rek’atı kılarken Hz. Peygamber’in (s.a.v.) arkasında olacakları dikkate alınarak rivayette böyle anlatılmıştır.⁷⁵⁷

Sehl b. Ebî Hasme’den rivayeti aktaran Sâlih b. Havvât’tan konuyla ilgili başka bir rivayet daha aktarılmaktadır. Sâlih b. Havvât’tan, Yezîd b. Rûmân’ın, aktardığına göre Hz. Peygamber (s.a.v.) ikinci rek’atı kılınca oturup, arkasındaki grubun kalan rek’atı kaza etmesini beklemiş ve ardından cemaatle birlikte selâm vermiştir.⁷⁵⁸ Bu rivayette Sâlih b. Havvât’tın rivayeti aldığı kişinin ismi tasrih

⁷⁵² Buhârî, “Megâzî”, 29; Tirmizî, “Sefer” 8; Nesâ’î, “Şalâtü’l-havf”, 18; İbn Mâce, “İkâmetü’s-şalât”, 151; Dârimî, “Şalât”, 175; İbn Huzeyme, *Şahîhu İbni Huzeyme*, 2/298.

⁷⁵³ Ebû Dâvûd, “Şalâtü’s-sefer”, 13.

⁷⁵⁴ Ebû’l-Ferec Cemâlüddîn ‘Abdurrahmân b. ‘Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü’l-Cevzî, *et-Tahkîk fi mesâilü’l-hilâf*, thk. Mesâd ‘Abdülhamîd Muhammed es-Sa’denî (Beyrut: y.y., 1415), 1/514; Zeynüddîn el-‘Irâkî, *Tarhu’t-teşrîb*, 3/137; İbn Daķikul’id, *İhkâmu’l-ahkâm*, 1/360.

⁷⁵⁵ Nesâ’î, “Şalâtü’l-havf”, 18.

⁷⁵⁶ Sehârenfûrî, *Bezlü’l-mechûd*, 5/410.

⁷⁵⁷ Sübkî, *el-Menhel*, 7/105.

⁷⁵⁸ Buhârî, “Megâzî”, 29; Müslim, “Şalâtü’l-müsâfirîn”, 310; Ebû Dâvûd, “Şalâtü’s-sefer”, 14; Tirmizî, “Sefer”, 8; Nesâ’î, “Şalâtü’l-havf”, 18; Şâfi’î, *er-Risâle*, 1/182; Aḥmed b. Ḥanbel, *Müsned*, 38/213; Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 7/427; Ebû ‘Avâne, *Müstahrecü Ebi ‘Avâne*, 2/90; İbnü’l-Münzir, *el-Evsaf fi’s-sünen ve’l-icmâ’ ve’l-ihtilâf*, 5/43; Tahâvî, *Şerhu Me’âni’l-âşâr*, 1/312; Ebû Ca’fer Aḥmed b. Muhammed el-Mısrî et-Tahâvî, *Şerhu müşkili’l-âşâr*, thk. Şu’ayb el-‘Arna’ût (Beyrut: Mü’essesetü’r-Risâle, 1415), 10/412; Dâreķutnî, *Sünen*, 2/410; İşfahânî, *el-Müsnedü’l-müstahrec*, 2/432; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 3/359.

edilmeyip, “Zâtürrikâ‘ Gazvesi’nde Hz. Peygamber’le (s.a.v.) korku namazı kılan birisinden” şeklinde mübhem olarak zikredilmektedir. Tirmizî, rivayete hasen-sahih, Dârekutnî de sahih hükmünü vermektedir.⁷⁵⁹ Begavî ise sahih olduğuna dair ittifak olduğunu belirtmektedir.⁷⁶⁰

Rivayette ismi açıkça zikredilmeyen râvînin kimliği konusunda farklı görüşler mevcuttur. İbnü’l-Kattân ve İbn Hacer’e göre bu râvî, Sâlih b. Havvât’ın babasıdır.⁷⁶¹ Bu görüş doğru kabul edildiği takdirde Sâlih b. Havvât’tın, hem babası hem de Sehl olmak üzere iki farklı kişiden bu rivayeti aktardığını kabul etmek gerekir.⁷⁶² Ebû Zür’a, İbn Ebû Hâtim, Zeylaî, İbnü’l-Mevvâk (ö. 642/1244), İbn Dakîkul’îd (ö. 702/1302), ise râvînin, Sehl olduğu kanaatindedirler.⁷⁶³ Buhârî, hem Sehl rivayetini hem de râvî isminin mübhem olduğu rivayeti birlikte zikretmektedir.⁷⁶⁴ İbn Hacer, buradan hareketle Buhârî’ye göre de mübhem şahsın Sehl olduğu kanaatini taşımaktadır.⁷⁶⁵

Mübhem şahsın Sehl olduğu kabul edilsin veya edilmesin rivayetin aynı olaydan bahsettiği anlaşılmaktadır. Ahmed b. Hanbel’e Sehl rivayetini Abdurrahmân’ın merfû olarak Yahyâ’nın ise mevkûf olarak rivayet etmesi sorulunca, Abdurrahmân’ın rivayetinin tercih edilmesi gerektiğini söylemiş ardından Yezîd b. Rûmân rivayetinin, Abdurrahmân rivayetini desteklediğini ifade etmiştir.⁷⁶⁶ Bu da her iki rivayetin aynı olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak Abdurrahmân ve Yezîd tarihlerinde imam teşehhüde oturur vaziyette, arkasındaki cemaatin kalan rek’atı kılmalarını beklemekte, ardından hep birlikte selâm vermektedir. Yahyâ tarihinde ise imam, ikinci rek’atı kıldıktan sonra selâm verip namazdan çıkmakta, ardından cemaat, kalan rek’atı kaza edip kendi başlarına selâm vermektedir. Selâmın ne zaman verildiği konusu namaz için ayrıntı sayılabilecek bir husus olarak görülse de korku namazı konusunda rivayetler arasında

⁷⁵⁹ Tirmizî, “Sefer”, 8; Dârekutnî, *Sünen*, 2/410.

⁷⁶⁰ Begavî, *Şerhu’s-sünne*, 4/280.

⁷⁶¹ İbnü’l-Kattân el-Fâsî, *Beyânu’l-Vehm*, 5/545-546; İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 7/422.

⁷⁶² ‘Ali el-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtîh*, 3/1053.

⁷⁶³ İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, 2/51-52; Zeylaî, *Naşbü’r-râye*, 2/247; Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Hâlef b. Ferec b. Sâf el-Merâkîşî el-Mâlikî İbnü’l-Mevvâk, *Buğyetü’n-nükkâdi’n-nekale fi mâ eħalle bihi Kitâbu’l-Beyân*, thk. Muhammed Hırşâfî (Riyad: Mektebetü Eḡvâü’s-Selef, 1425), 1/121; Taḡiyyüddîn Ebü’l-Feth Muhammed b. ‘Alî b. Vehb b. Muṭî’ İbn Dakîkul’îd, *el-İlmâm bi eħâdişi’l-aḡkâm*, thk. Hüseyin İsmâ’îl el-Cemel (Riyad: Dâru’l-Mi’râci’d-Devliyye, 1423), 1/200.

⁷⁶⁴ Buhârî, “Meḡâzî”, 29.

⁷⁶⁵ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 7/421.

⁷⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Câmi’ li-’Ulûmi’l-İmâm Ahmed - ‘İlelü’l-hadiṣ*, 14/328.

yapılacak tercihlerde ve rivayetlerin farklı bablarda tahrîc edilmesinde etkili olmaktadır.⁷⁶⁷

Nevevî, Sehl b. Ebî Hasme'den gelen rivayette konu edilen namazın, Usfân'da kılındığı görüşündedir.⁷⁶⁸ Ancak bu görüş isabetli gözükmemektedir. Zira pek çok kaynakta, Sehl rivayetinde anlatılan namazın Zâtürrikâ' Gazvesi'nde kılındığı zikredilmektedir.⁷⁶⁹ Ayrıca Buhârî de rivayeti Zâtürrikâ' Gazvesi babında tahrîc etmektedir.⁷⁷⁰ İbn Hacer, büyük ihtimalle Nevevî'nin görüşünden hareketle bir eserinde, namazın Usfân'da kılındığını söylerken⁷⁷¹ başka eserinde ise Zâtürrikâ' Gazvesi'nde kılındığını ifade etmektedir.⁷⁷²

Pek çok âlim salâtü'l-havf konusunda Sehl rivayetini tercih etmektedir. Bu âlimlerden Şâfiî, konuyla ilgili âyetin zâhirine ve düşmanı gözetleme konusunda ihtiyata daha uygun olması sebebiyle bu rivayeti tercih ettiğini söylemektedir.⁷⁷³ Ahmed b. Hanbel, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) altı veya yedi farklı şekilde korku namazı kıldığına dair rivayetlerin geldiğini⁷⁷⁴ ve bunların hepsini sahih ve amel edilebilir görmekle birlikte, Sehl rivayetini tercih etmektedir.⁷⁷⁵ Rivayeti tercih etmesinde, Şâfiî'nin belirttiği gerekçelere ilâveten normal zamanda kılınan namaza aykırı az fiil içermesi etkili olmaktadır.⁷⁷⁶ Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'in tercih ettikleri Sehl rivayeti, imamın cemaatle birlikte selâm verdiği tarikdir.⁷⁷⁷

Mâlik de Sehl rivayetini tercih edenler arasındadır. Ancak imamın, namazı bitirince cemaati beklemeden selâm verdiğinin bildirildiği tarihi tercih etmektedir.⁷⁷⁸

⁷⁶⁷ Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Abdûlbâkî b. Yûsuf ez-Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî 'alâ'l-Muvaṭṭa'*, thk. 'Abdür-raûf Sa'd (Kahire: Mektebetü's-Şekāfeti'd-Dînîyye, 1424), 1/628; Ebû Dâvûd, "Şalâtü's-sefer", 13-14; İbn Huzeyme, *Şahîhu İbni Huzeyme*, 2/298-300.

⁷⁶⁸ Nevevî, *Hulâşatü'l-âhkâm*, 2/747-748.

⁷⁶⁹ Kâdî 'İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim*, 3/225; İbnü'l-'Atţâr, *el-'Udde fî şerhi'l-'Umde fî eḥâdîsi'l-aḥkâm*, 2/749; Zeyle'î, *Naşbü'r-râye*, 2/247; Bedrüddîn el-'Aynî, *Umdetü'l-Kārî*, 6/257.

⁷⁷⁰ Buhârî, "Meğâzî", 29.

⁷⁷¹ İbn Hacer, *et-Telhîşü'l-habîr*, 2/151.

⁷⁷² İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 7/422.

⁷⁷³ Şâfiî, *İhtilâfü'l-hadîs*, 133; el-Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezi*, 3/123.

⁷⁷⁴ Makdisî, *eş-Şerhu'l-kebîr 'alâ'l-Muknî*, 5/29; 'Alî b. Naşr et-Tûsî, *Muhtaşaru'l-aḥkâm - el-Mustaḥrec 'alâ Câmi'i't-Tirmizî*, 3/117.

⁷⁷⁵ Tirmizî, "Sefer", 8.

⁷⁷⁶ Muhammed b. 'Abdillâh el-Mısrî Şemsüddîn ez-Zerkeşî, *Şerhu'z-Zerkeşî 'alâ muhtaşari'l-Hırakî* (Riyad: Dâru'l-'Ubeykân, 1413/1993), 2/242; Mañşûr b. Yûnus b. Şalâhuddîn b. Ḥasen el-Ḥanbelî el-Buhûtî, *Şerhu Müntehe'l-'Irâdât - Deḳā'iku üli'n-nühâ li-Şerhi'l-Müntehâ* (Riyad: 'Âlemü'l-Kütüb, 1414/1993), 1/303.

⁷⁷⁷ Zeynüddîn el-'Irâkî, *Ṭarhu't-teşrîb*, 3/133; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 11/205.

⁷⁷⁸ Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî*, 1/628.

Ancak Mâlik'in bu tercihiine ilişkin farklı nakiller yapılmaktadır.⁷⁷⁹ Örneğin Mâlik'in kendi eserinde "Kâsım b. Muhammed rivayeti (imamın tek başına selâm verdiği Yahyâ tariki) korku namazı konusunda en beğendiğim rivayettir" dediği zikredilirken⁷⁸⁰ aynı zamanda Buhârî ve Ebû Dâvûd, imamın cemaatle birlikte selâm verdiği Yezîd tariki hakkında da benzer ifadeler kullandığını nakletmektedirler.⁷⁸¹ Dârekutnî, Mâlik'in önceden Yezîd tarikini tercih ettiğini ancak sonradan bu görüşünden dönüp imamın, cemaati beklemeden tek başına selâm verdiği rivayeti tercih ettiğini aktarmaktadır.⁷⁸²

Normal zamanda kılınan namazlarda asıl olan, imamın cemaati beklemesi değil, cemaatin imamı beklemesidir. Bu hususu dikkate alan Mâlik, imamın cemaati beklemeden selam verdiği rivayeti asıllara daha uygun bulduğu için tercih etmektedir.⁷⁸³ Korku namazı kılınırken normal zamanda kılınan namazda caiz olmayan birtakım hususlara zaruret durumundan dolayı izin verildiği, ancak imamın namazı bitirdikten sonra beklemesinin bir zaruret olmadığı gibi bunda bir fayda da olmaması Mâlik'in tercihinde etkili olduğu ifade edilmektedir.⁷⁸⁴ Şâfiî, Mâlik'in bu tercihiine itiraz etmektedir. Zira o, Mâlik'in tercih ettiği rivayetin mevkûf, Yezîd rivayetinin ise merfû olduğu, dolayısıyla Yezîd rivayetinin tercih edilmesi gerektiği düşüncesindedir.⁷⁸⁵ Bu durumda Şâfiî'nin, rivayeti tercih etmede isnadı, Mâlik'in ise rivayetin kıyasa uygunluğunu dikkate aldığı anlaşılmaktadır. İmamın, namazı bitirince cemaati beklemesinde bir fayda olmadığı görüşüne de itiraz edilmektedir. İlk grup, imamla birlikte namaza başlama faziletini elde ederken, imam namazı bitirip cemaati beklediği takdirde ikinci grup imamla birlikte selâm verme faziletini elde edecek ve böylece iki grup da fazileti elde etme açısından eşit durumda olacaktır.⁷⁸⁶

Hanefiler, hem metninde hem de senedinde olan ihtilaflardan dolayı rivayette ıztırâb⁷⁸⁷ olması, henüz imam namazı bitirmeden ilk grubun namazı tamamlaması ve

⁷⁷⁹ İbnü'l-Cevzî, *Mezhepler Arası İhtilaflı Hadislerin Tahlili*, çev. Yavuz Köktaş (İstanbul: Beka Yayınları, 2023), 2/416.

⁷⁸⁰ Mâlik b. Enes, "Şalâtü'l-havf", 4.

⁷⁸¹ Buhârî, "Meğâzî", 29; Ebû Dâvûd, "Şalâtü's-sefer", 14.

⁷⁸² Dârekutnî, *Sünen*, 2/410.

⁷⁸³ İbn 'Abdilber, *et-Temhîd*, 15/263; Kurtubî, *el-Câmi 'li-âhkâmi'l-Kur'ân*, 5/366.

⁷⁸⁴ Ebû'l-Velîd Süleymân b. Halef el-Bâcî, *el-Müntekâ şerhu'l-Muvaftâ'* (Mısır: Maṭba'atü's-Sa'âde, 1332/1914), 1/324.

⁷⁸⁵ Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âşâr*, 5/17.

⁷⁸⁶ Sübkî, *el-Menhel*, 7/110.

⁷⁸⁷ Rivayetin farklı şekillerde aktarılmasından dolayı aralarında tercihte bulunulamamasıdır. Bk. Yavuz Köktaş, *Hadis Tarihi ve Usûlü* (Rize: STS yayınları, Ağustos 2015), 298-299.

cemaatin değil de imamın cemaati beklemesi gibi hususlardan dolayı rivayetin, asıllara aykırı olması ve Zâtürrikâ‘ Gazvesi’inde kılınan korku namazını anlatan diğer rivayetlerle⁷⁸⁸ çelişmesi sebebiyle Sehl rivayetiyle amel edilemeyeceği görüşündedir.⁷⁸⁹ Sehl rivayetinde ikinci grubun, imam namazdan çıkmadan önce kılmadıkları rek‘atı kılıp ardından imamlarla birlikte selam vermesinden hareketle rivayetin mensûh olduğu da iddia edilmiştir.⁷⁹⁰ Zira namaza sonradan dahil olanın, önce kaçırdığı rek‘atı kılıp daha sonra imama uyması, İslâm’ın ilk yıllarında mevcut olan ve daha sonra nesh edilen bir uygulamadır.

Sehl rivayetine yönelik ileri sürülen bu iddialara ihtiyatla yaklaşmanın daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Zira Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Zâtürrikâ‘ Gazvesi’inde bir vakitten çok namaz kıldığı aşıkardır. Bir vakitte Sehl rivayetinde olduğu gibi, aynı gazveyle alakalı diğer rivayette de korku namazını başka şekilde kıldığı ihtimal dahilindedir. Dolayısıyla konuyla ilgili diğer rivayetlerle uyuşmaması sebebiyle Sehl rivayetini reddetmek doğru gözükmemektedir. Rivayetin mensûh olduğuna ilişkin ileri sürülen gerekçe bir ihtimalden ibarettir. İhtimale binaen bir rivayetin mensûh sayılamayacağı ise pek çok âlim tarafından diler getirilen bir husustur.⁷⁹¹ Korku namazıyla ilgili rivayeti, asıllara uygun olması sebebiyle tercih etmek doğru olmakla birlikte sadece asıllara uygun olmadığından hareketle rivayeti reddetmek doğru değildir. Zira savaş ortamı gibi olağanüstü bir ortamda kılınan namazda az veya çok asıllara aykırılık bulunması kaçınılmazdır. Nitekim Hanefilerin tercih ettiği rivayette de asıllara aykırı durumlar bulunmakta ve bu husus zaruret halinin bulunmasıyla izah edilmektedir.⁷⁹² Aynı izahı, Sehl rivayeti için yapmak da mümkün gözükmemektedir.

⁷⁸⁸ Buḥârî, “Meḡāzî”, 29; Müslim, “Şalâtü’l-müsâfirîn”, 311, 312.

⁷⁸⁹ Ṭahâvî, *Şerḥu müşkili’l-âşâr*, 10/414; Ṭahâvî, *Şerḥu Me’âni’l-âşâr*, 1/312; Ceşşâs, *Aḥkâmü’l-Kur’ân*, 2/326; Zeynüddîn el-‘Irâkî, *Ṭarḥu’t-teşrîb*, 3/133-134; ‘Aynî, *Nuḥabü’l-efkâr*, 5/235-237.

⁷⁹⁰ Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-şanâ’i’ fî tertîbi’s-şerâ’i’*, 1/243.

⁷⁹¹ İbn Hacer, *et-Telḥîşü’l-ḥabîr*, 4/211; Zeynüddîn Muḥammed ‘Abdürraûf b. Tâcû’l-‘Ârifîn el-Ḥaddâdî el-Munâvî, *Feydû’l-kadîr fî şerḥi’l-Câmi’i’s-şagîr* (Mısır: el-Mektebetü’t-Ticâriyyetü’l-Kübrâ, 1356/1937), 6/306.

⁷⁹² Ṭahâvî, *Şerḥu Me’âni’l-âşâr*, 1/312.

3. SONUÇ

Korku namazı ile ilgili rivayetlerin tespit ve değerlendirilmesi adlı çalışmamızda aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

1- Korku namazı ile rivayetler başta Kütüb-i Tis'a olmak üzere hadis kaynaklarının hemen hepsinde yer almaktadır.

2- Tespit edebildiğimiz kadarıyla korku namazıyla alakalı rivayetler on üç farklı sahâbîden gelmektedir. Bu rivayetlerin büyük bir kısmı korku namazının kılınışı şekliyle, bir kısmı da rek'at sayısı ile alakalıdır. Farklı sahâbîlerden gelen rivayetlerin kimisi, aynı korku namazını anlatırken, aynı sahâbîden farklı namaz kılma şekillerini içeren rivayetler de nakledilmektedir.

3- Korku namazının rek'at sayısı açısından diğer namazlardan farklı bulunmamaktadır. Zira tek rek'at kılındığını ifaden eden rivayetlerde kastedilen, imamla birlikte kılınan rek'attır.

4- Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Hendek Gazvesi'inde korku namazı kılmayıp namazlarını kazaya bırakmasından hareketle bu namazın nesh edildiği ileri sürülse de bu görüş cumhur tarafından kabul görmemiştir. Zira korku namazı söz konusu savaştan sonra teşrî kılınmıştır. Aynı şekilde bu namazın Hz. Peygamber'e (s.a.v.) has olduğuna ilişkin iddialar da cumhur tarafından reddedilmiştir.

5- Hz. Peygamber'in (s.a.v.) korku namazını nerelerde kıldığıyla ilgili ihtilaflar olsa da Uşfân, Zâtürrikâ', Zûkared ve Batn-ı Nahle'de kıldığı konusunda ittifak vardır.

6- Korku namazının ilk defa Zâtürrikâ' Gazvesi veya Uşfân'da kılındığına dair iki farklı görüş bulunmaktadır. Muhaddislere göre Uşfân'da kılındığı görüşü rivayetlere daha uygundur.

7- Korku namazının kaç şekilde kılındığıyla ilgili âlimler tarafından ulaşılan sonuçlar birbirinden oldukça farklıdır. Bu farklılık için iki temel sebep söylenebilir: Birincisi, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) korku namazını farklı şekillerde kılmasıdır ki bunda da kıblenin yönü, düşmanın konumu ve ordu için en ihtiyatlı olanı tercih etme gibi hususlar etkili olmuştur. İkincisi ise, sahâbeden gelen rivayetlerin tarikleri arasında râvîlerden kaynaklı farklı anlatımların âlimlerce müstakil bir şekil olarak değerlendirilmesidir.

8- Yapılan araştırma neticesinde korku namazının Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından dört farklı şekilde kılındığı sonucuna ulaşılmıştır:

Ebû Ayyâş, Câbir, Ebû Hureyre ve İbn Abbâs'tan rivayet edilen Usfân'da kılınan namaz: Düşman kible tarafında iken Hz. Peygamber (s.a.v.) önde, ordu arka arkaya iki saf halinde birlikte tekbir alıp namaza başlamışlardır. İlk rek'atın rükûundan sonra ikinci saftakiler ayakta beklerken Hz. Peygamber (s.a.v.) ve birinci saftakiler secdeyi yaparak ayağa kalkmışlardır. İkinci saftakiler secdelerini kendi başlarına yaptıktan sonra saflar yer değiştirmiştir. İlk rek'atta olduğu gibi her iki saftakiler Hz. Peygamber'le (s.a.v.) birlikte ikinci rek'atın rükûunu yapmışlar ve ikinci saftakiler yine ayakta beklemişlerdir. Secde bitip tahiyyat için oturulunca ikinci saftakiler de secdelerini yapıp oturmuşlardır. Ardından her iki saftakiler Hz. Peygamber'le (s.a.v.) birlikte selam vermişlerdir.

Ebû Bekre ve Câbir tarafından aktarılan namaz: Düşman kible tarafında değilken Hz. Peygamber (s.a.v.) orduyu ikiye ayırarak bir grubu düşman karşısında konuşlandırmış, diğer grupla namaza başlayıp iki rek'at kıldırmıştır. Selamdan sonra namaz kılan grup nöbettekilerle yer değiştirmiş ve Hz. Peygamber (s.a.v.) onlara da iki rek'at kıldırmıştır.

Sehl b. Ebî Hasme'den aktarılan Zâtürrikâ' Gazvesi'nde kılınan namaz: Düşman kible tarafında değilken ordu, biri düşman karşısında diğeri safta olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Saftakiler Hz. Peygamber'le (s.a.v.) birlikte ilk rek'atı kıldıktan sonra kendi başlarına ikinci rek'atı kılıp selam vermişler, sonra iki grup yer değiştirmiştir. İkinci grup, kıyamda bekleyen Hz. Peygamber'le (s.a.v.) birlikte ikinci rek'atı kılmışlardır. Hz. Peygamber (s.a.v.) tahiyyatta beklerken ikinci grup kalan rek'atı kendi başlarına tamamlayıp birlikte selam vermişlerdir. Böylece Hz. Peygamber (s.a.v.) ilk grupla namaza başlarken ikinci grupla birlikte selam vermiştir.

İbn Ömer ve İbn Mes'ûd tarafından rivayet edilen Necd bölgesine yapılan savaşta kılınan namaz: Düşman kible tarafında değilken iki gruba ayrılan ordu biri nöbette diğeri safta olacak şekilde konuşlandırılmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.) saftakilere birinci rek'atı kıldırmıştır. Kıyama kalkınca gruplar yer değiştirmiş ve ikinci grup Hz. Peygamber'le (s.a.v.) birlikte ikinci rek'atı kılmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.) selam verip namazdan çıktıktan sonra her iki grup kalan rek'atlarını münferit olarak tamamlamıştır.

13-Âlimler konuyla ilgili rivayetlerin farklılığını sorun olarak görmemektedirler. Onların bir kısmı sahih olan bütün bu rivayetlerle amel edilebileceğini söylemekte ve herhangi bir rivayetin tercih edilmesini uygun görmemektedir. Çoğunluk ise, sahih olan rivayetlerin hepsi ile amel edilebileceğini kabul etmekle birlikte rivayetler arasında evlâ olanın tercih edilebileceğinin altını çizmektedir.

14- Hangi rivayetin evlâ olduğunu tespitite; Kur'ân'ın zâhirine uygunluk, senedin kuvvetli olması, tariklerin çokluğu, asıllara uygun olması, ordu için en ihtiyatlı ve tedbire uygun olması, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) en son uygulaması vb. hususlar etkili olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, Ebû 'Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Câmi' li 'ulûmi'l-Îmâm Ahmed - er-Ricâl*. thk. Hâlid er-Ribât, Seyyid 'İzzet 'Îd. 22 Cilt. Mısır: Dâru'l-Felâh, 2009.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû 'Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Câmi' li 'ulûmi'l-Îmâm Ahmed - 'İlelü'l-hadîs*. thk. Hâlid er-Ribât, Seyyid 'İzzet 'Îd. Mısır: Dâru'l-Felâh, 1430.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû 'Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Müsnedü'l-Îmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şu'ayb el-'Arna'ût, 'Âdil Murşid vd. 50 Cilt. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1421.
- Akman, Zekeriya. "Hz. Peygamber Döneminde Savaşlarda Kadın". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2012).
- Âşıkkutlu, Emin. "Cerh ve Ta'dîl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/394-401. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Aycan, İrfan. "Urve b. Zübeyr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/183-185. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Bâbertî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Maḥmûd. *el-Înâye fî şerhi'l-Hidâye*. 10 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1489/1970.
- Bâcî, Ebû'l-Velîd Süleymân b. Halef. *el-Müntekâ şerhu'l-Muvaṭṭâ'*. 7 Cilt. Mısır: Maṭba'atü's-Sa'âde, 1332/1914.
- Bâcî, Ebû'l-Velîd Süleymân b. Halef. *et-Ta'dîl ve't-tecrîḥ limen Hurrice lehü'l-Buḥârîyyü fî'l-Câmi'i ş-şâḥîḥ*. thk. Ebû Lübbâbe Hüseyin. 3 Cilt. Riyad: Dâru'l-Livâ', 1406.
- Beğavî, el-Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ' Ebû Muhammed. *Me'âlimü't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Muhammed 'Abdullâh en-Nimr vd. 8 Cilt. Riyad: Dâru Taybe, 1417.
- Beğavî, Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ' Ebû Muhammed. *Şerhu's-sünne*. thk. Şu'ayb el-'Arna'ût, Muhammed Züheyr eş-Şâvîş. 15 Cilt. Dimaşk; Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Ensâbü'l-eşraf*. thk. Süheyl Zekkâr, Riyâd ez-Ziriklî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417.
- Beyhaḳî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. 'Alî el-Hüsrevcirdî. *Delâ'ilü'n-nübüvve ve ma'rifetü aḥvâli şâḥibi's-şerî'a*. thk. 'Abdü'lmu'tî Kâl'acî. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye; Dâru'r-Reyyân, 1. Basım, 1408.

- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. 'Alî el-Hüsrevcirdî. *el-Hilâfiyyât beyne'l-imâmeyn eş-Şâfi'î ve Ebî Hanîfe ve aşhâbih*. thk. Heyet. Kahire: y.y., 1436.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. 'Alî el-Hüsrevcirdî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed 'Abdülkâdir 'Aâtâ. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1424.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. 'Alî el-Hüsrevcirdî. *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âşâr*. thk. 'Abdülmü'tî Emîn Kal'acî. 15 Cilt. Karaçi: Câmi'atü'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye, 1412.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. 'Amr. *Müsnedü'l-Bezzâr*. ed. Âdil b. Sa'd, Maḥfûzurrahmân Zeynullâh. 18 Cilt. Medine: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 1. Basım, 2009.
- Büceyrimî, Süleymân b. Muhammed b. 'Ömer el-Mısrî eş-Şâfi'î. *Tuhfetü'l-habîb 'alâ şerhi'l-Haṭîb*. 4 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- Buhârî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm. *Cüz'ü'l-kırâ'e ḫalfe'l-imâm*. thk. Faḍlurrahmân eş-Şevrî. Pakistan: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1. Basım, 1400.
- Buhârî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm. *Şaḥîhu'l-Buhârî*. thk. Muştafâ Dîb el-Buḡâ. 7 Cilt. Dimaşk: Dâru İbn Keşîr; Dâru'l-Yemâme, 5. Basım, 1414.
- Buhârî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm. *et-Târîhu'l-kebîr*. thk. Heyet. 8 Cilt. Haydarabad: Dâiretü'l-Me'ârifî'l-'Osmâniyye, ts.
- Buhûtî, Manşûr b. Yûnus b. Şalâhuddîn b. Ḥasen el-Hanbelî. *Keşşâfû'l-kanâ' 'an metni'l-'İknâ'*. 6 Cilt. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1388.
- Buhûtî, Manşûr b. Yûnus b. Şalâhuddîn b. Ḥasen el-Hanbelî. *Şerhu Müntehe'l-'İrâdât - Deḡâiḡu üli'n-nühâ li-Şerhi'l-Müntehâ*. 3 Cilt. Riyad: 'Âlemü'l-Kütüb, 1414/1993.
- Bûşîrî, Ebû'l-'Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmâ'îl b. Selîm b. 'Osmân el-Kenânî eş-Şâfi'î. *İthâfû'l-ḫıyere bi-zevâ'idü'l-mesânîdi'l-'aşere*. thk. Dâru'l-Mişkât li'l-Baḡsi'l-'İlmî bi İşrâfi Ebî Temîm Yâsir b. İbrâhîm. 9 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vaṭan, 1420.
- Ceşşâş, Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî. *Aḡkâmü'l-Kur'ân*. thk. 'Abdüsselâm Muhammed 'Alî Şâhîn. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1. Basım, 1415.
- Çakan, İsmail Lütfî. "Cezm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/513. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Çelik, Taha. "Korku Namazı ile İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 38 (2021).

- Çiftçi, Mehmet Emin. *Hadis Usûlünde Sahih Hadisin Tanımı Problemi*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019.
- Çubukcu, Asri. “Ebû Bekre”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/114. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Dârekuṭnî, Ebü'l-Hasen 'Alî b. 'Ömer b. Aḥmed. *el-İlelû'l-vâride fî'l-'eḥâdîsi'n-nübüvve*. thk. Maḥfûzurrahmân Zeynullâh es-Selefî, Muḥammed b. Şâlih ed-Debbâsî. 15 Cilt. Riyad: Dâru Taybe, 1405.
- Dârekuṭnî, Ebü'l-Hasen 'Alî b. 'Ömer b. Aḥmed. *Sünenü'd-Dârekuṭnî*. ed. Şu'ayb 'Arna'ût vd. 5 Cilt. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 2004.
- Dârimî, Ebû Muḥammed 'Abdullâh b. 'Abdirrahmân et-Temîmî. *Sünenü'd-Dârimî*. thk. Hüseyin Selîm 'Esed ed-Dârânî. 4 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru'l-Muḡnî, 1412.
- Dımaşkî, 'Abdurrahmân b. Hüseyin. *Rahmetü'l-ümme fî'htilâfî'l-eimme*. thk. Hâşim Cemîl 'Abdullâh. Beyrut: Mü'essesetü'r-Reyyân, 1. Basım, 1442.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'aş es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Muḥammed Muḥyiddîn 'Abdülhamîd. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Aşriyye, ts.
- Ebû Hayyân, Muḥammed b. Yûsuf b. 'Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî. *el-Baḥrû'l-muḥîṭ fî't-tefsîr*. thk. Şıdkî Muḥammed Cemîl. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1420.
- Ebû Naşr el-Kelâbâzî, Aḥmed b. Muḥammed b. el-Hüseyin b. el-Hasen Ebû Naşr el-Buḥârî. *Ricâlu's-Şahîhi'l-Buḥârî - el-Hidâye ve'l-'irşâd fî ma'rifeti ehli's-şîka ve's-sedâd*. thk. 'Abdullâh el-Leyşî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1407.
- Ebû Ya'lâ, Aḥmed b. 'Alî el-Mevşilî. *Müsnedü Ebî Ya'lâ*. thk. Hüseyin Selîm 'Esed. 13 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn, 1404.
- Ebû Ya'lâ, Aḥmed b. 'Alî el-Mevşilî. *Mu'cemü Ebî Ya'lâ el-Mevşilî*. thk. 'İrşâdü'l-Hakḳî'l-'Eşerî. Faysalabad: İdâretü'l-'Ulûmî'l-İslâmiyye, 1407.
- Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. 'Abdülbâkî b. Yûsuf el-Mâlikî ez-Zürkânî. *Şerḥü'z-Zürkânî 'alâ'l-Mevâhibi'l-ledünniye bi'l-menḥi'l-Muḥammediyye*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1417/1996.
- Ebû 'Avâne, Ya'kûb b. İshâk en-Nîsâbûrî. *Müstaḥrecü Ebî 'Avâne*. thk. Eymen b. 'Ârif ed-Dımaşkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1. Basım, 1419.
- Ebû 'Ubeyd el-Bekrî, 'Abdullâh b. Abdil'azîz el-Endelüsî. *Mu'cemü me'sta'cem min esmâi'l-bilâd ve'l-mevâḍi'*. 4 Cilt. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1403.
- Ebû Bekr eş-Şâşî, Muḥammed b. Aḥmed el-Ḳaffâl. *Hilyetü'l-'ulemâ' fî ma'rifeti mezâhibi'l-fukahâ'*. thk. Yâsîn Aḥmed İbrahîm Derâdike. 8 Cilt. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1988.

- Ebü'l-Kâsım el-Hinnâî, Hüseyin b. Muhammed b. İbrâhîm ed-Dımaşkî. *Fevâidü'l-Hinnâî - el-Hinnâiyyât*. thk. Hâlid Rızk Muhammed Cebr Ebü'n-Necâ. 2 Cilt. Riyad: Eḍvâü's-Selef, 1428.
- Ebü't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Haḡ el-'Azîmâbâdî. *'Avnü'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd*. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2. Basım, 1415.
- Efendioğlu, Mehmet. "Müddrec". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/474-475. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- El-Ba'dânî, Muhammed b. 'Alî b. Huzâm. *Fethü'l-'allâm fi diraseti eḡâdisi Bulûḡi'l-merâm*. 10 Cilt. Sana: Dâru'l-Âşime, 4. Basım, 1440.
- Erdem, Mehmet. "Salâtü'l-Havf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/21-23. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Erul, Bünyamin. "Tedlîs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/262-264. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Fethî, Yâsir. *Fazlü'r-Raḡîmi'l-Vedûd tahrîcü Süneni Ebî Dâvûd*. 18 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 1. Basım, 1443.
- Ġazzâlî, Huccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Mustaşfâ*. thk. Muhammed 'Abdüsselâm 'Abdüşşâfi. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1413.
- Ġazzâlî, Huccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Vasîṭ fi'l-meḡzeb*. thk. Aḡmed Maḡmûd İbrahîm, Muhammed Tâmir. 7 Cilt. Kahire: Dâru's-Selâm, 1. Basım, 1417.
- Hâkim, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Abdillâh en-Nîsâbûrî. *el-Medḡal ilâ's-Şaḡîḡ*. thk. Rebî' Hâdî 'Umeyr el-Medḡalî. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1404.
- Hâkim Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Abdillâh en-Nîsâbûrî. *el-Müstedrek 'ale's-Şaḡîḡayn*. ed. Muştâfâ 'Abdülkâdir 'Aṭâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1990.
- Hamîdullah, Muhammed. "Hendek Gazvesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/194-195. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Ḥaṭîb eş-Şirbînî, Şemssüddîn Muhammed b. Aḡmed eş-Şâfi'î. *Muḡnî'l-muḡtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*. thk. 'Âdil Aḡmed 'Abdülmevcûd, 'Alî Muhammed Mu'avviḡ. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1415/1994.
- Ḥaṭṭâbî, Ebû Süleymân Ḥamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. el-Ḥaṭṭâb el-Büstî. *Me'âlimü's-Sünen*. Halep: el-Maṭba'atü'l-'İlmiyye, 1351/1932.
- Heysemî, Ebü'l-Ḥasen Nûruddîn 'Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân. *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâid*. thk. Ḥusâmeddîn el-Ḳudsî. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Ḳudsî, 1414.

- İbn Battâl, Ebü'l-Hasen 'Alî b. Halef b. 'Abdilmelik. *Şerhu Şahîhi'l-Buhârî*. thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm. 10 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1423.
- İbn Daķikul'id, Taķiyyüddîn Ebü'l-Feth Muḥammed b. 'Alî b. Vehb b. Muṭî'. *el-İlmâm bi eḥâdişi'l-aḥkâm*. thk. Hüseyin İsmâ'il el-Cemel. 2 Cilt. Riyad: Dâru'l-Mi'râci'd-Devliyye, 1423.
- İbn Daķikul'id, Taķiyyüddîn Ebü'l-Feth Muḥammed b. 'Alî b. Vehb b. Muṭî'. *İḥkâmu'l-aḥkâm şerhu 'Umdeti'l-aḥkâm*. thk. Aḥmed Muḥammed Şâkir. 2 Cilt. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1407.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muḥammed b. el-Ḥasen b. Düreyd el-Ezdî. *Cemheretü'l-luġa*. thk. Remzî Münîr Ba'lebekkî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1408.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muḥammed 'Abdurrahmân b. Muḥammed er-Râzî. *el-Cerḥ ve't-ta'dîl*. Haydarabad; Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâşi'l-'Arabî, 1371/1952.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muḥammed 'Abdurrahmân b. Muḥammed er-Râzî. *el-Merâsîl*. thk. Şükrullâh Ni'metullâh Kucânî. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1397.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muḥammed 'Abdurrahmân b. Muḥammed er-Râzî. *el-İlel*. thk. Sa'd b. 'Abdillâh el-Ḥamîd ve Ḥâlid b. 'Abdirrahmân el-Cerîsî. 7 Cilt. Riyad: Meṭâbi'u'l-Ḥamîdî, 1. Basım, 1427.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe 'Abdullâh b. el-'Absî. *el-Kitâbü'l-Muşannef fi'l-eḥâdiş ve'l-'âşâr*. thk. Kemâl Yûsuf el-Ḥût. 7 Cilt. Riyad: Mektebü'r-Rüşd, 1409.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe 'Abdullâh b. el-'Absî. *el-Müsned*. thk. 'Âdil b. Yûsuf el-'Azzâzî, Aḥmed b. Ferîd el-Mezîdî. 2 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vaṭan, 1418.
- İbn Fers, Ebû Muḥammed 'Abdülmün'im b. 'Abdirrahîm. *Aḥkâmü'l-Kur'ân*. thk. Tâhâ b. 'Alî Bûsrîh vd. 3 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1427.
- İbn Ḥacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Aḥmed b. 'Alî b. Muḥammed el-'Asḳalânî. *et-Telḥîşü'l-habîr fi tahrîci eḥâdişi'r-Râfi'iyi'l-kebîr*. thk. Ebû 'Âşım Ḥasen b. 'Abbâs. 4 Cilt. Mısır: Mü'essesetü Kûṭuba, 1416.
- İbn Ḥacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Aḥmed b. 'Alî b. Muḥammed el-'Asḳalânî. *Fethu'l-bârî şerhu Şahîhi'l-Buhârî*. thk. Muḥibbüddîn el-Ḥaṭîb. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379.
- İbn Ḥacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Aḥmed b. 'Alî b. Muḥammed el-'Asḳalânî. *Muḥtaşaru Zevâ'idü Müsnedi'l-Bezzâr 'ale'l-Kütübi's-Sitte ve Müsnedi Aḥmed*. thk. Şabrî 'Abdülḥâlik Ebû Zer. 3 Cilt. Lübnan; Beyrut: Mü'essesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1. Basım, 1412.

- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Askalânî *Tehzîbü't-Tehzîb*. 12 Cilt. Haydarâbâd: Maţba 'atü'l-Meclis Dâiretü'l-Me 'ârifî'n-Nizâmiyye, 1326.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Askalânî. *ed-Dirâye fî tahrîci ehâdîşi'l-Hidâye*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma' rife, ts.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Askalânî. *el-İmtâ' bi'l-erba'îne'l-mütebâyineti's-semâ'*. thk. Ebû 'Abdillâh Muhammed Hasen İsmâ'il eş-Şâfi'î. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1418.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Askalânî. *el-İşâbe fî temyîzi's-şahâbe*. thk. Âdil Ahmed 'Abdülmevcûd, 'Alî Muhammed Mu'avvið. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1415.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Askalânî. *Takrîbü't-Tehzîb*. thk. Muhammed 'Avvâme. Suriye: Dâru'r-Reşîd, 1. Basım, 1406.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed 'Alî b. Ahmed el-Endelüsî. *el-Muḥallâ bi'l-âşâr*. ed. 'Abdülğaffâr Süleymân el-Bendârî. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2003.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî. *el-Mecrûḥîn mine'l-muḥaddîşîn ve'd-ḍu'afâ ve'l-metrûkîn*. thk. Maḥmûd İbrâhîm Zâyed. 3 Cilt. Halep: Dâru'l-Va'y, 1396.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî. *es-Şaḥîḥ*. thk. Şu'ayb el-'Arna'ût. 18 Cilt. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1408.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî. *es-Şikât*. ed. Heyet. 9 Cilt. Hindistan: Dâiretü'l-Me 'ârifî'l-'Osmâniyye, 1393/1973.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed 'Abdûlmelik b. Hişâm el-Himyerî. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Muştafâ es-Sakâ vd. 2 Cilt. Mısır: Mektebetü Muştafâ el-Bâbî'l-Halebî, 1375.
- İbn Hübeyre, Ebü'l-Muzaffer Yahyâ b. Hübeyre b. Muhammed eş-Şeybânî. *İhtilâfü'l-e'immeti'l-'ulemâ'*. thk. es-Seyyid Yûsuf Ahmed. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1423.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme en-Nîsâbûrî. *Şaḥîḥu İbni Huzeyme*. thk. Muhammed Muştafâ el-'A'zamî. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 2. Basım, 1412.
- İbn Kâyyim el-Cevziyye, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zür'aî ed-Dimaşkî el-Hanbelî. *İ'lâmü'l-muvakḳi'în 'an rabbi'l-'âlemîn*. thk. Muhammed 'Abdüsselâm İbrâhîm. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1411.

- İbn Kâyyim el-Cevziyye, Ebû ‘Abdillâh Şemsüddîn Muḥammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zür‘aî ed-Dımaşkî el-Ḥanbelî. *Tehzîbü Süneni Ebî Dâvûd*. thk. ‘Alî b. Muḥammed el-İmrân. 3 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Ḥazm, 2. Basım, 1440.
- İbn Kâyyim el-Cevziyye, Ebû ‘Abdillâh Şemsüddîn Muḥammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zür‘aî ed-Dımaşkî el-Ḥanbelî. *Zâdü’l-me‘âd fî hedyi ḥayri’l-ibâd*. 5 Cilt. Beyrut: Mü’essesetü’r-Risâle, 1415/1994.
- İbn Keşîr, Ebü’l-Fidâ’ İsmâ‘îl b. ‘Ömer b. Keşîr ed-Dımaşkî. *el-Bidâye ve’n-nihâye*. thk. ‘Alî Şîrî. 14 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, 1. Basım, 1408.
- İbn Kudâme el-Maḳdisî, Ebû Muḥammed Muvaffaḳuddîn ‘Abdullâh b. Aḥmed b. Muḥammed b. Kudâme el-Cemmâ‘îlî. *el-Muḡnî*. thk. Ṭâhâ ez-Zeynî vd. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü’l-Ḳahire, 1. Basım, 1388.
- İbn Mâce, Ebû ‘Abdillâh Muḥammed b. Yezîd el-Ḳazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Şu‘ayb el-‘Arna‘ût. 5 Cilt. Beyrut: Dâru’r-Risâleti’l-‘Âlemiyye, 1. Basım, 1430.
- İbn Manzûr, Ebü’l-Faḍl Muḥammed b. Mükerrrem b. ‘Alî Cemâlüddîn b. Manzûr er-Rüveyfî‘î. *Lisânü’l-‘Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Şâdır, 1414/1993.
- İbn Mâze, Ebü’l-Me‘âlî Maḥmûd b. Aḥmed b. Abdilaziz b. ‘Ömer b. Mâze el-Ḥanefî. *el-Muḥîṭü’l-burhânî fî’l-fıḳhi’n-Nu‘mânî*. thk. ‘Abdülkerîm Sâmi el-Cündî. 9 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1424.
- İbn Mende, Ebü’l-Ḳâsım ‘Abdurraḥmân b. Muḥammed b. İshâḳ b. Mende el-‘Abdî el-‘İşbahânî. *el-Müstahrec min kütübi’n-nâs li’t-tezkire ve’l-müstetraf min aḥvâli’r-ricâli li’l-ma‘rife*. thk. ‘Âmir Ḥasen Şabrî et-Temîmî. 3 Cilt. Bahreyn; Beyrut: Vizâratü’l-‘Adl ve’ş-Şu‘ûni’l-İslâmiyye, ts.
- İbn Müfliḥ, Ebû İshâḳ İbrâhîm b. Muḥammed. *el-Mübdî‘ fî şerḥi’l-Muḳni’*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1. Basım, 1418/1997.
- İbn Nâcî et-Tenûḥî, Ḳâsım b. ‘İsâ b. Nâcî el-Ḳayravânî. *Şerḥu İbn Nâcî et-Tenûḥî ‘alâ mütûni’r-Risâle*. thk. Aḥmed Ferîd el-Mezîdî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1. Basım, 1428.
- İbn Receb, Ebü’l-Ferec Zeynüddîn ‘Abdurraḥmân b. Aḥmed b. ‘Abdirraḥmân Receb el-Baḡdâdî ed-Dımaşkî. *et-Tefsîr*. thk. Ṭârîḳ b. ‘Avaḍillâh b. Muḥammed. 2 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru’l-‘Âşîme, 1422.
- İbn Receb, Ebü’l-Ferec Zeynüddîn ‘Abdurraḥmân b. Aḥmed b. ‘Abdirraḥmân Receb el-Baḡdâdî ed-Dımaşkî. *Fethü’l-bârî şerhu Şaḥîhi’l-Buḥârî*. thk. Maḥmûd b. Şa‘bân b. Abdilmaḳşûd vd. 8 Cilt. Medine: Mektebetü’l-Ğurebâ‘î’l-Eseriyye, 1417.
- İbn Receb, Ebü’l-Ferec Zeynüddîn ‘Abdurraḥmân b. Aḥmed b. ‘Abdirraḥmân Receb el-Baḡdâdî ed-Dımaşkî. *Şerḥu ‘İleli’t-Tirmizî*. thk. Hümmâm ‘Abdurraḥîm Sa‘îd. Zerkâ: Mektebetü’l-Menâr, 1407.

- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muḥammed b. Aḥmed b. Muḥammed b. Aḥmed b. Rüşd el-Ḳurtubî. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-mukteşid*. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Ḥadîs, 1425/2004.
- İbn Sa'd, Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. Sa'd b. Menî'. *eṭ-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muḥammed 'Abdülkâdir 'Aṭâ. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1410.
- İbn Şâhîn, Ebû Hafş 'Ömer b. Aḥmed el-Bağdâdî. *Târîhu 'esmâi ş-şikât*. thk. Şubhî es-Sâmerrâî. Kuveyt: ed-Dâru's-Selefiyye, 1. Basım, 1404.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-'Abbâs Taḳiyyüddîn Aḥmed b. 'Abdilḥalîm b. Mecdiddîn 'Abdisselâm el-Ḥarrânî. *Mecmû'u'l-fetâvâ - İbn Teymiyye*. thk. Abdurrahmân b. Muḥammed b. Ḳâsım. Medine: Mecma'u'l-Melik Fehd, 1425.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-'Abbâs Taḳiyyüddîn Aḥmed b. 'Abdilḥalîm b. Mecdiddîn 'Abdisselâm el-Ḥarrânî. *Minhâcü's-sünneti'n-nebeviyye fî nakḍi kelâmi's-Şi'a el-Ḳaderiyye*. thk. Muḥammed Reşâd Sâlim. Riyad: Câmi'atü İmam Muḥammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1406.
- İbn 'Abdilḥadî, Muḥammed b. Aḥmed b. 'Abdilḥadî ed-Dımaşķî. *Tenķihu't-Taḥķik fî ehâdişi't-Ta'lik*. thk. Sâmi b. Muḥammed b. Câdillâh, 'Abdül'azîz b. Nâşır el-Ḥabbânî. 5 Cilt. Riyad: Edvâu's-Selef, 1428.
- İbn 'Abdilber en-Nemerî, Ebû 'Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. 'Abdillâh b. Muḥammed. *el-İstizkâr*. thk. Sâlim Muḥammed 'Aṭâ, Muḥammed 'Alî Mu'avviḍ. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421.
- İbn 'Abdilber en-Nemerî, Ebû 'Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. 'Abdillâh b. Muḥammed. *et-Temhîd li mâ fî'l-Muvaṭṭa' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*. thk. Muṣṭafâ b. Aḥmed el-'Alevî, Muḥammed 'Abdülkebîr el-Bekrî. 24 Cilt. Fas: Vizâratü 'Umûmi'l-Evkâf ve's-Şu'ûni'l-İslâmiyye, 1387.
- İbn 'Adî, Ebû Aḥmed 'Abdullâh b. 'Adî el-Cürcânî. *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*. thk. 'Âdil Aḥmed 'Abdülmevcûd, 'Alî Muḥammed Mu'avviḍ. 9 Cilt. Beyrut: el-Kütübü'l-İlmiyye, 1418.
- İbn 'Aṭiyye, Ebû Muḥammed 'Abdülḥaḳ b. Gâlib b. 'Abdirrahmân b. Temmâm el-Endelüsî. *el-Muḥarrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. thk. 'Abdüsselâm 'Abdüşşâfi Muḥammed. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Ḥasen 'Alî b. Ebî'l-Kerem Muḥammed el-Cezerî. *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-şahâbe*. thk. 'Alî Muḥammed Mu'avviḍ, 'Âdil Aḥmed 'Abdülmevcûd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muḥammed b. 'Abdilvâhid b. 'Abdilḥamîd b. es-Sivâsî. *Fethu'l-ḳadîr*. 10 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1389/1970.

- İbnü'l-Kattân el-Fâsî, 'Alî b. Muhammed b. 'Abdilmelik el-Kutâmî el-Himyerî el-Fâsî Ebü'l-Hasen. *Beyânü'l-vehm ve'l-ihâm fî kitâbi'l-Ahkâm*. thk. el-Hüseyn Âyet Sa'îd. Riyad: Dâru Taybe, 1418.
- İbnü'l-Kattân el-Fâsî, 'Alî b. Muhammed b. 'Abdilmelik el-Kutâmî el-Himyerî el-Fâsî Ebü'l-Hasen. *el-İknâ fî mesâ'ili'l-icmâ'*. thk. Hasen Fevzî eş-Şa'îdî. 2 Cilt. Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 1424.
- İbnü'l-Mevvâk, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Halef b. Ferec b. Sâf el-Merâkişî el-Mâlikî. *Buğyetü'n-nükkâdi'n-nekale fî mâ eħalle bihi Kitâbü'l-Beyân*. thk. Muhammed Hırşâfî. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü Edvâü's-Selef, 1425.
- İbnü'l-Mübârek, Ebû 'Abdirrahmân 'Abdullâh b. Mübârek b. Vâdîh et-Türkî. *el-Cihâd*. thk. Nezîh Hammâd. Tunus: Dâru't-Tunûsiyye, 1972.
- İbnü'l-Mülâkkin, Ebû Hafş 'Ömer b. 'Alî b. Ahmed el-Mısrî. *el-Bedrü'l-münîr fî tahrîci'l-eħâdis ve'l-âsâri'l-vâkı'a fî ş-Şerhi'l-kebîr*. thk. Muştafâ Ebü'l-Gayt vd. 9 Cilt. Riyad: Dâru'l-Hicre, 1425.
- İbnü'l-Mülâkkin, Ebû Hafş 'Ömer b. 'Alî b. Ahmed el-Mısrî. *el-İ'lâm bi-fevâ'idü 'Umdeti'l-ahkâm*. thk. 'Abdül'azîz b. Ahmed b. Muhammed el-Muşeykhi. 11 Cilt. Riyad: Dâru'l-'Âşime, 1417.
- İbnü'l-Mülâkkin, Ebû Hafş 'Ömer b. 'Alî b. Ahmed el-Mısrî. *el-Mukni' fî ulûmi'l-ħadîs*. thk. 'Abdullâh b. Yûsuf el-Cüdey'. 2 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru Fevvâz, 1413.
- İbnü'l-Mülâkkin, Ebû Hafş 'Ömer b. 'Alî b. Ahmed el-Mısrî. *et-Tavdîh li-şerhi'l-Câmi'i ş-şahîh*. 33 Cilt. Dimaşk: Dâru'n-Nevâdir, 1429/2008.
- İbnü'l-Münzir, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm en-Nîsâbüri. *el-Evsaf fî's-sünen ve'l-icmâ' ve'l-iħtilâf*. thk. Ebû Hammâd Şağîr Ahmed b. Muhammed Hanîf. 6 Cilt. Riyad: Dâru Taybe, 1. Basım, 1405.
- İbnü'l-'Atţâr, Ebü'l-Hasen 'Alî b. İbrâhîm b. Dâvûd b. Selmân b. Süleymân 'Alâ'uddîn b. el-'Atţâr. *el-'Udde fî şerhi'l-'Umde fî eħâdisi'l-ahkâm*. thk. Nizam Muhammed Şâlih Ya'kûbî. Lübnan; Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1427.
- İbnü't-Türkmânî, Ebü'l-Hasen 'Alî b. 'Osmân el-Mârdînî. *el-Cevherü'n-naķî 'alâ Süneni'l-Beyhaķî*. Lübnan: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâluddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *et-Taħkîķ fî mesâ'ili'l-ħilâf*. thk. Mesâd 'Abdülhamîd Muhammed es-Sa'denî. 2 Cilt. Beyrut: y.y., 1415.
- İbnü'l-Cevzî. *Mezhepler Arası İhtilaflı Hadislerin Tahlili*. çev. Yavuz Köktaş. 4 cilt. İstanbul: Beka Yayınları, 1. Baskı, 2023.

- İbnü'l-‘Alâ, Ebü'l-Faḍl Bekr b. Muḥammed el-Kuşeyrî. *Aḥkâmü'l-Kur'ân*. thk. Selman eş-Şamedî. 2 Cilt. Dubâi: Câizetü Dubâi ed-Devliyye li'l-Kur'ânî'l-Kerîm, 1437.
- İbnü'l-‘Arabî, Ebü Bekr Muḥammed b. ‘Abdillâh b. Muḥammed el-Me‘âfirî. *el-Kabes fî şerhi Muvatta‘i Mâlik b. Enes*. thk. Muḥammed ‘Abdullâh. Beyrut: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 1992.
- İbnü's-Şalâh, ‘Ebü ‘Amr Taḳıyyüddîn ‘Osmân b. ‘Abdirrahmân. *Şerhu müşkili'l-Vasîṭ*. thk. ‘Abdülmün‘im Ḥalîfe Aḥmed Bilâl. 4 Cilt. Riyad: Dâru Künûzi İşbiliye, 1. Basım, 1432.
- İşfahânî, Ebü Nu‘aym Aḥmed b. ‘Abdillâh b. İshâk. *el-Müsnedü'l-müstahrec ‘alâ Şahîhi'l-İmâm Müslim*. thk. Muḥammed Ḥasen eş-Şâfi‘î. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-‘İlmiyye, 1. Basım, 1417.
- İşfahânî, Ebü Nu‘aym Aḥmed b. ‘Abdillâh b. İshâk. *Ḥilyetü'l-evliyâ‘ ve ṭabaḳâtü'l-asfiyâ‘*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-‘Arabî; Dâru'l-Fikr li't-Ṭabâ‘ati ve'n-Neşr; Dâru'l-Kütübi'l-‘İlmiyye, 1394/1974.
- Ḳâḍî ‘İyâz, Ebü'l-Faḍl ‘İyâz b. Mûsâ. *İkmâlü'l-Mu‘lim bi fevâidi Müslim*. thk. Yaḥyâ İsmâ‘îl. 8 Cilt. Mısır: Dâru'l-Vefâ, 1998.
- Ḳâḍî ‘Abdülvehhâb, Ebü Muḥammed ‘Abdülvehhâb b. ‘Alî. *et-Telkîn fi'l-fıkhî'l-Mâlikî*. thk. Ebî ‘Üveys Muḥammed el-Ḥasenî eṭ-Ṭavvânî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-‘İlmiyye, 1425.
- Kandemir, M. Yaşar. “Ebü Hüreyre”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/160-167. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Ḳarâfî, Ebü'l-‘Abbâs Aḥmed b. İdrîs. *ez-Zaḥîre*. thk. Muḥammed Ḥaccî, Sa‘îd A‘râb. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 1994.
- Kâsânî, ‘Alâ‘üddîn Ebü Bekr b. Mes‘ûd b. Aḥmed el-Ḥanefî. *Bedâ‘i‘u’s-šanâ‘i‘ fî tertîbi’s-şerâ‘i‘*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-‘İlmiyye, 2. Basım, 1406/1986.
- Ḳaştallânî, Ebü'l-‘Abbâs Aḥmed b. Muḥammed. *İrşâdü’s-sârî li şerhi Şahîhi'l-Buḥârî*. 10 Cilt. Mısır: el-Maṭba‘atü'l-Kübrâ'l-Emîriyye, 1323.
- Keşmîrî, Muḥammed Enver Şâh Hüseyinî. *Feyzü'l-bârî ‘alâ Şahîhi'l-Buḥârî*. ed. Muḥammed Bedir ‘Alîm. 6 Cilt. Beyrut; Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-‘İlmiyye, 1. Basım, 1426.
- Keşmîrî, Muḥammed Enver Şâh Hüseyinî. *el-‘Arfü’s-şezî‘ alâ Câmi‘i’t-Tirmizî*. thk. Muḥammed Şâkir. Lübnan; Beyrut: Dâru't-Türâsi'l-‘Arabî, 1. Basım, 1425.
- Köktaş, Yavuz. *Hadîs Tarihi ve Usûlü*. Rize: STS Yayınları, 1. Basım, 2015.

- Köktaş, Yavuz. "Hadisleri Anlamada Dikkat Edilmesi Gereken Bazı İlkeler". *Diyanet İlmî Dergi* 4/38 (Ekim - Kasım - Aralık 2022), 77-99.
- Ḳudûrî, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Ḳudûrî. *et-Tecrîd*. thk. Muhammed Ahmed Serrâc, 'Alî Cum'a Muhammed. 12 Cilt. Kahire: Dâru's-Selâm, 2. Basım, 1427.
- Ḳurtubî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Hazrecî. *el-Câmi' li-âhkâmî'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî-İbrâhîm İtfeyyîş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısrîyye, 1384.
- Ḳurtubî, Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. 'Ömer el-Ensârî. *el-Müfhim limâ eşkele min Telhîşî kitâbi Müslim*. thk. Yûsuf 'Alî Büdeyvî, Maḥmûd İbrâhîm Bezzâl. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1. Basım, 1417.
- Laḥmî, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Muhammed er-Rib'î. *et-Tebşîra*. thk. Ahmed 'Abdülkerîm Necîb. 14 Cilt. Katar: Vizaretü'l-Evkâf ve's-Şuûnî'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1432.
- Lâşin, Mûsâ Şâhin. *Fethu'l-mün'im şerhu Şahîhi Müslim*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru's-Şurûk, 1. Basım, 1423.
- Maḳdisî, Ebû'l-Ferec 'Abdurrahmân b. Muhammed b. Ahmed el-Hanbelî. *eş-Şerhu'l-kebir 'alâ'l-Muḳnî*. thk. 'Abdullâh b. 'Abdilmuhsin et-Türkî, 'Abdulfettâh Muhammed el-Hulv. 30 Cilt. Kahire: Hicru li't-Tıbbâ'ati ve'n-Neşr ve't-Tevzî'i, 1. Basım, 1415.
- Maḳrîzî, Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. 'Alî el-Hüseynî. *İmtâ'u'l-esmâ'*. thk. Muhammed 'Abdülhamîd en-Nemîsî. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1420.
- Mâlik b. Enes, Ebû 'Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî. *el-Muvatta'*. thk. Muhammed Fu'âd 'Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi'Türâsî'l-'Arabî, 1406.
- Mâturîdî, Ebû Manşûr Muhammed b. Muhammed. *Te'vîlâtü Ehli's-sünne*. thk. Mecdî Bâsellûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Muhammed el-Başrî. *el-Hâvî'l-kebir fî fîkhi mezhebi'l-İmâmi's-Şâfi'î ve hüve şerhu Muḥtaşari'l-Müzenî*. thk. eş-Şeyḥ 'Alî Muhammed Mes'ûd, eş-Şeyḥ Âdil Ahmed 'Abdülmevcûd. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419.
- Mâzerî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Alî eş-Sıkkîlî. *Şerhu't-Telkîn*. thk. Muhammed el-Muḥtâr es-Selâmî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2008.
- Mes'ûdî, Ebû'l-Hasen 'Alî b. el-Hüseyn b. 'Alî. *et-Tenbîh ve'l-işrâf*. thk. 'Abdullâh İbrâhîm eş-Şâvî. Kahire: Dâru's-Şâvî, ts.
- Mevsîlî, Ebû'l-Faḍl 'Abdullâh b. Maḥmûd el-Hanefî. *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muḥtâr*. 5 Cilt. Kahire: Maṭba'atü'l-Halebî, 1356/1937.

- Mevvâk, Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. Yûsuf el-'Abderî el-Mâlikî. *et-Tâc ve'l- 'iklîl li Muḥtaşari Ḥalîl*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l- 'İlmiyye, 1416/1994.
- Mübârekfûrî, 'Abdurrahmân. *Tuḥfetü'l-aḥvezî bi-şerḥi Câmi'i't-Tirmizî*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l- 'İlmiyye, 1. Basım, 1410.
- Muḥammed Ṭâhir b. 'Âşûr. *et-Taḥrîr ve't-tenvîr*. Tunus: Dâru't-Tunûsiyye, 1984.
- Münâvî, Zeynüddîn Muḥammed 'Abdürraûf b. Tâcû'l-'Ârifin el-Ḥaddâdî. *et-Tevkîf 'alâ mühimmâti't-te 'ârîf*. Kahire: 'Âlemü'l-Kütüb, 1410/1990.
- Münâvî, Zeynüddîn Muḥammed 'Abdürraûf b. Tâcû'l-'Ârifin el-Ḥaddâdî. *Feyḍü'l-ḳadîr fî şerḥi'l-Câmi'i's-şagîr*. 6 Cilt. Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1356/1937.
- Muttaḳî el-Hindî, 'Alâ'üddîn 'Alî b. Ḥisâmi'd-Dîn b. Ḳâdî Ḥân el-Ḳâdirî eş-Şâzelî el-Hindî el-Burhânfü'rî. *Kenzü'l-'ummâl*. thk. Bekrî Ḥayyânî. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1401.
- Müzenî, Ebû İbrâhîm İsmâ'il b. Yahyâ. *Muḥtaşaru'l-Müzenî*. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 2. Basım, 1410/1990.
- Mu'allimî, 'Abdurrahmân b. Yahyâ. *İ'âdetü's-şalât*. thk. Muḥammed 'Azîz Şems. Dâru 'Âlemi'l-Fevâ'id, 1. Basım, 1434.
- Müslim, Ebû'l-Ḥasen Müslim b. el-Ḥaccâc el-Ḳuşeyrî en-Nisâbü'rî. *Şaḥîhu Müslim*. thk. Muḥammed Fuâd 'Abdûlbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâşî'l-'Arabî, 1374.
- Nesâ'î, Ebû 'Abdirrahmân Aḥmed b. Şu'ayb el-Ḥorâsânî. *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*. thk. Maḥmûd İbrâhîm Zâyed. Halep: Dâru'l-Va'y, 1. Basım, 1396.
- Nesâ'î, Ebû 'Abdirrahmân Aḥmed b. Şu'ayb el-Ḥorâsânî. *el-Müctebâ mine's-sünen es-Sünenü's-suğrâ*. thk. 'Abdûlfettâḥ Ebû Ğudde. 9 Cilt. Halep: Mektebetü'l-Maṭbû'âtî'l-İslâmiyye, 1406.
- Nesâ'î, Ebû 'Abdirrahmân Aḥmed b. Şu'ayb el-Ḥorâsânî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Ḥasen 'Abdûlmün'im. 10 Cilt. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1421.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Muḥyiddîn Yahyâ b. Şeref. *el-Mecmû' şerḥu'l-Mühezzeb*. 9 Cilt. Kahire: İdâretü't-Tıbbâ'ati'l-Münîriyye, 1344.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Muḥyiddîn Yahyâ b. Şeref. *Ḥulâşatü'l-âḥkâm*. thk. Ḥüseyn İsmâ'il el-Cemel. 2 Cilt. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1418.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Muḥyiddîn Yahyâ b. Şeref. *Ravḍatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müftîn*. thk. Züheyr eş-Şâviş. 12 Cilt. Beyrut; Dımaşk; Amman: el-Mektebü'l-İslâmî, 1412.

- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref. *Şerhu'n-Nevevî 'alâ Müslim*. 18 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâşi'l-'Arabî, 1392/1972.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref. *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-lugât*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, ts.
- Özkan, Halit. "Vicâde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/100. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Polat, Salahattin. "Mürsel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/52-54. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Polat, Salahattin. "Şâhid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/273. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Râfi'î, Ebü'l-Kâsım 'Abdülkerîm b. Muhammed b. 'Abdülkerîm el-Kazvînî. *el-'Azîz şerhu'l-Vecîz*. thk. 'Alî Muhammed 'Avd, 'Âdil Ahmed 'Abdülmevcûd. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1417.
- Râfi'î, Ebü'l-Kâsım 'Abdülkerîm b. Muhammed b. 'Abdülkerîm el-Kazvînî. *Fethu'l-'azîz bi Şerhi'l-Vecîz - eş-Şerhu'l-kebîr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Râzî, Ebû 'Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. 'Ömer b. Hüseyin. *el-Maḥşûl*. thk. Tâhâ Câbir Feyyâd el-'Ulvânî. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1418.
- Râzî, Ebû 'Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. 'Ömer b. Hüseyin. *Mefâtîhu'l-gayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâşi'l-'Arabî, 1420.
- Sahnûn, Ebû Sa'îd 'Abdüsselâm b. Sa'îd b. Ḥabîb et-Tenûhî. *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1415.
- Sa'îd b. Mansûr, Ebû 'Osmân Sa'îd b. Mansûr el-Ḥorâsânî. *Süneni Sa'îd b. Mansûr*. thk. Ḥabîbürrahmân el-'A'zamî. 2 Cilt. Hindistan: ed-Dâru's-Selefiyye, 1403.
- Sehârenfûrî, Ḥalîl b. Ahmed b. Mecîd. *Bezlü'l-mechûd fî halli Ebî Dâvûd*. 14 Cilt. Hindistan: Merkezü's-Şeyḥ Ebî'l-Ḥasen en-Nedvî li'l-Buḥûs ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye, 1. Basım, 2006.
- Selmân, Yâsir b. 'Abdillâh. "Merviyyâtü şalâti'l-ḥavf". *Mecelletü'l-Câmi'ati'l-İslâmiyye li'l-'Ulûmi's-Şer'iyye* 1/201 (1443).
- Seraḥsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-'Eimme. *el-Mebsûṭ*. thk. Ḥalîl Muhyiddîn el-Meyyis. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1414.
- Serrâc eş-Şekafî, Ebü'l-'Abbâs Muhammed b. İshâk b. İbrâhîm en-Nîsâbûrî. *Müsnedü's-Serrâc*. thk. İrşâdü'l-Hak el-Eşerî. Faysalabad: 'Idâretü'l-'Ulûmi'l-'Eşeriyye, 1423/2002.
- Sübkî, Maḥmûd Ḥattâb. *ed-Dînü'l-hâliş ev irşâdü'l-halk ilâ dini'l-hak*. thk. Emîn Maḥmûd Ḥattâb. 9 Cilt. el-Mektebetü'l-Maḥmûdiyye, 4. Basım, 1397.

- Sübkî, Maḥmûd Muḥammed. *el-Menhelü'l- 'azbü'l-mevrûd*. 10 Cilt. Kahire: Maṭba'atü'l-İstiḳāme, 1. Basım, 1351.
- Süyûtî, Ebü'l-Faẓl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muḥammed el-Ḥuḍayrî. *Cem'u'l-cevâmî*. thk. Muḥtâr İbrâhîm el-Hâic vd. 25 Cilt. Kahire: el-Ezherü's-Şerîf, 2. Basım, 1426.
- Şâfi'î, Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. İdrîs b. 'Abbâs. *el-Üm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1403.
- Şâfi'î, Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. İdrîs b. 'Abbâs. *er-Risâle*. thk. Aḥmed Şâkir. Mısır: Muştafâ'l-Bâbî'l-Halebî, 1. Basım, 1357.
- Şâfi'î, Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. İdrîs b. 'Abbâs. *İhtilâfî'l-hadîs*. thk. Muḥammed Aḥmed 'Abdülazîz. Beyrut; Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- Şâfi'î, Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. İdrîs b. 'Abbâs. *Müsnedü'l- 'imâm eş-Şâfi'î*. thk. Mâhir Yâsîn el-Faḥl. 4 Cilt. Kuveyt: Şirketü Ğarrâs, 1425.
- Şâfi'î, Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. İdrîs b. 'Abbâs. *Tefsîrü'l-imâm eş-Şâfi'î*. thk. Aḥmed b. Muştafâ el-Ferrân. 3 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru't-Tedmüriyye, 1427.
- Şâmî, Muḥammed b. Yûsuf eş-Şâlihî. *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sîreti Ḥayri'l-İbâd*. thk. Âdil Aḥmed 'Abdülmevcûd - 'Alî Muḥammed Mu'avviḍ. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1414.
- Şemsüddîn el-Birmâvî, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muḥammed b. 'Abdiddâ'im b. Mûsâ el-'Askalânî. *el-Lâmi'u's-şabîḥ bi şerḥi'l-Câmi'i's-şahîḥ*. thk. Nûreddîn Tâlib vd. 17 Cilt. Suriye: Dâru'n-Nevâdir, 1433.
- Şemsüddîn ez-Zerkeşî, Muḥammed b. 'Abdillâh el-Mısrî. *Şerḥu'z-Zerkeşî 'alâ muḥtaşari'l-Hırakî*. 7 Cilt. Riyad: Dâru'l-'Ubeykân, 1413/1993.
- Şevkânî, Muḥammed b. 'Alî b. Muḥammed el-Yemenî. *es-Seylû'l-cerrârü'l-mütedeffik 'alâ hadâ'iki'l-Ezhâr*. Lübnan; Beyrut: Dâru İbn Ḥazm, ts.
- Şevkânî, Muḥammed b. 'Alî b. Muḥammed el-Yemenî. *Neylû'l-evṭâr*. thk. 'İşâmüddîn eş-Şabâbî. 8 Cilt. Mısır: Dâru'l-Ḥadîs, 1413.
- Şeybânî, Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. el-Ḥasen. *el-Âşâr*. thk. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1413.
- Şeybânî, Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. el-Ḥasen. *el-Hücce 'alâ ehli'l-Medîne*. thk. Mehdî Ḥasen el-Kîlânî el-Ḳâdirî. 4 Cilt. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 2. Basım, 1403.
- Şinkî, Muḥammed el-Emîn. *Eḍvâ'ü'l-beyân fî izâhi'l-Ḳur'ân bi'l-Ḳur'ân*. 7 Cilt. Riyad: Dâru 'Aṭâ'ati'l-İlm; Dâru İbn Ḥazm, 5. Basım, 1441.

- Şinkîî, Muhammed el-Emîn. *Müzekkire fî uşûli'l-fıkh 'alâ ravzatü'n-nâzır*. Medine: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 5. Basım, 2001.
- Şükrü Şirin. "Fıkhî Tefsir Geleneğinde Korku Namazı". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2023), 1-19.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Aḥmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-kebîr - et-Taberânî*. thk. Ḥamdî b. 'Abdilmecîd es-Selefi. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Aḥmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-'evsaf*. thk. Târiḳ b. 'İvaḍullâh b. Muhammed, 'Abdülmuhsin b. İbrâhîm el-Hüseynî. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Haremeyn, ts.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Aḥmed b. Eyyûb. *Müsnedü's-Şâmiyyîn - et-Taberânî*. thk. Ḥamdî b. 'Abdilmecîd es-Selefi. 4 Cilt. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1405.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân an tefsîri âyi'l-Kur'ân*. thk. 'Abdullâh b. 'Abdilmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Hicr li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, 1422.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî. *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebü'l-Faḍl İbrâhîm. 11 Cilt. Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 2. Basım, 1387/1967.
- Tâcüddîn el-Fâkihânî, 'Ömer b. 'Alî b. Sâlim b. Şadakât. *Riyâḍü'l-efhâm fî şerhi Umdeti'l-aḥkâm*. thk. Nureddîn Tâlib. 5 Cilt. Suriye: Dâru'n-Nevâdir, 1431.
- Taḥâvî, Ebû Ca'fer Aḥmed b. Muhammed el-Mısrî. *Aḥkâmü'l-Kur'ân*. thk. Sadettin Ünal. 2 Cilt. İstanbul: İSAM, 1995.
- Taḥâvî, Ebû Ca'fer Aḥmed b. Muhammed el-Mısrî. *Muhtaşaru ihtilâfi'l-'ulemâ'*. thk. 'Abdullâh Nezîr Aḥmed. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1995.
- Taḥâvî, Ebû Ca'fer Aḥmed b. Muhammed el-Mısrî. *Şerhu Me'âni'l-âşâr*. thk. Muhammed Zührî en-Neccâr, Muhammed Seyyid Câdilḥaḳ. 5 Cilt. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1414.
- Taḥâvî, Ebû Ca'fer Aḥmed b. Muhammed el-Mısrî. *Şerhu müşkili'l-âşâr*. thk. Şu'ayb el-'Arna'ût. 16 Cilt. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1415.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd el-Başrî. *el-Müsned*. thk. Muhammed b. 'Abdülmuhsin et-Türkî. 4 Cilt. Mısır: Dâru Hicr, 1419.
- Tettâ'i, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İbrâhîm. *Cevâhirü'd-dürer fî ḥalli elfâzi'l-Muhtaşar*. thk. Nûrî Ḥasen Ḥâmid. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Ḥazm, 1435.

- Tîbî, Ebû Muhammed Hüseyin b. 'Abdillâh. *Şerhu't-Tîbî 'alâ Mişkâtî'l-Meşâbih*. thk. 'Abdülhamîd Hindâvî. 13 Cilt. Mekke; Riyad: Mektebetü Nizâr Muşafâ el-Bâz, 1417.
- Tirmizî, Ebû 'Îsâ Muhammed b. 'Îsâ. *Sünenü't-Tirmizî*. ed. Fu'âd 'Abdülbâkî. 5 Cilt. Mısır: Şirketü Muşafâ'l-Bâbî'l-Halebî, 1395.
- Tirmizî, Ebû 'Îsâ Muhammed b. 'Îsâ. *İlelü't-Tirmizî'l-kebîr*. thk. Şubhî es-Sâmerrâî vd. Beyrut: Mektebetü'n-Nehdatî'l-'Arabîyye; 'Âlemü'l-Kütüb, 1409.
- Vâelî, Muhammed b. Hamûd. *Buğyetü'l-mukteşid şerhu Bidâyeti'l-müctehid*. 16 Cilt. Lübnan; Beyrut: Dâru İbn Hâzm, 1. Basım, 1440.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Aḥmed b. Muhammed b. 'Alî en-Nisâbûrî. *et-Tefsîrû'l-basîf*. Riyad: Câmi'atü İmam Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye-'İmâdetü'l-Bahşî'l-'İlmî, 1430.
- Vâkıdî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Ömer b. Vâkıd el-Eslemî. *el-Meğâzî*. thk. Marsden Jones. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-'İlmî, 1409.
- Vellevî, Muhammed b. 'Ali b. Âdem b. Mûsâ el-İtyûbî. *el-Bahrü'l-muḥîtu's-seccâc fî şerhi Sahîhi'l-imâm Müslim b. el-Haccâc*. 47 Cilt. Riyad: Dâru İbnî'l-Cevzî, 1. Basım, 1426.
- Vellevî, Muhammed b. 'Ali b. Âdem b. Mûsâ el-İtyûbî. *Zahîretü'l-ukbâ fî şerhi'l-Müctebâ*. 42 Cilt. Riyad: Dâru'l-Mî'râc, 1. Basım, 1416.
- Ya'merî, Muhammed b. Muhammed İbn Seyyidünnâs. *en-Nefḥu's-şezî fî şerhi Câmi'i't-Tirmizî*. 4 Cilt. Riyad: Dâru's-Samî'î, 1. Basım, 1428.
- Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. 'Abdürrezzâk. *Tahrîcü ehâdisi İhyâ'î 'ulûmi'd-dîn*. 7 Cilt. Riyad: Dâru'l-'Âşime, 1408/1987.
- Zehebî, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Aḥmed b. 'Osmân. *el-Muḡnî fî'd-du'afâ*. thk. Nûreddîn 'Attar. 2 Cilt. b.y.: y.y., ts.
- Zehebî, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Aḥmed b. 'Osmân. *er-Ruvâtüs-şikât el-mütekellim fîhim bimâ lâ yücibü reddehüm*. thk. Muhammed İbrâhîm el-Mevşilî. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1412.
- Zehebî, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Aḥmed b. 'Osmân. *Ma'rifetü'l-kurrâ'i'l-kibâr 'alâ't-tabakât ve'l-e'sâr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1417/1997.
- Zehebî, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Aḥmed b. 'Osmân. *Mizânü'l-i'tidâl fî naḡdî'r-ricâl*. thk. 'Alî Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1. Basım, 1382.

- Zehebî, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muḥammed b. Aḥmed b. 'Oṣmân. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şu'ayb el-'Arna'ût. 25 Cilt. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1405.
- Zehebî, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muḥammed b. Aḥmed b. 'Oṣmân. *Târîhu'l-İslâm ve vefayâtü'l-meşâhîri'l-a'lâm*. thk. 'Ömer 'Abdüsselam et-Tedmurî. 37 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü't-Tevfikîyye, 1413.
- Zehebî, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muḥammed b. Aḥmed b. 'Oṣmân. *Tezhîbü Tehzîbi'l-Kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*. ed. Ğuneym 'Abbâs Ğuneym - Mecdî Seyyid Emîn. 11 Cilt. el-Fârûku'l-Ḥadîse, 1425.
- Zeyle'î, Ebû Muḥammed Cemâlüddîn 'Abdullâh b. Yûsuf b. Muḥammed. *Naşbü'r-râye li-tahrîci eḥâdîsi'l-Hidâye me'a hâşiyetihî Buğyeti'l-Elme'î fi tahrîci'z-Zeyle'î*. thk. Muḥammed 'Avvâme. 4 Cilt. Beyrut; Cidde: Mü'essesetü'r-Reyyân li't-Ṭab'ati ve'n-Neşr; Dâru'l-Kıble li's-Şekâfeti'l-İslâmiyye, 1418.
- Zeynüddîn el-'Irâkî, Ebü'l-Faḍl 'Abdürrahîm b. el-Ḥüseyn b. 'Abdirrahmân. *Ṭarḥu't-teşrîb fi şerhi't-Takrîb*. 8 Cilt. Beyrut: eṭ-Ṭab'atü'l-Mişriyyetü'l-Ḳadîme, ts.
- Ziyâüddîn el-Maḳdisî, Ebû 'Abdillâh Ziyâüddîn Muḥammed b. 'Abdilvâhid b. Aḥmed. *es-Sünen ve'l-aḥkâm 'ani'l-Muştafâ 'aleyhi eḳḍalu's-salâti ve's-selâm*. thk. Ebû 'Abdillâh Ḥüseyn b. 'Ukkâşe. 6 Cilt. Dâru Mâcit 'Aşriyyi, 1425.
- Zuḥayli, Vehbe b. Muştafâ. *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletühû*. 10 Cilt. Şam: Dâru'l-Fıkr, 2. Basım, 1985.
- Zürkânî, Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. 'Abdülbâkî b. Yûsuf. *Şerhu'z-Zürkânî 'alâ'l-Muvaṭṭa'*. thk. 'Abdürraûf Sa'd. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü's-Şekâfeti'd-Dîniyye, 1. Basım, 1424.
- 'Abdürrezzâk, Ebû Bekr 'Abdürrezzâk b. Hemmâm es-Şan'ânî. *el-Muşannef*. thk. Ḥabîbürrahmân el-'A'zamî. 11 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403.
- 'Affân b. Müslim eṣ-Şaffâr, Ebû 'Oṣmân 'Affân b. Müslim el-Başrî. *Eḥâdîsü 'Affân b. Müslim*. thk. Ḥamza Aḥmed ez-Zeyn. Kahire: Dâru'l-Ḥadîs, 2004.
- 'Alâ'üddîn es-Semerḳandî, Ebû Bekr Muḥammed b. Aḥmed b. Ebî Aḥmed. *Tuhfetü'l-fukahâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414/1994.
- 'Alî b. Naşr eṭ-Ṭûsî, Ebû 'Alî el-Ḥasen b. 'Alî eṭ-Ṭûsî. *Muḥtaşaru'l-aḥkâm - el-Müstahrec 'alâ Câmi'i't-Tirmizî*. thk. Enîs b. Aḥmed b. Ṭâhir el-Endelüsî. 4 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Ğurebâ'i'l-Eşeriyye; Dâru 'Ehli's-Sünne, 1415.
- 'Ali el-Ḳarî, Ebü'l-Ḥasen Nûrüddîn 'Alî b. Sultân Muḥammed. *Fethu bâbi'l-inâye*. thk. Muḥammed Nizâr Temîm, Heysem Nizâr Temîm. Beyrut: Dâru'l-Erkâm, 1418.
- 'Ali el-Ḳarî, Ebü'l-Ḥasen Nûrüddîn 'Alî b. Sultân Muḥammed. *Mirkâtü'l-mefâtîḥ şerhu Mişkâtî'l-Meşâbih*. 9 Cilt. Beyrut; Lübnan: Dâru'l-Fıkr, 1422/2002.

- ‘Aynî, Ebû Muhammed Maḥmûd b. Aḥmed Bedrüddîn. *el-Binâye şerḥu ’l-Hidâye*. thk. Emîn Şâlih Şa’bân. 13 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 1420/2000.
- ‘Aynî, Ebû Muhammed Maḥmûd b. Aḥmed Bedrüddîn. *Nuḥabü’l-efkâr fî tenkîhi Mebânî’l-aḥbâr fî şerhi Me’ânî’l-âşâr*. thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm. 19 Cilt. Katar: Vizaretü’l-Evkâf ve’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, 1. Basım, 1429.
- ‘Aynî, Ebû Muhammed Maḥmûd b. Aḥmed Bedrüddîn. *Şerḥu Ebî Dâvûd*. thk. Ebü’l-Münzir Hâlid b. İbrâhîm el-Mısrî. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1420.
- ‘Aynî, Ebû Muhammed Maḥmûd b. Aḥmed Bedrüddîn. *‘Umdetü’l-Kārî şerḥu Şahîhi’l-Buḥârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâşi’l-‘Arabî, ts.
- ‘İclî, Ebü’l-Ḥasen Aḥmed b. ‘Abdillâh el-Kûfî. *eş-Şikât*. thk. ‘Abdül‘alîm ‘Abdül‘azîm el-Bestevî. Medine: Mektebetü’d-Dâr, 1405.

